

**FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
AÇISINDAN
AİLE**

**EDİTÖR
COŞKUN BABA**

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
AÇISINDAN AİLE

EDİTÖR

COŞKUN BABA

Kitabın Adı : FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ AÇISINDAN AİLE
Editör : Coşkun BABA
Yazar : Prof. Dr. Abdurrahman KURT, Doç. Dr. İsmail ARICI,
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman AKBOLAT,
Dr. Öğr. Üyesi M. Latif BAKIŞ, Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim İNAM,
Dr. Öğr. Üyesi Büşra KUTLUAY ÇELİK, Dr. Mustafa SERİN,
Arş. Gör. Nur DEMİR, Nimet KESELİ USTABAŞI, Sümeyye YILMAZ,
Maide YILMAZ, Mustafa BİLGİLİ

1. Baskı : Kasım 2023 ANKARA

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLIOĞLU

Yayın Yönetmeni : Selva ALİM

e-ISBN : 978-625-6614-17-8

Yayın No : 2329

© Coşkun BABA

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitapta yer alan yazıların etik, bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazar(lar) a aittir. Yazar(lar)ın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr - soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com - uzun@uzundijital.com

Bu eser, 20-21 Ekim 2023 tarihinde İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinde gerçekleştirilen “Değişen Dünyada Aile” temalı XII. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu’nda sunulan bildirilerin geliştirilerek kitaplaştırılmış halidir.

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ AÇISINDAN AİLE

Editör:

Doç. Dr. Coşkun BABA

Yazarlar:

Prof. Dr. Abdurrahman KURT

Doç. Dr. İsmail ARICI

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman AKBOLAT

Dr. Öğr. Üyesi M. Latif BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim İNAM

Dr. Öğr. Üyesi Büşra KUTLUAY ÇELİK

Dr. Mustafa SERİN

Arş. Gör. Nur DEMİR

Nimet KESELİ USTABAŞI

Sümeyye YILMAZ

Maide YILMAZ

Mustafa BİLGİLİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	x
İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE AİLENİN ÖNEMİ	1
Doç. Dr. İsmail ARICI	
1. Kavramsal Çerçeve	2
2. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitiminde Temel İlkeler	6
3. Değerlendirme	10
Kaynakça	10
BATI AVRUPA'DA MÜSLÜMAN AİLE YAPISI VE DİN EĞİTİMİ	13
Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim İNAM	
1. Sekülerizm ve Sekülerleşme	15
2. Avrupa'da Müslümanlar	16
3. Çağımızda Geleneksel Aile Yapısının Dönüşümü	18
4. Dünden Bugüne Türk Aile Yapısı	19
5. Türklerin Varoluşsal Çıkmazı: Dönmek mi Kalmak mı, İşte Tüm Mesele Bu!	22
6. Eğitim Sorunu	25
7. Islamische Gemeinschaft Millî Görüş (İgmg) Örneğinde Batı Avrupa'da Din Eğitimi	26
8. Değerlendirme	29
Kaynakça	30

EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİSİNDE AHLAKİ VE EĞİTİMSEL FAKTÖRLERİN ANALİZİ	34
Arş. Gör. Nur DEMİR	
1. Ailenin Eğitimdeki Rolü.....	35
2. Çocuğun Ahlaki Gelişiminde Ailenin Etkisi	41
3. Dijital Çağda Aile ve Çocuk İlişkisi	48
4. Değerlendirme	51
Kaynakça	51
ÇOCUĞUN EPİSTEMİK OLUŞUMUNDA AİLEDEN İZDÜŞÜMLER	55
Dr. Öğr. Üyesi M. Latif BAKIŞ	
1. Değer Küresi ve Aile.....	56
2. Ebeveynin Tutumunun Çocuğun Ahlakına Etkileri.....	58
3. Değerlendirme	63
Kaynakça	65
İSLAMİ BİR AİLE DEĞERİ OLARAK KAVVAM KAVRAMI	67
Prof. Dr. Abdurrahman KURT	
Nimet KESELİ USTABAŞI	
1. Aile Değerleri Ve İslami Aile Değerleri	68
2. Bir İslami Aile Değeri Olarak Kavvam Kavramı	70
3. Modern Dünya Görüşünün Kavvam Algısına Etkisi	72
4. Araştırma Bulguları.....	78
5. Değerlendirme	82
Kaynakça	83
AİLE ARAŞTIRMALARINDA SOSYOLOJİK VERİ KAYNAĞI OLARAK ŞER'İYYE SİCİLLERİ	86
Dr. Mustafa SERİN	
1. Şer'iyye Sicillerinde Aile Üzerine Çalışmalar	87
2. Şer'iyye Sicillerinin Ailenin Sosyolojik İncelemesine Katkıları.....	89
3. Değerlendirme	96
Kaynakça	96

**ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİ ARASINDA YAŞANAN AKRAN ZORBALIĞI
VE ŞİDDETİN SEBEPLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR TAHLİL.....99**

Dr. Öğr. Üyesi Büşra KUTLUAY ÇELİK

1. Çalışmanın Önemi ve Amacı.....	100
2. Yöntem ve Örneklem	101
3. Veri Toplama Aracı, Verilerin Analizi ve Bulgular	101
4. Değerlendirme	112
Kaynakça	113

**DEĞERLERİN AKTARIMINDA VE YENİDEN ÜRETİMİNDE AİLE’NİN
ETKİSİ.....115**

Sümeyye YILMAZ

1. Değer Kavramının Tanımlanması.....	116
2. Değerlerin Kaynağı Üzerine Tartışmalar	118
3. Değerlerin Öğrenilmesinde Ve Aktarımında Ailenin Rolü.....	125
4. Değerlendirme	130
Kaynakça	132

**BARINDIRDIĞI MANEVİ DEĞERLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE
TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİNDE AİLE**136

Maide YILMAZ

1. Aile Kavramı.....	140
2. Semavi Dinlerde Aile	142
3. Dini Sosyalleşmede Ailenin Rolü	144
4. Bir Sosyal Sermaye Kaynağı Olarak Aile	148
5. Dünya Değerler Araştırmaları Verilerine Göre Türk Toplumunu ve Aile	150
6. Değerlendirme	155
Kaynakça	158

**AİLE VE DİNİ REHBERLİK BÜROLARI'NIN GÖREVLERİNE
ELEŞTİREL BİR BAKIŞ.....161**

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman AKBOLAT

Mustafa BİLGİLİ

1. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının Tarihçesi	162
2. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının Görevleri	163
3. Aile ve Dini Rehberlik Büroları.....	165
4. Aile ve Dini Rehberlik Büro Personelleri	168
5. Yükseköğretim Kurumları.....	169
6. Değerlendirme	170
Kaynakça	171

ÖNSÖZ

Aile; evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birliktir. Toplumun temel birimi olarak kabul edilen aile, milli varlık ve ahlakın bekası, toplumun düzeni için kilit bir role sahiptir.

Dini inancın ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde, aile ilk ve en etkili kurumdur. Aile, olumlu bir ortam sağlayarak çocuğun dini ve ahlaki gelişimine olumlu bir etki yapar. Araştırmalar, çocukluk döneminde edinilen tutum ve davranışların büyük bir kısmının, yetişkinlikte bireyin kişiliğini, alışkanlıklarını ve inançlarını şekillendirdiğini göstermektedir. Bu dönemdeki gelişimi etkileyen en önemli faktörlerden biri de ailedir.

Sosyal ilişkiler, toplum içindeki değerler etrafında şekillenir. Aile, sadece kendi başına bir değer olmanın ötesinde, pek çok değerın korunması ve yaşatılmasındaki önemli bir rolü üstlenir. Aile, toplum ile birey arasında bir köprü oluşturarak, toplumsal hayatın devamlılığını sağlar. Din ise bu değerlerin kaynağı ve koruyucusu olarak ailenin yanında durur. Bu nedenle aile ve din arasında uzun bir tarihsel ilişki vardır.

Düşünce ve duygu dünyasının oluşumunda ailenin büyük bir etkisi vardır. Bu etki; felsefeden bilime, dinden ahlaka ve siyasete kadar geniş bir yelpazede gözlemlenebilir. Aile ile ilgili yapılan çalışmaların devam ettirilmesi, bu alana katkı sağlamak ve aile yapısının derinlemesine anlaşılmasını sağlamak açısından önemlidir. Ailenin önemi açıkça ortadadır, bu konuda birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmaların devam etmesi, bir sorumluluk olarak görülmekte ve güncel bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir. Bu düşünce ile felsefe ve din bilimleri odaklı, çeşitli yazarların katkıda bulunduğu bu kitapta dokuz bölüm yer almaktadır. Bölümlerin sıralanışında ve dilimlenmesinde, konuların bilimlere göre öncelik ve sonralığı ile birlikte, alanlar arasındaki ilişkilere de dikkat edilmiştir. Felsefe ve din bilimleri açısından aile ile ilgili tüm konuları ele almak mümkün olmasa da, çalışmamız, bazı konulara odaklanarak, genel bir bakış açısı sunma amacını taşımaktadır. Bu kitap, felsefe ve din bilimleri perspektifinden aile konusunu ele alarak, bu alandaki çalışmalara mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu kitabın ortaya çıkmasındaki çaba ve katkılarından dolayı emeği geçen tüm yazarlara teŖekkürü borç bilirim. alıŖmamızı tüm aileler nezdinde Aziz Türk halkına armağan ediyoruz. Gayret bizden, tevfik Yüce Allah'tandır.

Doç. Dr. CoŖkun BABA

Editör

İLK ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE AİLENİN ÖNEMİ

Doç. Dr. İsmail ARICI¹

İnsana yönelik her türlü faaliyet için öncelikle insanı tanımak gerekir. İnsanı tanımamanın en önemli yollarından biri de onun gelişimsel özelliklerini bilip ona uygun davranmaktır. Söz konusu insanın davranışlarını değiştirme ve ona yeni davranışlar, tutumlar, değerler kazandırmaksa yani eğitmekse gelişim özellikleri daha önemli hale gelmektedir. Bilim insanları da bireyin gelişimini daha iyi anlamak ve açıklamak için gelişimi; bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal, dini, ahlaki gibi alanlarına ve çocukluk, gençlik, yetişkinlik gibi dönemlerine ayırarak incelemektedirler. İşte bireyin gelişim süreci içerisindeki en özel hali olan çocukluk dönemi, geçmişten günümüze kadar çocukla ilgilenen hemen herkesin kendi bakış açısına göre tanımlamaya çalıştığı özel bir dönemdir.² Çocukluk dönemi, bireyin karakterinin şekillendiği bir gelişim dönemidir. Araştırmalar, çocukluk döneminde kazanılan tutum ve davranışların büyük bir kısmının, ergenlik ve yetişkinlikte bireyin kişilik yapısını, alışkanlıklarını, inanç ve değer yargılarını şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.³ Özellikle, ilk çocukluk şeklinde isimlendirilen ve 2-6 yaş arasını kapsayan evre, çocukluk döneminin en önemli ve en renkli evresidir. Bu süreçte çocuk, çokça soru soran, etrafındaki her şeyi anlamak isteyen ve sürekli öğrenme arzusu gösteren bir varlıktır.⁴ Çocuğun bu

¹ Doç. Dr. İsmail ARICI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri / Din Eğitimi Anabilim Dalı. ismail.arici@ikcu.edu.tr – ORCID ID 0000-0002-1290-5064

² Mehmet Sağlam- Neriman Aral, “Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları”, *Çocuk ve Medeniyet* 1/2 (2016), 43-56.

³ Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (01 Ağustos 2004), 37-54.

⁴ Eyup Şimşek, “Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 207-220.

dönemdeki gelişimini etkileyen çevresel faktörlerden en önemlisinin aile olduğu söylenebilir.

Çocuğun diğer gelişim alanlarında olduğu kadar dini gelişiminde de ailenin önemli rolü vardır. Çünkü aile, dini inancın ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde ilk ve en etkili kurumdur. Ailenin olumlu ortamlar oluşturması ve uygun davranışlar sergilemesi, çocuğun dini ve ahlaki gelişiminde olumlu bir etki meydana getirmektedir. Aksine ailedeki sağlıklı bir ortam ve olumsuz davranış modelleri çocukta dini duygunun körelmesine ve gelişmemesine neden olabilir.⁵

İslam Dini çocuğun din eğitimi hususunda aileye büyük önem ve sorumluluk vermiştir. Tek başına Peygamberimizin, “Her doğan fitrat üzere doğar, sonra ana-babası onu Yahudi, Nasrani veya Mecusi yapar...”⁶ Hadisi bile ailenin çocuğun dini öğrenme ve dindarlaşma sürecindeki önemini göstermektedir. Yine Peygamberimizin; güzel isim koyma ve iyi bir terbiye vermeyi çocuğun babası üzerindeki hakları arasında zikretmesi⁷ ile hiçbir babanın, çocuğuna güzel ahlaktan daha kıymetli bir miras bırakamayacağını⁸ ifade etmesi ebeveynin, çocukların eğitimi ile sorumlu olduklarını vurgulamaktadır.

Ebeveynler çocuklarının din eğitimi ile ilgili sorumluluklarını yerine getirirken çocuğun gelişim özelliklerini dikkate almalıdır. Bu nedenle ilk çocukluk döneminde ailenin din eğitimindeki yeri ve öneminin konu edildiği bu bildirinin kavramsal çerçevesini oluşturmak amacıyla öncelikle; ilk çocukluk dönemi genel ve dini gelişim özellikleri hakkında bilgi verilecek daha sonra ilk çocukluk dönemi din eğitiminde ailelerin dikkat etmesi gereken ilke ve esaslar sunulacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. İlk Çocukluk Dönemi Genel Gelişim Özellikleri

İlk çocukluk evresindeki bedensel gelişme hızı, bebeklik dönemine oranla yavaşlarsa da diğer dönemlere göre daha hızlıdır. Bu süreçte, çocuğun bedensel gelişiminin sağlıklı olması; zihinsel, duygusal, sosyal, dini ve ahlaki gelişimini de

⁵ Hüseyin Peker, “Ailede Din Eğitiminin Psikolojik Esasları”, *Diyanet İlmî Dergi* 21/1 (1985), 21-26.

⁶ Buhârî, “Cenaiz” 92, 93.

⁷ İbn Mâce, “Edeb”, 3.

⁸ Tirmizî, “Birr”, 33

etkileme açısından öneme sahiptir.⁹ Bedensel gelişim diğer gelişim alanlarını da etkileyeceğinden çocuğun bedensel gelişiminin takibi gerekmektedir.

Bilişsel gelişim açısından bu dönem, işlem öncesi dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde çocuk, çokça soru soran, etrafındaki her şeyi anlamak isteyen ve sürekli öğrenme arzusu gösteren bir varlıktır.¹⁰ Soru sormaları da büyüklerine olan güvenlerinin sonucudur. Büyüklere sorarak her şeyi öğrenebileceklerine inanırlar. Bu çağın en belirgin özelliklerinden biri belki de en öne çıkanı oyuna düşkünlüktür. Oyun çocuklar için ciddi bir işittir. Oyunlarının bozulmasına asla razı olmazlar. Bu durumda yaşanan çevre çok önemlidir. Ne kadar zengin bir yaşantı sunulursa gelişimleri o kadar sağlıklı olacaktır.¹¹

Bu dönemde öne çıkan özelliklerden biri de taklittir. Çocuklar çevrelerinde gözlemedikleri insanların söz ve davranışlarını taklit etmektedirler. Bu özellik din eğitimi açısından önemlidir. Aileler; dini davranışları, alışkanlıkları ve değerleri kazandırmada çocuğun bu özelliğinden yararlanmalıdır ancak çocuklarının sadece olumlu davranışları değil olumsuz davranışları da taklit edebileceklerini göz önünde bulundurmalıdır.

Bu dönemde konuşma ve düşünmede, benmerkezcilik hâkimdir. Çocuklar benmerkezci düşüncenin etkisiyle kendisini başkasının yerine koyamadıkları için, bildiklerini herkesin bildiğini, gördüklerini herkesin gördüğünü zannederler. Benmerkezciliğin etkisiyle kendi görüşlerinin olabilecek tek görüş olduğuna inanmakta ve diğer bireylerin kendilerinden daha farklı bakış açılarına sahip olabileceklerine anlam verememektedirler. Yine bu dönemde çocuğun düşünce dünyasında animizm hâkimdir. Canlı ile cansız ayırt edemeyen çocuklar; örneğin, bebekleriyle konuşur ve onun da konuştuğunu veya en azından onun konuşulduğunu anladığını düşünürler ya da oyuncak köpeğine nasıl davranıyorsa gerçek köpeğe de öyle davranmaya çalışmaktadırlar.¹² Bu dönemin belirgin özelliklerinden biri de nesnelere başka şeylerin simgesi olarak kullanmalarıdır. Örneğin bir değneğe binip at diye dolaşabilmektedirler.¹³

⁹ Ahmet Ali Çanakçı, “Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Araştırma.”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (2018), 51-93.

¹⁰ Eyup Şimşek, “Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”.

¹¹ Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri* (Ankara: Gün, 1999).

¹² İsmail Arıcı, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. İbrahim Turan- Bayramalî Nazıroğlu (Ankara: Bilay, 2021), 219-234.

¹³ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi, 2017).

Bu dönemde çocukların hayata daha bağımsız adımlar atma denemelerine giriştikleri görülmektedir. Ancak henüz soyut düşünme aşamasına geçmemiş olduklarından somut düşünce hakimdir. İlk çocukluk döneminin bitiminden sonra kendilerini “son çocukluk” şeklinde isimlendirebileceğimiz yeni bir dönemin eşliğinde bulmaktadırlar. Artık sistemli bir eğitim ve öğretime tabi tutulacak duruma gelmişlerdir. Okul çağı şeklinde de nitelendirebileceğimiz bu dönemde çocukların düşüncelerini daha bir koordine etmeye, mantıklı sorular sormaya, başladıkları görülmektedir.¹⁴

Bu dönemin duygusal gelişim açısından en öne çıkan özelliği korkudur. Bir çocuğun ne zaman ve neden korkacağını saptamak oldukça zordur. Korkunun oluşumu, çevredeki koşullara, uyarının veriliş biçimine, geçmiş yaşantılarla, o andaki fizyolojik ve psikolojik durumuna bağlıdır. Çocuğun başından geçen olumsuz bir olay ya da tecrübe de onda bazı korkuların oluşmasına yol açabilir.¹⁵ Yine ani uyarım ve çocuğun yeni duruma uyum gösterememesinin etkili olduğu söylenebilir. Korkunun dışında, merak, kıskançlık, öfke, endişe, kaygı bu dönemde görülen davranış biçimleridir.¹⁶ Ana babalar çocuklarının bilişsel gelişimleri yanında duygu değişim ve gelişimlerini de dikkate alarak din eğitimi faaliyetlerini yürütmelidirler.

1.2. İlk Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri

İslam Dini açısından çocuğun dini inanışında doğal, içgüdüsel, ve duygusal bir bağlanma eğilimi olduğu yani dinin fitri olduğu bilinmektedir.¹⁷ Din duygusunun, dayanma-sığınma, bağlanma, emniyet duyma, güvenme, itaat etme, teslim olma, korunma, şükretme, arayış, ümit, istek, sevgi, hayranlık gibi duygular içinde kendisini hissettirdiği, din duygusunun açığa çıkmasının bu duyguların açığa çıkmasına bağlı olduğu ileri sürülmektedir.¹⁸ Çocuğun öncelikle anne-babaya yönelik olarak deneyimlediği bu duyguları giderek Allah’a yönelttiği söylenebilir.

Din duygusunun ister doğal bir yönelim olduğu kabul edilsin isterse çevresel faktörlerin etkisiyle sonradan kazanıldığı ileri sürülsün, her iki durumda da din

¹⁴ Kerim Yavuz, *Çocuğun Dünyası ve Gelişme* (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1992).

¹⁵ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi, 2017).

¹⁶ Hatice Poyraz - Hale Dere Çiftçi, *Okul Öncesi Eğitiminin İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Anı, 2011).

¹⁷ Muhiddin Okumuşlar, *Fitrattan Dine* (Konya: Yediveren, 2002); Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi* (İstanbul: Boğaziçi, 2012).

¹⁸ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996).

anlayışının ve dindarlaşmanın bir gelişim sonucu meydana geldiği bir gerçektir.¹⁹ Ancak bu gelişim sürecinin diğer gelişim özelliklerinden bağımsız olmadığını ve bu süreçte başta aile olmak üzere çevresel faktörlerden etkilendiğini vurgulamak gerekir.

Çocuklar Allah'a inanma hususunda özel ve canlı bir hazırlık içindedirler. Bu hazır bulunuşluktan dolayı, çocuklar her şeyin kaynağını, ilk insanı yeryüzünü hatta bizzat Allah'ın kendisini merak ederler, sürekli soru sorarlar.²⁰ Çocuklar bu merakla ve arayışla henüz isim takamadıkları, fakat zamanla "kutsal ve mutlak" dendiğini öğrenecekleri ilahi kuvveti durmadan ararlar.²¹ Bu arayış çocukta giderek insan gücü üstünde bir kudrete sahip ilâhî bir varlığın, dolayısıyla Tanrının olduğunu kabullenmeye varmaktadır. Çocuğun daha evvel yetişkinlere yüklediği nitelik ve eylemler, Allah fikri ile yer değiştirmektedir.²²

İlk çocukluk dönemi dini gelişimde öne çıkan özellikler, kolay inanırlık, soru sormaya düşkünlük, taklit, antropomorfizm ve benmerkezciliktir.²³ Çocuklar başlangıçta kendilerine anlatılanlara ve duyduklarına itiraz etmeden ve kuşku duymadan kolayca inanırlar. Bu nedenle din konusunda çok çatışma yaşamazlar. Bu özelliklerinden dolayı din eğitiminde çekici hikâyeye ve efsaneler kullanılabilir. Dini gelişim açısından çocukluk döneminin bir diğer belirgin özelliği de soru sormaya düşkünlüktür. Çocukların bu dönemde en çok merak edip sordukları alanlardan biri de dinî konulardır. Allah, peygamber, cennet, cehennem, ölüm, melek, şeytan, sevap, günah gibi kavramlar sıkça çocukların zihnini meşgul eden konulardandır. Taklit de çocuğun dini gelişimi ve kişiliğinin şekillenmesinde önemli unsurlardan birisidir. İlk çocukluk evresine taklit evresi bile denilebilir. Çocukta fitri bir olgu olarak varlığını gösteren din; taklit, özdeşleşme ve öğrenme süreçlerinden geçerek şekillenir. Bu dönemde çocukların dinden anladıkları, genel anlamda bir takım söz ve ifadelerin

¹⁹ İsmail Arıcı, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi".

²⁰ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004).

²¹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*.

²² Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş I*. (Ankara: Ayyıldız, 1980).

²³ bk. M. Akif Kılavuz, "Çocukluk Döneminde Dini Sorular", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 379-382; Ali Baz Bilici, "Çocukta Dini Duygunun Teşekkülü", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 189-219; Celal Çayır, "Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 25-60; Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset, 2015); Fatih Çınar-Nural Şener, "Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özelliklerine Uygun Ailede Din Eğitimi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/47 (2016), 607-617; Hasan Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (Nobel, 2017), 51-96; İsmail Arıcı - Behlül Tokur, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Tanrı Algıları ve Hoşgörü Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki", *Journal of Turkish Studies* 12/10 (2019), 31-48.

tekrarı ile bazı ibadetlerin taklidinden ibarettir. Bu özellik, Kur'an okumayı öğrenmeye hazırlama ve bazı ibadetlere alıştırmaya aşamalarında çok işe yarayabilir. Ana babalar çocuklarının bu özelliklerini göz önüne alarak rol model olmaya çalışmalıdır. Antropomorfizm de bu dönemin önemli bir dini gelişim özelliğidir. Çocukların Allah tasavvuru genellikle somut karakterde ve insan biçimindedir. Soyut olayları henüz algılamayan çocukların bu özellikleri normaldir. İleriki yaşlarda Allah inancı kesinleşmeye başlamaktadır. Bu süreçte korkutucu bir tanrı algısı oluşursa ilerde tamiri zor hasarlara neden olmaktadır.

Bu dönem çocuklarının hayata benmerkezci bir pencereden baktıkları, soyut bir düşünce anlayışına sahip olmadıkları, olayları açıklamada, neden sonuç ilişkilerini çözmede ve sonuç çıkarmada henüz yeterli seviyeye ulaşamadıkları, Antropomorfist bir tanrı anlayışına sahip oldukları, taklit etmeye yatkın, soru sormaya düşkün oldukları görülmektedir. Bu durumda çocuklar için yapılacak din eğitimi faaliyetlerinin onların somut düşünce düzeylerine uygun²⁴, hikâye ve resimlerle desteklenmiş, oyunlarla iç içe olacak şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Doğal bir yönelim olan dini duyguların aile tarafından çocukların gelişim özellikleri dikkate alınarak desteklenmemesi, bu duygunun sönmesine ya da dindarlaşma sürecinde olumsuzluklara neden olmaktadır.

2. İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitiminde Temel İlkeler

Çocukların dini ve ahlaki eğitimleri öncelikle dini bir sorumluluktur. Kuran-ı Kerim'de yer alan "Ey iman edenler, kendinizi ve aile halkınızı yakıtı taş ve insanlar olan ateşten koruyun!"²⁵ Ayeti çocukların dini ve ahlaki eğitiminin bir sorumluluk olduğuna vurgu yapmaktadır. Peygamberimizin, "Bir baba evlâdına güzel edep ve ahlâktan daha üstün bir miras bırakmış olmaz."²⁶ "Çocuklarınıza ikram edin ve onları güzelce terbiye edin."²⁷ Hadisleri de bu sorumluluğu pekiştirmektedir. Peygamberimiz sadece eğitimin bir sorumluluk olduğunu ifade etmemiş aynı zamanda hal, hareket ve tavırlarıyla bu süreci yürütürken nasıl davranılması gerektiğini de örneklendirmiştir. Peygamberimiz çocukları çok sevmiş, haklarını gözetmiş, merhametli davranmış, çeşitli sorumluklar vererek onları dinleyerek önemseydiğini göstermiş, onların derdiyle

²⁴ Cemal Tosun, Fatma Çapçioğlu, "4-6 Yas Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi", *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi* 5/5 (2015), 705-720.

²⁵ Tahrîm, 66/6

²⁶ Tirmizi, Birr 33

²⁷ İbn Mâce, Edeb 3

dertlenmiş, sevinçleriyle sevinmiştir. Çocuklarla iletişimde asla kırıcı davranmamış, onları azarlamamıştır. Uzun seneler Peygamberimizin hizmetinde bulunan Enes b. Malik (r.a.), Peygamberimizin kendisini hiçbir zaman azarlamadığını, asla incitmediğini söylemiştir.²⁸

Çocukların dini ve ahlaki eğitimleri sadece dini bir görev değil aynı zamanda toplumsal bir sorumluluktur. Çocuklar sosyal hayata uyum sağlayacak davranışları aileleri yoluyla edinirler. Ahlaki davranışları, çevreleriyle iletişimlerinde dikkat etmeleri gereken kuralları, adap ve nezaketi ailelerinden öğrenirler.

Dini ve toplumsal bir sorumluluk olan çocukların din ve ahlak eğitiminde göz önünde bulundurulması gereken birtakım ilkeler vardır. Din eğitimi ve din psikolojisi literatürü incelendiğinde²⁹ öne çıkan ilkeler şunlardır:

Olumlu/pekiştirici/destekleyici ilişkiler kurma

İlk çocukluk döneminde çocuğun aile bireyleri ve özellikle anne-babasıyla iletişimleri sözlü olmaktan çok sözsüz, duygusal yoğunluklu ilişkiler yoluyla gerçekleşmektedir. Çocuğu sevmek, onun ilgilerine uygun karşılıklar vermek, onunla oynamak veya ona ilgili davranmak çocuğa olumlu duygusal iletiler göndermektedir. Bu nedenle ana babalar çocuğun yanında onu olumlu yönde etkileyecek davranışlar sergilemelidir. Çocuğun gözü önünde sergilenen korku ve dehşet figürleri, bağırma ve tartışmalar, ağlama ve benzeri yoğun üzüntü durumları çocuğu derinden etkilemekte ve olumsuz bir kişilik geliştirmesine kapı açmaktadır. Bu türden ilişki biçimleri çocukta; güvensizlik, suçluluk, şüphe, utanç gibi duygularının yeşermesine doğal olarak da problemleri bir din anlayışı gelişmesine sebep olabilir.

²⁸ Elif Arslan, “Çocukların Peygamberi”, *Diyanet Aylık Dergi* 358 (2020), 6-9.

²⁹ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990); Bilgin, *İslam ve Çocuk*; Yurdağül Mehmedoğlu, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009); Ahmet Koç, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2012), 145-176; Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*; Çanakcı, “Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”; Cemil Oruç, “Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri ve Gelişimi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (01 Şubat 2010), 75-96; a.mlf. “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi: Teorik Çerçeve, Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri”, *Yeni Türkiye* 58 (2014), 621-635; Esra Türk, “Din Eğitimi Açısından Çocukluk Döneminde Dua Kavramının Önemi”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2015), 445-471; Çınar-Şener, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Özelliklerine Uygun Ailede Din Eğitimi”; Hasan Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”; Mustafa Köylü, Bayramali Naziroğlu, “İlköğretimde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nurullah ALTAŞ (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015); Mustafa Köylü, Cemil Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi* (Ankara: Nobel, 2017); Mehmet Nas, *Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Faruk Karaca, *Din Psikolojisi*.

Sağlıklı bir inanç sistemi geliştirme

Öncelikle bu dönemde çocukların sorularını geçiştirmek veya cevapsız bırakmak doğru bir yaklaşım değildir. Soruları cevapsız kaldığı veya doyurucu bir cevap verilmediği takdirde merakı ve öğrenme isteği kaybolabilir.

Allah inancı diğer inanç ve ibadetlerin temelini oluşturduğu için Allah sevdirilerek öğretilmelidir. Bazı ana babalar çocuklarına dini-manevi değerler kazandırmak isterken onları Allah ile korkutmaktadırlar. Çocuğa yakıcı, cezalandırıcı, azap edici şeklinde olumsuz bir Allah anlayışı değil; merhametli, şefkatli bir Allah anlayışı kazandırmak gerekmektedir Allah'ın çocukları sevdiği ve koruduğu işlenmelidir. Aşırı baskı ve korku ile yetişmiş bir çocuk genellikle Allah'ı daha çok ceza veren bir varlık olarak tasavvur edecektir. Yine ana babaların; Allah'ın her isteneni veren şeklinde algılanmasına sebep olacak uygulamaları, sorunlu bir Allah anlayışının oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Cennet, cehennem, kıyamet, kabir hayatı gibi konuların öğretiminde de cehennem tasvirleri yerine cennet tasvirleri, günah yerine sevap kavramlarının öne çıkarılması daha uygun olabilir. Ölümün bir yok oluş olmadığı da uygun bir dille anlatılabilir. Melek, şeytan gibi varlıkların öğretiminde, meleklerin insanların iyiliğini istediğini, şeytanın ise bunun tersi için çalıştığını ifade eden ayrıntı içermeyen açıklamalar yeterli görülmelidir. Din soyut bir öğreti olarak değil "çocuğun dini" olarak sunulmalıdır. Bu dönemde dinin teorik ve teolojik meselelerinden ziyade, çocukların ilgisini çekecek konular sevgi ve güven teması çerçevesinde, Allah merkezli olarak verilmelidir.

Uygun Rol-model olma

Bu dönemde çocuklar aile büyüklerini gözleyerek onları taklit ederek öğrenme eğilimindedirler. Onlar gibi olmaya özenir, onların davranışlarını yargıda bulunmaksızın benimserler.

Aile büyüklerinin ibadet ettiğini ya da olumsuz bir davranış sergilediğini gözlemleyen çocuklar, onları örnek alarak kendileri de aynı davranışları sergilemeye çalışmaktadırlar. Taklit ile başlayan bu davranışlar bir süre sonra alışkanlık hâline gelmektedir. Çocukların bu teslimiyetçi yaklaşımları yaklaşık dokuz on yaşına kadar devam etmektedir. Bu yaşlardan sonra artık ailedeki otoriteyi temsil eden kişi veya kişileri idealize etme yaklaşımından uzaklaşmaya başlamaktadırlar.

Bu dönemde çocuklar, gördükleri, duydukları ve hissettikleri her şeyi zihinlerine kaydetmekte olumlu ve olumsuz davranış örneklerinden etkilenmektedirler. Örneğin, ana babalar çocuklarının merhametli biri olmasını istiyorlarsa önce kendileri merhametli olmaya yönelik davranışlar sergilemeye dikkat etmelidirler. Bu gelişim özelliği, ana babaların çocuklarının arkadaşlarını ve izledikleri filmlerin içeriklerini takip ve kontrol etmelerini de gerektirmektedir.

Eğitsel yöntemler kullanma, araç-gereç ve materyallerden yararlanma

Bu dönemde oyun ve eğlence etkinlikleri, hikâye, masal, çizgi film çocuklar için ilgi çekicidir. Bu nedenle din ve ahlak eğitiminde hikâye, masal, çizgi film, sinema, tiyatro, gibi etkinliklerden yararlanılabilir. Dini ve ahlaki davranışların kazandırılmasında düz anlatım yerine çocuğun ilgi ve ihtiyacına hitap eden etkinlikleri kullanmak daha etkilidir. Örneğin peygamber inancı ve sevgisi kazandırmak amacıyla, hadisler ve peygamber kıssaları gibi dini içerikler çocukların gelişim özelliklerine uygun bir şekilde öğretim materyallerine dönüştürülerek kullanılabilir.

Olumlu/uygun/zengin/eğitsel yaşantılar oluşturma

Ana babalar çocuklarının istedik yönde bilgi, duygu, tutum, anlayış kazanabilmeleri için dini, ahlaki ve milli değerler üzerine kurulu bir ortam oluşturmalarıdır. Dini törenler, toplu ibadetler, ramazan uygulamaları, mevlitler gibi yaşantılar dini davranışların gelişmesinde etkilidir. Her işe sesli bir şekilde besmele ile başlama; ezana ve Kur'an'a saygı gösterme, uyumadan, yemek yemeden önce ve sonra Allah'a verdiği nimetler için şükretme, namazlardan sonra yüksek sesle dua etme çocukta merak ve ilgi oluşturulabilir. Böylelikle çocukta, dinin hayatın tümüne yayılmış bir faaliyet olduğu bilinci oluşturulabilir.

İbadet öğretiminde çocukların yaparak yaşayarak öğrenmeleri sağlanmalı, ibadet yerlerini görmelerine, oralarda yapılan ibadetleri izlemelerine fırsat tanınmalıdır. Çocukların dini mekânlarla tanıştırılması, kutsal gün ve gecelerde gerçekleştirilen faaliyetlere katılmalarının sağlanması dini duygu ve davranışları özümsemelerine yardımcı olabilir.

Ödül ve cezada dengeli olma

Çocukların eğitiminde önemli işlevleri olan ödül ve cezanın dengeli kullanılması gerekir. Ceza verilecekse bile çocuğun bazı maddi şeylerden mahrum bırakılması gibi cezalandırma türlerinin tercih edilmesi daha doğru bir yaklaşımdır.

Aksi takdirde yanlış davranış yerine, çocuk cezalandırılmış olur. Çocuğun hatalarını ve yanlış davranışlarını öne sürmek yerine olumlu davranışlarını övme yoluna gidilmelidir. Özellikle din eğitiminde baskıcı ve sindirici her çeşit cezanın hem çocukların kişiliklerini hem de dine karşı tutumlarını olumsuz yönde etkileyeceği unutulmamalıdır.

3. Değerlendirme

Okul öncesi dönem olarak da adlandırılan ilk çocukluk dönemi bireyin karakterinin şekillenmesi ve dini hayatının temellerini oluşturması açısından gelişim dönemleri içinde özel ve önemli bir yere sahiptir. Ailenin diğer gelişim alanlarında olduğu gibi dini gelişim alanında da etkin rolü vardır. Çünkü aile, dini inancın ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde ilk ve en önemli kurumdur. Ailenin destekleyici ortamlar oluşturması ve uygun davranış modelleri sergilemesi, çocuğun dini ve ahlaki gelişiminde olumlu bir etki meydana getirmektedir. Ailedeki huzursuz, güvensiz, kaygı dolu bir ortam ile uygun olmayan davranış modelleri çocuktaki dini duygunun körelmesine ve gelişmemesine neden olabilir.

Bu dönemde en etkili din eğitimi, ebeveynin oluşturduğu sevgi ve güvene dayalı, korku ve kaygıdan uzak bir ortamda gerçekleşmektedir. Bu süreçte sözlü iletişimden çok duygu yoğunluklu sözsüz iletişim etkilidir. Aileler çocuklarının taklit özelliğinin farkında olarak güzel ve olumlu örnek davranışlar sergilemelidir. Din aile tarafından yaşanarak temsil edilmeli, çocuğun yaşantısı dini, ahlaki ve milli bir atmosferle kuşatılmalıdır. Çocukların soruları geçiştirilmemeli, doyurucu cevaplar verilmelidir. Cezalandırıcı bir tanrı tasavvuru oluşumuna sebep olacak davranışlardan kaçınılmalıdır. Çocuğun gelişimsel özelliklerine uygun materyal ve etkinliklerden yararlanılmalıdır.

Çocukların eğitimi ailenin önde gelen dini ve toplumsal sorumluluklarındandır. Hem Kur'an-ı Kerim hem hadisler ailenin bu sorumluluğuna vurgu yapmaktadır. Aile bu sorumluluğu yerine getirirken çocukların gelişimsel özelliklerini dikkate almayı ihmal etmemelidir.

Kaynakça

Arıcı, İsmail. "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. İbrahim Turan - Bayramali Nazıroğlu. 219-234. Ankara: Bilay, 3. Basım, 2021.

- Arıcı, İsmail-Tokur, Behlül. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Tanrı Algıları ve Hoşgörü Eğilim Düzeyleri Arasındaki İlişki”. *Journal of Turkish Studies* 12/Volume 12/10 (2017), 31-48. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.11991>
- Armaner, Neda. *Din Psikolojisine Giriş I*. Ankara: Ayyıldız, 1980.
- Arslan, Elif. “Çocukların Peygamberi”. *Diyanet Aylık Dergi* 358 (2020), 6-9.
- Bilgin, Beyza. *İslam ve Çocuk*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 6. Basım, 2004.
- Bilici, Ali Baz. “Çocukta Dini Duygunun Teşekkülü”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 189-219.
- Çanakcı, Ahmet Ali. “Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Araştırma.” *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (30 Aralık 2018), 51-93.
- Çayır, Celal. “Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 25-60.
- Çınar, Fatih-Şener, Nural. “Erken Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim Özelliklerine Uygun Ailede Din Eğitimi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/47 (2016), 607-617.
- Dam, Hasan. “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”. *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. 51-96. Nobel, 2017.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset, 2015.
- Kılavuz, M. Akif. “Çocukluk Döneminde Dini Sorular”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 379-382.
- Koç, Ahmet. “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2012), 145-176.
- Köylü, Mustafa, Nazıroğlu, Bayramali. “İlköğretimde Din Eğitimi”. *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş. 148-189. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Köylü, Mustafa, Oruç, Cemil. *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*. Ankara: Nobel, 2017.

- Köylü, Mustafa. “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/2 (01 Ağustos 2004), 37-54.
- Mehmedoğlu, Yurdağül. *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Nas, Mehmet. *Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi*. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Okumuşlar, Muhiddin. *Fıtrattan Dine*. Konya: Yediveren, 2002.
- Oruç, Cemil. “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi: Teorik Çerçeve, Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri”. *Yeni Türkiye* 58 (2014), 621-635.
- Oruç, Cemil. “Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri ve Gelişimi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (01 Şubat 2010), 75-96.
- Peker, Hüseyin. “Ailede Din Eğitiminin Psikolojik Esasları”. *Diyanet İlmî Dergi* 21/1 (1985), 21-26.
- Poyraz, Hatice - Dere Çiftçi, Hale. *Okul Öncesi Eğitiminin İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Anı, 4. Basım, 2011.
- Sağlam, Mehmet-Aral, Neriman. “Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları”. *Çocuk ve Medeniyet* 1/2 (01 Aralık 2016), 43-56.
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.
- Şimşek, Eyup. “Çocukluk Dönemi Dinî Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 207-220.
- Tosun, Cemal, Çapçioğlu, Fatma. “4-6 Yaş Kur’an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi”. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi* 5/5 (2015), 705-720.
- Türk, Esra. “Din Eğitimi Açısından Çocukluk Döneminde Dua Kavramının Önemi”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2015), 445-471.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi, 2012.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi, 2017.

BATI AVRUPA'DA MÜSLÜMAN AİLE YAPISI VE DİN EĞİTİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim İNAM¹

Tarihteki en önemli toplumsal hareketlerden biri olan modernleşme, 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar üç yüzyıla yayılmıştır. Kurumlar, değerler, inançlar ve üretim biçimleri gibi geleneksel toplumun sosyal biçimleri günümüze uyum sağlayacak şekilde değişmiştir. İnsan ve hayvan temelli tarım toplumunun üretim biçiminin yerini makine enerjisine dayalı endüstriyel bir üretim yöntemi almıştır. Kapalı, kendi kendine yeten bir ekonomi, yerini üretim etkileşimlerinde tüketim ve kâr odaklı bir piyasa ekonomisine bıraktı. Sanayi devrimi Aydınlanma fikirleriyle aynı döneme denk gelerek üretim, kentleşme ve göç gibi toplumsal olguları beraberinde getirirken, ilerleme, laiklik ve özgürlük gibi felsefi düşünce biçimlerine de zemin hazırlamıştır. Modernizm, sanayi devrimi ve Aydınlanma hareketiyle birlikte yeni bir tarihsel evreye ve köklü bir toplumsal değişime işaret ediyordu.²Dolayısıyla modernizm, bu özellikler temelinde modern çağı kuran entelektüel bir girişim olarak anlaşılabilir. Her ne kadar kendi içinden çıkan ve ürettiği sorunlarla toplumsal açmazları derinleştiren postmodernite, Batılı ve Batı dışı toplumlardan entelektüeller tarafından eleştirilse de modernite, genellikle 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesine dayanan ve insanın kendi kendine yeterliliğini esas alan içkin bir zihniyettir.³

¹ Dr. Abdulhalim İNAM, Felsefe ve Din Bilimleri / Din Eğitimi Anabilim Dalı. abdulhaliminam@hotmail.com - ORCID ID 0000-0002-8370-3961

² Y. Lambert, "Religion, modernité, ultramodernité: une analyse en terme de «tournant axial»", *Archives de sciences sociales des religions* 109 (2000), 87-116.

³ C. Souto, "Les règles de la méthode sociologique: un siècle après", *Droit et société* 35/1 (1997), 151-166.

Aile içindeki mahremiyet kimliği modernleşme ile büyük ölçüde değişmiştir. Ailenin bir zamanlar ev, sokak ve avlu ile çevrili olan alanlarının yerini fabrikalar, okullar, ofisler, oyun alanları, sinema salonları vb. almıştır. Aile üyeleri küçük yaşta dışarıda vakit geçirmeye başlamış, bu da ailenin tanınır hale gelmesine yardımcı olmuştur. Anthony Giddens'in mahremiyetin dönüşümü olarak adlandırdığı olgu, özel aile meselelerinin televizyonda ve gazetelerde tartışılanları belirlemesi, aile içi şiddet, boşanma ve evlilik dışı ilişkiler gibi konuların tartışılması için kamuya mal olmuş kişilerin kullanılması, evlilik programlarının medya şovlarına dönüştürülmesi ve ilk flörtün normal ve meşru bir olay olarak gösterilerek aile kurumunun küçültülmesiyle kanıtlanmaktadır. Giddens, küresel dönemde mahremiyetin metamorfozunun mahremiyet içinde patladığını iddia eder. Küreselleşme döneminde, gelenekte yerleşik olan mahremiyet ve onun kuralları, modernleşmeyle birlikte yerini gevşek ilişkilere bırakır ve kendini kuralsız bulur.⁴ Bu, sanayileşmenin ailelere nasıl zarar verdiğinin sadece bir örneğidir. Dahası, modernleşme aile üyelerini gruplara tabi kılar; sonuç olarak, geleneksel aileyi karakterize eden kişisel ve grup etkileşimlerinin yerini öznelmiş ve bireysel aile üyeleri almıştır. Aşağıdaki iki durum, bireyin özerkliğini ontolojik duruşu açısından tanımlayan çağdaş aile tarafından mümkün kılınmaktadır.

Birincisi, öznelmiş birey, bireysel özdeşleşmenin sağladığı fırsatlar sayesinde kapitalist toplumsal ilişkilerin istikrarsız, bunaltıcı ve paradokslarla dolu yaşam alanlarında daha etkili bir şekilde işlev görebilir.⁵ Sonuç olarak, birey toplumsal sorunları ele alma konusunda daha fazla yeteneğe sahiptir. İkinci olarak, benzersiz olmanın getirdiği dezavantajlar vardır. Çünkü söz konusu kişinin aile içindeki ortak yükümlülükleri giderek azalmaktadır. Zamanla, güçlü kolektif bağlarda bir azalma olmuş, bu da boşanmaların artmasına, ebeveynlerin huzurevlerine yerleştirilmesine ve ailelerine karşı sorumluluk hissetmek istemedikleri için yalnızlığı veya ortak yaşamları bir yaşam biçimi olarak kabul eden insanların sayısında önemli bir artışa neden olmuştur.⁶

⁴ A. Giddens, *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age* (Stanford university press, 1991), 10-70.

⁵ J.F. Bayart, *La réinvention du capitalisme* (KARTHALA Editions, 1994), 9-43.

⁶ K. D. M. Snell, "The rise of living alone and loneliness in history", *Social History* 42/1 (2017), 2-28.

1. Sekülerizm ve Sekülerleşme

Seküler kelimesi Latince ‘sauculum’ dan gelmektedir. "Çağ" ya da "çağın ruhu" nun yanı sıra kiliseden ve dini bağlardan uzaklaşmayı ve maddi dünyaya ait olma duygusunu ifade eder.⁷ Aynı kelimeden türetilen sekülerleşme, dini fikirlerin günlük yaşamda daha az önemli hale geldiği süreci ifade eder. Aynı zamanda dini otoritenin insanların yaşamları üzerindeki etkisinin azalması ve zayıflaması anlamına da gelir. Peter L. Berger bu teoriyi desteklemek için şunları söyler: "Sekülerleşme ile toplum ve kültür alanlarının dini kurum ve sembollerin hakimiyetinden çıkarılması sürecini kastediyoruz."⁸

Öte yandan, sekülerleşme -dinin toplumsal ve kişisel yaşamda, dünya merkezli düşünce ve davranışta öneminin azalması anlamında kullanılan bir terim- modernite ya da Batılılaşmanın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sekülerleşme deistik inançların doğal sonucudur. Seküler felsefe, dinin insanların düşünceleri, duyguları ve sosyal etkileşimleri üzerindeki etkisini azaltmayı amaçlar. Sosyolojik ve psikolojik olarak önemlidir.⁹

Sekülerizm, dini ya da dinle ilişkili tüm değerlerin bireysel ve toplumsal yaşamın dışına itilmesi olarak tanımlanabileceği gibi sekülerleşme, dünyevileşme, modernizm, yabancılaşma, dünya ve ahiretin bölünmesi olarak da tanımlanabilir.¹⁰ Bu yorumlardan sekülerleşmenin, günlük varoluşumuzda dinin -özellikle de İslam'ın- rolünü ve etkisini sürdürme kabiliyetimize yönelik ciddi bir tehdit oluşturduğu açıktır. Bir örnek olarak şunu düşünün: "Kültür ve sembollerden bahsettiğimizde, sekülerleşmenin sosyal ve yapısal bir süreçten daha fazlası olduğunu kastediyoruz." Peter Berger sekülerizmi, dinin hayatın tüm alanlarından çıkarılması olarak tanımlamaktadır. Edebiyat, felsefe ve sanatta dini temaların azalması ve en önemlisi de bilimin tek başına, tamamen seküler bir disiplin olarak ortaya çıkmasıyla görüldüğü gibi, entelektüel ve kültürel yaşamın tüm yönleri üzerinde etkisi vardır.¹¹

⁷ I.N. Augustine's, "the Concept Of the Secular", *Rethinking Secularization: Philosophy and the Prophecy of a Secular Age* 27 (2009), 57-79.

⁸ P.L. Berger, *The social reality of religion* (London: Faber, 1969), 231

⁹ R.A. Emmons, "Emotion and religion", *Handbook of the psychology of religion and spirituality* 24 (2005), 235-252.

¹⁰ C. Calhoun vd., *Rethinking secularism* (OUP USA, 2011), 75-92

¹¹ P.L. Berger, "Secularization falsified", *First Things: A Monthly Journal of Religion and Public Life* 180 (2008), 23-28.

2. Avrupa'da Müslümanlar

İslam'ın Avrupa'da nispeten yeni bir fenomen olduğu yönündeki yaygın yanlış kanıya rağmen, İslam'ın kökenleri derinlere kök salmıştır. Hıristiyanlık ve Yahudiliğin Avrupa kültürünü şekillendirdiğini iddia edenler, Müslümanların bir zamanlar Endülüs'ü¹² kontrol ettiğini ve Güney Doğu Avrupa'nın bir zamanlar Osmanlı vilayeti olduğunu belirtmezler. 'Avrupalı Müslümanlar' ve 'Avrupalı İslam' isimleri ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Balkanlar'daki Müslüman entelektüeller tarafından kullanılmıştır.¹³ İslam artık Avrupa'da bir azınlık dinini temsil etmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, "Gastarbeiter" (misafir işçi) statüsü ve aile birleşimi (özellikle Almanya'da) nedeniyle Müslümanların sayısı arttı.¹⁴ Başta Fransa ve İngiltere'de yaşayanlar olmak üzere pek çok Müslüman eski sömürgelerden gelen göçmenlerdir. Suriye'den gelen Müslümanlar, ülkelerindeki iç kriz nedeniyle son yıllarda çok sayıda Avrupa ülkesine göç etmektedir.

Avrupa ülkelerine Müslüman göçü artmıştır. İşgücü göçü yoluyla gelen Müslümanların çoğu, Batı Avrupa sanayisinde para kazandıktan sonra kendi ülkelerine geri dönme fikrinden vazgeçmiş olsalar bile, dekolonizasyon süreciyle gelenlerin aksine, çoğunlukla yabancı olarak görülmektedir. Batı veya Kuzey Avrupa'da doğan ikinci ve üçüncü kuşaklar için bu durum özellikle geçerlidir. Türkler bu işgücü göçüne katılan en önemli etnik gruptur.¹⁵ Söz konusu ülkelerde yaşayan Türklerin oranı sadece %2 olsa bile, halkın çoğunluğu güçlü yabancı etkisi nedeniyle İslam'ın Avrupalı kimliklerine yönelik bir tehdit olduğuna inanmaktadır.¹⁶ Benzer bulgular, yabancı işçilerin çoğunluğunun Kuzey Afrika ülkelerinin vatandaşları olduğu Fransa için de geçerlidir. Kayıtsız işçilerin ("kaçak" olarak da bilinir) çok büyük bir oranda olması nedeniyle kesin veriler elde etmek zordur ve daha 90'larda Fransa'da 3 ila 5 milyon arasında değişen sayıda Müslüman yaşadığı tahmin

¹² F.R. Mediano, "Culture, identity and civilization: The Arabs and Islam in the history of Spain", *Islam and the politics of culture in Europe: Memory, Aesthetics, Art*, (2013), 41-60.

¹³ L. Amzi-Erdogdular, "Alternative Muslim modernities: Bosnian intellectuals in the Ottoman and Habsburg empires", *Comparative Studies in Society and History* 5/59 (2017), 912-943.

¹⁴ K. Andrejuk, "Muslim immigration and its influence on the redefinition of nationhood in Germany", *Studia Universitatis Babeş-Bolyai-Sociologia* 1/58 (2013), 39-54.

¹⁵ C. Diehl - R. Schnell, "'Reactive ethnicity' or 'assimilation'? Statements, arguments, and first empirical evidence for labor migrants in Germany", *International Migration Review* 40/4 (2006), 786-816.

¹⁶ C.M. Warner - M.W. Wenner, "Religion and the political organization of Muslims in Europe", *Perspectives on Politics* 4/3 (2006), 457-479.

edilmekteydi.¹⁷ 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında Avrupa'nın büyük bölümünde yaşanan ekonomik kriz nedeniyle Batı Avrupa ülkelerine işçi göçü durmuş ve Türklerin bu ülkelere daha fazla göç edebilmelerinin tek nedeni aileleri olmuştur.¹⁸ Dolayısıyla, son on yılda Müslümanların sayısı nispeten sabit kalmıştır. Sadece iki istisna kaydedilmiştir: İspanya ve İtalya. Bu ülkelerde 1980'lerde yeni yabancıların göç etmesine olanak tanıyan önemli bir ekonomik patlama yaşanmıştır. Bu durum Etiyopyalılar ve Kuzey Afrikalı Müslümanlar (her ikisi için de İtalya ile olan tarihi sömürge bağları önemli bir etki yaratmıştır) ile Orta Doğu'dan ve Sahra'nın güneyindeki bazı ülkelere gelen Müslümanlar için geçerlidir.¹⁹ İspanya'daki Müslümanların çoğunluğu Kuzey Afrikalıdır.

Farklı uluslar, farklı politikalarla göre İslam'ı entegre etmeyi ve resmen tanımayı seçmiştir. Örneğin İsveç ve Hollanda, eğer orada doğmuşlarsa, ikinci ve üçüncü nesilleri kabul etmiş ve kendi uluslarının vatandaşı olmalarına izin vermiştir. Buna karşılık Almanya'nın kapalı göç politikası yabancıların ülke vatandaşı olmasını son derece zorlaştırmıştır. Buna benzer şekilde, ulusun İslam'ı resmen tanıyıp tanımamasına bağlı olarak, çeşitli uluslarda ayrılıkçı partiler kaydedilebilir. 3 Mayıs 1978'de Belçika Kraliyet Mahkemesi, Belçika okullarında İslami din eğitiminin meşruiyetini kabul etmiştir.²⁰ Almanya'daki İslami cemaatler genellikle yerleşik bir kurum veya kuruluş statüsüne (eingetragene Vereine)²¹ sahip olmaları halinde kabul edilmektedir. Yine de resmi olarak tanınan Hristiyan kiliseleri kadar önemli değillerdir. Dahası, İslami din eğitimi Alman okul müfredatında bir ders olarak listelenmemiştir ve eyaletlerin çoğunda devlet okulu kurallarında "dini topluluklar" kelimesi Hristiyan mezhepleri dışındaki dinleri dışlamamaktadır. Ancak gerçekte dini örgütler, Alman okullarının din eğitimi programlarında temsil edilen başlıca dini örgütler olan Protestan ve Roma Katolik kiliseleri ile karşılaştırılabilir. İspanya devleti, İspanyol parlamentosu tarafından onaylandıktan ve İspanya Adalet Bakanlığı

¹⁷ M. Gurfinkiel, *Islam in France: The French way of life is in danger* (Middle East Quarterly, 1997), 19-29.

¹⁸ C. Van Mol - H. De Valk, "Migration and immigrants in Europe: A historical and demographic perspective", *Integration processes and policies in Europe: Contexts, levels and actors*, (2016), 31-55.

¹⁹ G. Adugna, *Once Primarily an Origin for Refugees, Ethiopia Experiences Evolving Migration Patterns* (Migration Policy Institute, 2021), 1-20.

²⁰ C. Dwyer - A. Meyer, "The establishment of Islamic schools. A controversial phenomenon in three European countries", *Muslims in the margin. Political responses to the presence of Islam in Western Europe*, (1996), 218-242.

²¹ R. Spielhaus - M. Herzog, "Finding a place for Islam in Germany: Islamic organisations under private and public law", *Journal of Religion in Europe* 8/3-4 (2015), 419-443.

tarafından yayımlandıktan sonra 1992 yılında "Acuerdo de Cooperación del Estado Español con la "Comisión islámica de España "yı imzaladı.²² Bu, Batı Avrupa'da İslam'ın resmi olarak tanınmasına yönelik en umut verici adımdı.

3. Çağımızda Geleneksel Aile Yapısının Dönüşümü

Dini anlayışın yaygın olduğu toplumlarda aileler dini geleneklere uygun olarak kurulur ve yaşamlarını sürdürürler. Sekülerleşme, dini geleneklerin etkisi azaldıkça geleneksel aile yapılarının ve anlayışlarının değişmesinde ilk adımdır. Dini topluluklarda, aile büyükleri tarafından planlandığı, onaylandığı ve tavsiye edildiği sürece aile kurulmasına izin verilmektedir. Ebeveynler aile kuracak çiftler üzerinde etkili olmaya devam etmektedir. Geleneksel topluluklarda kız ya da erkek ailesine danışarak evlenir ve evlilik yaşı çok yüksek değildir. Erkek ailenin reisidir ve evin idaresinde önemli bir rol oynar. Ancak dini fikirler yerine seküler fikirlerin hakim olduğu ülkelerde işler farklıdır. Örneğin, eş seçiminde aile üyelerinin katkısı gerekmez. Kızın ya da erkeğin tek başına verdiği karar, ailenin görüşlerinden bağımsız olarak sonucu belirleyecektir. Ayrıca, evlilik yaşı aile geleneklerinden etkilenmeyen kişisel bir karardır. Ailenin kadınlar üzerindeki gücü, kadınlar ekonomik olarak daha bağımsız hale geldikçe giderek azalabilir. Gerçekte, eğitimlerini ilerletebilen ve toplumda kendilerine bir yer açabilen kadınlar, evdeki rollerine ilişkin geleneksel aile tarafından kendilerine konulan kısıtlamaları reddetmekte ve bunun yerine yeni bakış açıları sunarak buna meydan okumaktadır.

Dini hassasiyeti olan bir toplumun aile yapısı sekülerleşme tarafından ciddi şekilde tehdit edilmektedir. Laiklik, kişinin kendi çıkarlarını ve zevklerini her türlü dini imanın önüne koyar. Yüzyıllardır süregelen geleneklerin altını oyan ve yaşamlarını tehlikeye atan asıl şey, hayatı ekonomik ve kişisel özgürlükler ekseninde rahatça konumlandıran seküler bakış açısıdır. Dini ve milli gelenekler, dini topluluklarda insanların iyi yaşayabilmeleri ve geleceğe güvenle bakabilmeleri için en önemli unsurlardır. Ancak zaman geçtikçe laiklik, toplumu kutsallıktan ve dinden yoksun bir mantıkla ayakta tutan geleneksel aile birimi gibi temel ilkeleri zayıflatmakta ve altını oymaktadır.²³ Geleneksel bir hanede anne, baba, büyükanne ve

²² J. Moreras, "Les Accords de Coopération entre l'Etat Espagnol et la Commission Islamique d'Espagne", *Revue européenne des migrations internationales* 12/1 (1996), 77-90.

²³ B.S. Turner, *Religion and modern society: Citizenship, secularisation and the state* (Cambridge University Press, 2011), 127-175.

büyükbaba aile hayatını yönlendirmede farklı sorumluluklar üstlenir. Bu sorumluluklar aileyi olumlu yönde etkiler. Ancak seküler bir kültürde bu görevler zamanla daha az önemli hale gelir. Seküler yorumda aile kurmak gerekli görülmediği gibi, aile fikrinin kendisi de vazgeçilmez değildir. Bireysel varoluşun avantajları ve hazları aile kurumundan daha önemlidir. Hayatta her şey kişinin kendi çıkarları etrafında döner. Böyle bir anlayış Müslüman topluma ve Müslüman aile birimine meydan okumaktadır. Bu, dini bir topluluğun ayırt ediciliğini yavaş yavaş zedeleyen ve kaybeden türden bir zihniyettir. Eğer durdurulmazsa, sonuç kaçınılmaz olarak dini ve geleneksel alanların referans noktası olarak ortadan kalkması olacaktır.

4. Dünden Bugüne Türk Aile Yapısı

İster toplumsal ister bireysel olsun, farklı bir dine geçiş en önemli yaşam olaylarından biridir. "İhtida" terimi, hedef inanç İslam olduğunda bu kabulü ifade eder. Din değiştirme, çeşitli şekillerde, çeşitli koşullar altında gerçekleşen ve çeşitli sonuçlar doğuran oldukça karmaşık bir süreçtir. Bunun nedeni, din değiştirmenin farklı derecelerde katkıda bulunan faktörlere ve konulara bağlı olarak duygusal, entelektüel veya ikisinin bir kombinasyonu olabilmesidir.²⁴ X. yüzyıl, Türklerin kitlesel olarak İslam'a geçişinin başlangıcına tanıklık etti; bu dönemde Türklerin siyasi egemenliği özerk devletlere dönüştü ve aralarındaki İslamlaşma hızlandı.²⁵ Türkler arasında hem halk hem de devlet olarak İslamiyet'in ilk benimsenmesi, yaygın olarak düşünüldüğü gibi Karahanlılara değil, İtil (Volga) Bulgarlarına atfedilir. Gerçekte İtil Bulgar hükümdarları, Uygur Hanının Mani dinini, Hazar Hanının Museviliği ve Tuna Bulgar Hanının Hıristiyanlığı resmen kabul etmesinden kısa bir süre sonra İslam'ı devlet dini ve millet olarak kabul etmişlerdir.²⁶ Türkler arasında İslam'ın gelişmesinde önemli bir dönüm noktası Karahanlı Devleti'nin hükümdarı Satuk Buğra Han'ın İslam'ı kabul etmesidir.²⁷ Satuk Buğra Han, İslam'ı kabul ettikten sonra Türklerin İslam'a geçmesi için çok çalıştı. Onun liderliğinde İslam, göçebe Türkler arasında ve doğudaki Asya

²⁴ L.R. Rambo, *Understanding religious conversion* (Yale University Press, 1993), 66-76.

²⁵ B. Lewis, "The Mongols, the Turks and the Muslim polity", *Transactions of the Royal Historical Society* 18 (1968), 49-68.

²⁶ O. Akman - H. Samur, "Educational and Cultural Policies of the Karakhanid Period", *The Eurasia Proceedings of Educational and Social Sciences* 23 (2021), 56-61.

²⁷ Y. Arifoğlu, "Bir veladet ile Değişen Hikâye: Türklerin İslamiyet'i Kabulü, Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın Doğumu ve İslamiyet'e Girişi Meselesine Dair Bir Değerlendirme", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023), 42-55.

bozkırlarında önemli bir ilgi gördü ve önemli sonuçlar elde edildi.²⁸ Karahanlılar döneminde sosyokültürel yaşamın hemen her alanında İslam kültür ve medeniyetinin, başta Fars ve Arap unsurları olmak üzere eski Türk kültür ve medeniyetiyle harmanlanmasına ve kaynaşmasına tanık olmak mümkündür.²⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk aile paradigmasında en büyük değişikliği İslam'ın bir sonucu olarak gördüğü iddia edilebilir. Çoğu kişi, Osmanlı aile hayatındaki farklılıkları dinsel değil bölgesel, hatta etnik değil coğrafi faktörlerin etkilediği konusunda hemfikirdir.³⁰ Osmanlı ailesi konusunda insanın her zaman bağ kuracağı tek kurumun ailesi olduğu doğrudur. Burada tüm sorunların çözüleceği desteği ve otoriteyi bulacaksınız. Bütün dinler boşanmayı yasaklar ve en önemli endişelerden biri de aileyi koruma fikridir. Bu ilkeler dil, ırk ve din gibi konuları kapsar. Tüm ayrımlara rağmen bu özellikler tüm "Osman Ailesi" için geçerlidir.

Bilindiği üzere çekirdek aile, Sanayi Devrimi sonrasında çağdaş toplumlarda gelişen aile yapısı türüdür. Anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aile, 18. yüzyıldan 20. yüzyılın neredeyse son çeyreğine kadar gelişmiş kültürlerde istikrarlı bir toplumsal yapıydı. Daha sonra diğer gelişmekte olan toplumlar için ideal bir aile modeli olarak hizmet etti. Bunun sonucunda çekirdek aile geleneksel ve klasik bir aile yapısına evrilmiştir. Bu bağlamda Parsons, çekirdek aile ile sanayi toplumu arasında bir uyum olduğunu ileri sürerek çekirdek ailenin toplumun taleplerine ne kadar olağanüstü derecede uygun olduğunu ortaya koymaktadır.³¹ İkincisi, ailenin bazı işlevlerini kaybettiğini ve kalan işlevlerin küçük bir alt kümesinde uzmanlaştığını söylüyor. Bu nedenle modern toplum çok amaçlı geleneksel aileye ihtiyaç duymaz; bunun yerine, sahip olduğu birkaç görevi etkili bir şekilde yerine getiren bir çekirdek aileye ihtiyacı var. Böylece çekirdek aile, çağdaş toplumun temel bileşenlerinden biri olarak ortaya çıkıyor.³² Modernitenin bu değiştirici etkisini hisseden diğer medeniyetler gibi Türk ailesi de geleneksel aileden modern aileye doğru bir geçiş yaşıyor, hem modern hem de geleneksel aile türlerini deneyimliyor. Aile yapısına

²⁸ S. Döğüş, "Avrasya steplerinde İlk Gaziler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (2008), 329-354.

²⁹ E.I. Rosenthal, *Political thought in medieval Islam: An introductory outline* (CUP Archive, 1958), 13-21.

³⁰ K.H. Karpat, "Millet and nationality: The roots of the incongruity of nation and state in the post-Ottoman era", *Studies on Ottoman Social and Political History: Brill*, (2002), 611-646.

³¹ T. Parsons, "Family structure and the socialization of the child", *Family: Socialization and interaction process*, Routledge, (2014), 35-131.

³² W. Shapiro, "The nuclear family and its derivations: that's what kinship is!", *Journal of the Anthropological Society of Oxford* 5/2 (2013), 171-193.

bakıldığında Türk toplumunda çekirdek aile, tek ebeveynli aile, geleneksel geniş aile gibi farklı aile biçimleri bir arada bulunmaktadır.

Üstelik Türk aileleri katı bir yapıya sahip değil; Bunun örneklerine, ülkenin daha sonra çekirdek aileye dönüşen büyük ölçüde ataerkil hanelerinde veya daha sonra geniş aileye dönüşen çekirdek aile türünde rastlamak mümkündür.³³ Türk ailesinin zamanla daha çağdaş özellikler edinmesine rağmen hâlâ bazı geleneksel özelliklerini koruduğu söylenebilir.

Günümüz toplumunda din ve geleneğin ötekileştirilmesinin getirdiği bireycilik nedeniyle toplumsal bütünlük ve aile bağları bozulmuştur. Samimi sosyal ağlar ve birincil ilişkilerin yerini ikincil bağlar alıyor ve bu durum aileyi, üyelerin bu durumlarda daha belirgin hale gelen sevgi taleplerinin karşılandığı tek ortam haline getiriyor. Artık aile işlevlerinin çoğu kurumlar tarafından yerine getirilse de modern dönemdeki insanlar aile dışında gerekli güven ve şefkat düzeyini elde etmeyi hala imkânsız buluyorlar.³⁴ Sonuç olarak kişi kendini rahat hissedebilir, duygusal olabilir ve sonuçta ailesinde ve evinde psikolojik doyuma ulaşabilir. Bu aşamada aile, ne kadar değişmiş olursa olsun, çağdaş yaşamın karmaşık ve öngörülemez dünyasında insanın sığınağı görevi görmektedir. Aynı zamanda önemli bağlantıların gerçekleştiği ortamdır. Bu nedenle ailenin süregelen rollerinden biri de üyeleri arasında sevgi, güven ve birlik atmosferini geliştirmektir. Bu durumda aile, psikolojik tatmini sağlamadaki rolü nedeniyle başka hiçbir kurumun yerine getiremeyeceği önemli bir bileşendir. Dolayısıyla modernleşme, ironik bir şekilde, aileyi temel varsayımlarıyla yok etmiş olsa da aileye farklı bir önem kazandırmıştır. Ailenin kutsallığının bozulması, sanayileşmenin getirdiği kültürel değişimlerin önemli bir sonucudur. Hem toplumsal yapı tarafından korunan hem de dinin meşruiyet ve korumasından yararlanan aile, toplumsal gerçekliklerin akla dayanan dinsel temellerinin ortadan kalkması ve dinin toplumsal alandan uzaklaştırılması nedeniyle bu gelişmelerden olumsuz etkilenmiştir. Bu süreçteki diğer gelişmelerle birlikte aile kurumu da niteliksel ve niceliksel bir değişime uğramıştır. Çünkü Aydınlanma'nın gelenek ve din yasalarını aşındırmasından daha da zarar görmüştür. Ailenin büyüklüğü değiştikçe aile sistemi ve işlevleri gerçek bir değişime uğradı. Geleneksel toplumlarda aile, kontrol ve

³³ A. Çobanoğlu, "Türk aile yapısında ve kültüründe yakın gelecekte önem kazanacağı öngörülen değişimler", *Journal of Social Sciences and Humanities* 4/2 (2020), 68-80.

³⁴ D. Cheal, *Sociology of family life* (Basingstoke: Palgrave, 2002), 135-148.

denetimin kaynağı olarak hizmet vermiştir. Ancak kapsamının sınırlı olması ve sosyal etkisinin azalması nedeniyle aile, modern çağda artık bu rolü yerine getirememektedir. Bunun yerine din bu rolü tek başına oynuyor. Bu dönemde ailenin dini sosyalleşmesinde ciddi bir kusur sergilendi. Ancak ailenin kişiye sosyal kimlik kazandırma, dini inanç ve uygulamaları aktarma ve bunların uygulanmasını denetleme işlevi bozulmuştur. Buna rağmen ailenin, dinin gelecek nesillere aktarılmasında hâlâ payı vardır.³⁵

5. Türklerin Varoluşsal Çıkmazı: Dönmek mi Kalmak mı, İşte Tüm Mesele Bu!

Gerçekte, Türkiye'den Batı Avrupa'ya 50 yılı aşkın bir süreye yayılan ve çoğunlukla işçi hareketleri ile tanınan göçün tarihi oldukça eskidir. Almanya ile Türk asıllı göçmenlerin çoğunluğunun ikamet ettiği Türkiye arasında göç bağlantılarının başlamasının üzerinden yaklaşık 150 yıl geçti. 1857'de çıkarılan muhaceret kanunu ile Osmanlı hükümeti Alman çiftçileri, zanaatkarları ve kapitalistleri kabul etmeye başladı. 1903'te Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan öğrencileri kabul etti ve 1933'te Hitler Almanyası'ndan kaçan Alman Yahudilerinin Türk üniversitelerine kaydolmalarına izin verildi.³⁶ Öte yandan, 1960'lara kadar yaşanan göç akışlarının misafir işçi programlarıyla karşılaştırıldığında nispeten küçük ölçekli olduğu öne sürülebilir. Daha önce bir şehre bile gitmemiş olanlar, büyük bir kısmı vasıflı işçi olmasına rağmen, Haydarpaşa ve Sirkeci tren istasyonlarından ellerinde tahta valizlerle çıkıp, tek odalı Heims (yurtlar) izlerine doğru yola çıkıyorlar. Bu, zor yaşam ve çalışma koşullarının başlangıcı.

İkili anlaşmalarla sürdürülen işgücü göçünün onuncu yılında, ülkelerine gelen işçilerin çoğunun geri dönmemesi ya da kısa sürede dönecek gibi görünmemesi, Batı Avrupa ülkelerinde misafir işçilerle ilgili yeni bir sürecin başladığına işaret ediyordu. Kalıcılık 1970 yılından itibaren Batılı ülkeler, işçi gönderen ülkelerle yeni işçilerin hakları ve emeklerinin kalıcılığı konusunda müzakerelere başladı.³⁷ Bu bağlamda, Türkiye ile ikili anlaşmaları olan ülkeler tarafından, gelen göçmen işçilerin sağlık, iş

³⁵ V.L. Bengtson, *Families and faith: How religion is passed down across generations* (Oxford University Press, 2017), 71-113.

³⁶ R. Ege - H. Hagemann, "The modernisation of the Turkish University after 1933: The contributions of refugees from Nazism", *The European Journal of the History of Economic Thought* 19/6 (2012), 944-975.

³⁷ H. Rudolph, "The new Gastarbeiter system in Germany", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 22/2 (1996), 287-300.

kazaları, maluliyet, ölüm, doğum ve çocuk yardımları, işsizlik ve emeklilik gibi haklarını düzenleyen bir dizi sosyal güvenlik anlaşması ve ek anlaşmalar imzalanmıştır.³⁸ Gittikleri gün dönmeleri beklenen yurt dışındaki işçiler, ya daha fazla para biriktirmek için ya da döndüklerinde iş bulma kaygıları nedeniyle dönüş tarihlerini sürekli ertelemişlerdir. Aile Birleşimi Yönetmeliği, dönüşü geciktiren işçilere, iki ülke arasında bölünmüş olan ailelerini ve gelecek hedeflerini yeniden bir araya getirme ve daha fazla para biriktirme isteklerini tek başlarına değil, sevdikleriyle birlikte gerçekleştirme şansı verdi. İşçilerin çoğunluğu bu şansı değerlendirdi ve ailelerini de yanlarında getirdi.

Batı Avrupa ülkelerinde artık yabancı işçi olarak değil de gurbetçi işçilerin aileleri olarak ikamet eden gurbetçi işçilerin daimi ikamet sahibi olmasıyla birlikte başka sorunlar da ortaya çıkmıştır. Başlıca endişeleri çocuklarının eğitimi, geleceği ve ahlakı üzerine. Aslında tüm bunların bir sonucu olarak göçmen işçilerin göç alan ülkelerdeki algıları önemli ölçüde değişmiştir. Türkiye'de geride kalanların büyük çoğunluğu artık eşler ve çocuklardan ziyade akrabalar ve geniş aile üyeleridir. Eşleri ve çocukları geldiğinde ülkeyle bağlarını koparmayan işçiler için geride bıraktıkları evleri ve memleketleri daha az önemli hale gelmedi. Gurbette aileye duyulan özlem, bu kez eş ve çocuklarla birlikte geride bıraktıklarına duyulan bir özleme dönüştü. Her yıl ziyaret ettikleri memleketleriyle her zaman bir tür bağları oldu ve bu bugüne kadar devam etti.

1970'lerde, kalıcılığın bir sonucu olarak ortaya çıkan ve çoğunlukla göçün ilk yıllarında ev sahibi ülkenin yardımıyla kurulan derneklerin sayısı artmış ve amaçları genişlemiştir. İİBK verilerine göre 1973 yılında Batı Avrupa ülkelerinde 158 Türk derneği kurulmuştur ve bunların 108'i Almanya'da yer almaktadır.³⁹ Bir göçmenin bu ülkelerde kalabilmesinin en önemli göstergelerinden biri, kendini temsil etme ve haklarını savunma bayrağı altında birleşmeyi amaçlayan derneklere katılımlarıdır.

Ebeveynleri Türkiye'de doğmuş olan ve halen Türkiye'de ikamet eden birinci kuşak göçmenler, göç sürecinin yaygın olarak anlaşılmadığı ülkelerde misafir olarak

³⁸ P. Melin, "Member States' Bilateral Agreements on Social Security Coordination with Third Countries: a Comparative Analysis of the Bilateral Agreements between Belgium, the Netherlands and Germany with Respectively India, Turkey and the USA", *In The External Dimension of EU Social Security Coordination*, Brill Nijhoff, (2019), 142-188.

³⁹ Gülsün, İlhan (1974), *Sayılarla Yurtdışındaki İşçilerimiz ve Sorunlarına Ait İstatistikler*, Ankara, İİBK yay. No. 111, 7.

görülmektedir. Bu nedenle, eninde sonunda "ev sahibi" ülkeyi terk etmesi gereken, hak etmeyen bir nüfus olarak görülmektedirler. Birinci nesil göçmenler, yüksek maliyetler ve düşük ücretler nedeniyle yeterince para biriktiremedikleri ve işletmeler yerel halkın yapmak istemediği bu düşük statülü, düşük ücretli meslekler için sözleşmeleri uzatmak istedikleri için bu ülkelerde çalışmaya devam ettiler. Misafir işçi programları sayesinde bu göçmenlerin bir kısmı eşlerini de çalıştıkları ülkelere getirdi; çoğu bunu aile birleşimi yoluyla yaptı ve evliliklerini yeni ülkelerinde sürdürdüler. Almanya'nın tarihini özetleyen ilginç bir benzetme, göç ettikleri ülkede artık yerleşik olan, çocukları ve torunları olan ve Türkiye'de ev ve araziden daha fazlasına yatırım yapmış olan birinci kuşak göçmenlerden biri tarafından yapılmıştır: "Eskiden insanlar karınlarında bir sürü tohum taşırlardı." O tohumlar, orada geçirilen bir sürenin ardından buldukları yerde kök salıyor. Kırk yıl Almanya'da yaşadktan sonra bu tohumlar neredeyse oduna dönüştü".⁴⁰ Ebeveynlerinden biri menşe ülkede doğmuş olanlar literatürde 2,5 kuşak olarak anılırken, yurtdışında doğmuş ancak on iki yaşından önce getirilmiş birinci kuşak göçmenlerin çocukları 1,5 kuşak olarak anılmaktadır.⁴¹ Bununla birlikte, Türkiye kökenli göçmenler üzerine yapılan araştırmalarda, ebeveynleri Türkiye'de doğmuş ve kendileri de menşe ülkede doğmuş olanlar ikinci kuşak olarak adlandırılmaktadır; üçüncü kuşak göçmenler ise ya ebeveynleriyle birlikte ya da ebeveynlerinden biri zaten orada yaşarken menşe ülkeye göç etmiş olan Türkiye kökenli göçmenlerdir.

Birinci nesil göçmenlerle karşılaştırıldığında, ikinci ve üçüncü nesiller eğitimlerinin tamamını veya bir kısmını Almanya'da tamamlamış ve bunun sonucunda Almanca'yı daha akıcı konuşmaktadırlar. Bazı ikinci ve üçüncü nesil göçmenlerin eğitim ve mesleki seçenekleri birinci nesle kıyasla artmış olmasına rağmen, eğitim sistemlerinin ayrımcı, dışlayıcı ve sınıf temelli doğası nedeniyle yükseköğretime daha az kişi kabul edilmektedir. Türk asıllı göçmen nüfusunun yoğun olduğu iki şehir olan Frankfurt ve Duisburg'da yapılan bir araştırma, Almanya'da yaşayan Türklerin yalnızca %10'unun üniversite diplomasına sahip olduğunu, çoğunluğunun (%23,5) ise yalnızca ilköğretim mezunu olduğunu ortaya çıkardı.⁴²

⁴⁰ A. Yücel, "Batı Avrupa'da Göçmenliğin Değişen Algısı ve Türkiye Kökenli Göçmenler", *İdealkent* 6/15 (2015), 66-99.

⁴¹ K.A. Wiik - J.A. Holland, "Partner choice and timing of first marriage among the children of immigrants in Norway and Sweden", *Acta Sociologica* 61/2 (2018), 143-162.

⁴² Şahin, B. (2010). *Almanya'daki Türkler Misafir İşçilikten Ulusötesi (Transnasyonel) Bağların Oluşumuna Geçiş Süreci*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 109.

6. Eğitim Sorunu

Eşlerini ve çocuklarını Türkiye'den Almanya'ya götüren işçiler için aile birleşimi sevindirici bir gelişmeydi, ancak beraberlerindeki gençler üzerinde daha az etkisi oldu. Özellikle eğitim konusunun onlar için çözülmesi zor bir mesele olduğu kanıtlandı. Onların bakış açısına göre, kabul eden ülkeler yalnızca "okul eğitimini" bir sorun olarak görüyor ve bunu yabancı işçilerin çocuklarına bu eğitimi verdiklerini iddia ederek haklı çıkarıyorlar. Okul çağındaki pek çok çocuğun dil bilmediği düşünüldüğünde, Almanya'nın "yabancılara karşı değiliz" ve "eğitim fırsatlarından yararlanmalarını engellemiyoruz" iddiaları özellikle yanlış yönlendirilmiş görünüyor. İşçi emeğine dayanan bu ülkeler, erken çocukluk ortamlarının çocukların akademik başarısı üzerindeki etkisini göz ardı ederek, bu işçilerin çocuklarının karşı karşıya olduğu sorunlardan kopuk kalmışlardır. Düşünceli ve pratik eğitim stratejileri uygulamak yerine, yabancı işçilerin çocuklarının entegrasyonunu engelleyecek önlemler aldılar.⁴³ Hızlı çözüm önerileri Batı Avrupa ülkelerinin eğitim sistemlerinin karşı karşıya olduğu sorunları çözmeyecektir ve bu sorunlar yabancı düşmanlığı ve etnosentrizm ortadan kaldırılmadığı sürece devam edecektir.⁴⁴

Avrupa'ya göç etmiş bir azınlık grubu olarak Türkler, yeni toplumlarına entegre olmaya çalışırken kültürel değerlerini ve inançlarını da korumaya çalışmaktadır.⁴⁵ İlk göçmenlerin Anadolu kültürüne, Türk ve İslam gelenek ve göreneklerine güçlü bir bağlılıkları olsa da, orada yetişen gençlerin ve yeni gelen çocukların yetiştirilme tarzlarındaki farklılıklar nedeniyle bu özellikleri sürdürmek zordur. Ayrıca, gurbetçi Türklerin Türk ve Müslüman kimliklerini korumak için çok çalıştıkları ve çocuklarının geleceği için endişelendikleri belirtilmektedir.

Bu dar odaklı eğitim girişimlerinin yanı sıra Türkler, kendilerine daha fazla özerklik, özgürlük ve güç sağlayan ortamlar kurmayı da amaçlıyordu. O dönemde Batı Avrupa'da yaşayan Türkler ve diğer Müslümanlar, bu gayrimüslim ülkede İslam'ın kendileri için ne anlama geldiği ve dini gereklilikleri nasıl yerine getirecekleri de dahil olmak üzere birçok konuda endişeliydi. Ayrıca çocuklarını Avrupa'da nasıl

⁴³ S. Bonjour - J.W. Duyvendak, "The 'migrant with poor prospects': racialized intersections of class and culture in Dutch civic integration debates", *Ethnic and Racial Studies* 41/5 (2018), 882-900.

⁴⁴ E. Keen vd., *Bookmarks (2020 Revised ed): A manual for combating hate speech online through human rights education* (Council of Europe, 2020), 148-171.

⁴⁵ M. Verkuyten, "Multicultural recognition and ethnic minority rights: A social identity perspective", *European review of social psychology* 17/1 (2006), 148-184.

yetiştirecekleri ve orada doğup büyüyen çocuklarını kaybetmekten nasıl kurtulacakları konusunda da endişeliydiler.⁴⁶ Bu arayışlara yanıt olarak, 1970'lerin ortalarında Avrupa ülkelerinde çocuklara dini eğitim ve ibadet yeri sağlayan camiler açılmaya başlandı.

Camiler ilk inşa edildiklerinde toplanma yerlerinin yanı sıra ibadet ve gençlere Kur'an eğitimi verilen yerler olarak da hizmet vermiştir. Zamanla camiler dini hizmetlerin yanı sıra çok yönlü hizmetlere, sosyal ve kültürel etkinliklere de ev sahipliği yapmaya başlamıştır.⁴⁷ Camilerde sunulan hizmetlerin çeşitliliği artmaktadır, ancak aynı zamanda bu hizmetleri alan hedef kitle eğitim, kültür, sosyoekonomik durum, dini bilgi derecesi vb. açılardan geçmişte olduğu gibi değildir.⁴⁸ Bu koşullar, insanların camilerden beklentilerini de etkilemektedir. Camiler kültürel hizmetler, dini eğitim ve danışmanlık sağlamanın yanı sıra entegrasyonu teşvik etmek ve Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında bir bağlantı görevi görmek için vardır. Özellikle Kur'an ve din bilgisi derslerinde Türk çocuklarının sadece gerekli dini bilgileri öğrenmeleri değil, aynı zamanda toplumsal açıdan daha bilinçli, diğer kültürlerle açık ve bir arada yaşayabilen bireyler olmaları beklenmektedir.

Bu konular gündeme getirilmeye çalışılmış; Avrupa ülkelerinde yaklaşık elli yıllık bir göç deneyimi yaşayan Türkler, yeni toplumlarıyla bütünleşmeye çalışmışlardır.

7. Islamische Gemeinschaft Millî Görüş (Igm) Örneğinde Batı Avrupa'da Din Eğitimi

Türkiye'den ve diğer ülkelerden göç eden milyonlarca Müslüman 1960'larda Almanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde çalışmak üzere Avrupa'ya taşındı. Türk işçiler 1970'lerin başında küçük cemaatler oluşturmaya ve ibadet edebilecekleri küçük mescitlerin etrafında toplanmaya başladılar. Bu küçük yerleşimler 1980'lerde birleşerek bölgeler ve federasyonlar oluşturdu. Bu gruplar, cami inşa etmek, hac ve umre organizasyonu yapmak, imam ve diğer din görevlilerini işe almak ve eğitmek gibi çeşitli dini işlevleri yerine getirmek için bir "merkez" kurmak zorundaydı. Bu

⁴⁶ W. Laqueur, *The last days of Europe: Epitaph for an old continent* (Macmillan, 2007), 60-69

⁴⁷ S. Sofos - R. Tsagarousianou, *Islam in Europe: Public spaces and civic networks* (Springer, 2013), 93-115

⁴⁸ L.J. Limage, "Education and Muslim identity: the case of France", *Comparative education* 36/1 (2000), 73-94.

sorumluluğu yerine getirmek için 1995 yılında kurulan İslam Toplumu Millî Görüş, kurulduğu dönemin sosyal ve ekonomik gelişmelerinden etkilenecek toplumsal gerçeklere uygun hareket ederek programlar geliştirdi. Bu hedef ve inisiyatifler çerçevesinde çalışmalarını yürüten IGMG, her geçen gün daha fazla alana, şubeye ve üyeye hizmet vererek Avrupa'nın en büyük sivil toplum kuruluşlarından biri haline geldi. Kadınlar Teşkilatı, Gençlik Teşkilatı, Üniversiteli Gençler ve Kadınlar Gençlik Teşkilatı ile 7'den 70'e herkese hizmet veren bir teşkilat olan IGMG'nin şu anda 2500'e yakın şubesi bulunuyor. Avrupa, İskandinavya bölgesi, Balkanlar, Avustralya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Kırgızistan ve Kanada'da faaliyet gösteriyor. Yaklaşık 170.000 üyesi ve 20.000 yöneticisi ile üçü girişimcilerin bulunduğu kırk bölgede yüz binlerce kişiye hizmet vermeye devam etmektedir.

IGMG, genel merkez, bölge temsilcilikleri ve şubeleri aracılığıyla hizmet vermektedir. İslam'ın beş şartını yerine getirmek için Almanya'da camiler inşa etmek, hac seyahatleri planlamak, sadaka toplamak ve vermek ve Kurban Bayramı'nı planlamak gibi faaliyetler yürütüyor. Ayrıca dini sohbetler, dil ve kariyer eğitimi ve eğitim desteği gibi entegrasyonla ilgili programlar yürütüyor. Grup ayrıca az gelişmiş ülkelerdeki ve savaş bölgelerindeki ihtiyaç sahibi Müslümanlara yardım sağlayan insani yardım grupları da düzenliyor.

Kuruluş, Ana Teşkilat, Kadın Teşkilatı, Kadın Gençlik Teşkilatı, Gençlik Teşkilatı, İrşad Başkanlığı, Eğitim Başkanlığı, Hac ve Umre Hizmetleri, Ev Sohbetleri, Üniversite öğrencileri, İş Dünyası ve 60'a yakın milletten yaklaşık bir milyon Müslüman'a çocuk kulübünden cenaze fonuna kadar hayatın her alanında hizmet vermektedir. Bu özellikler kuruluşu bir Sivil Toplum Kuruluşu (STK) ve dini cemaat haline getirmektedir. Gerçekte, oy verme davranışını etkileme, bir baskı grubu veya çıkar grubu olarak asimilasyon risklerine karşı kamuoyunu şekillendirme ve diğer Müslüman uluslarla iletişimi kolaylaştırma gibi grup ağı nedeniyle çeşitli avantajlara sahiptir. Aslında bu özellikleri ve Müslüman nüfusun Almanya ve Avrupa'daki önemli etkisi nedeniyle, yönetimler ve sivil toplum kuruluşları tarafından tartışılması ve ilgilenilmesi gereken bir İslam toplumu statüsüne sahiptir.

Almanya'da İslami din eğitimi vermek çok zaman ve emek gerektirmiştir. Alman hükümeti bu süreci desteklemiş ancak henüz istenilen sonuca ulaşamamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Avrupa'da ve Almanya'da İslami din eğitimi verebilecek bir dini cemaatin bulunmamasıdır. Gerçekten de bu sürecin yavaş ve zorlu

bir şekilde gelişmesine katkıda bulunan önemli bir faktör, çeşitli Müslüman dernekler arasındaki çatışma olmuştur. 29, IGMG bünyesinde cami temelli bir grup bulunmaktadır. Dünya çapında 600'den fazla cami, 120 devlet okulu ve 300 eğitim tesisinde 120.000 öğrenciye eğitim hizmeti sunmaktadır. IGMG'nin tüm camileri sosyal buluşma mekânlarının yanı sıra anaokulları ve eğitim tesisleri olarak da hizmet vermektedir. Almanya'da 320'den fazla cami bulunmaktadır.³⁰ Yaklaşık iki bin kuruluş tarafından hizmet verilmektedir. Bu camiler, din değiştiren çeşitli ırklardan çok sayıda Müslüman'a ev sahipliği yapmakta ve aileler camilerin olanaklarından ve eğitim hizmetlerinden yararlanabilmektedir.

Şu anda IGMG tüm eğitim programını neredeyse sadece Türkçe olarak sunmaktadır. Camilerdeki vaazlarda Türkçe kullanılmasının temel gerekçesi, dilin korunmasının dinin yaşamasında çok önemli bir rol oynadığı inancıdır ama bunun yanında son yıllarda bulunduğu ülkelerin dilinde de hutbeler okunmaktadır. IGMG'nin eğitim metodolojisi ve kaynaklarının çok sayıda sivil toplum kuruluşu ve dini cemaate fayda sağladığı söylenebilir. Birçok kurum IGMG'nin diğer dillere de çevrilmiş olan eğitim materyallerini kullanmaktadır. Teşkilatın her yaştan, her yetenekten ve her cinsiyetten bireye eğitim şansı tanıyan eğitim yaklaşımı, içinde yer aldığı ülkelerin resmi eğitim sistemlerinden alınmıştır. Anaokulu müfredatının ardından on beş yaşına kadar çocuklara temel bilgiler 1-2-3 ve 4 müfredatı öğretilmektedir. Gençlik çağına girmek üzere olan ergenlere yönelik eğitimler, kamplar, seminerler, ev sohbetleri, sosyal aktiviteler gibi çok çeşitli aktiviteler planlanmaktadır. Giderek kaybolmaya yüz tutan Türkçenin korunması amacıyla çift dilli anaokulları oluşturulmasına yönelik projeler oluşturulmuştur.

Kanada, Avusturya, Fransa, Hollanda, Danimarka, Almanya ve Belçika dâhil olmak üzere birçok ülkedeki devlet okulları dil ve din eğitimi vermektedir. Teşkilat, Berlin İslam Federasyonu bünyesinde Almanya'daki devlet okullarında din dersi vermeye yetkili ilk ve tek İslami kuruluştur. Sadece Almanya'da değil, hizmet verdiği birçok Avrupa ülkesinde Müslüman toplumunun eğitim faaliyetleriyle ilgilenen en büyük İslam topluluğu IGMG'dir. Göçmen çocukların eğitim sistemine uyarlanması, yüksek öğrenim görmelerinin teşvik edilmesi, ödev destek kursları ve ailelerle iletişim yoluyla oryantasyon hizmetleri sunmaktadır.

Teşkilat, son zamanlarda toplumla ve Batı Avrupa ülkeleri yetkilileri ile diyalog kurmak amacıyla “Açık Cami Günü”, “Komşularla İftar” ve “Buyurun Ben

Müslüman'ım" gibi etkinliklerle Avrupa ülkeleri yetkilileri ile bir araya gelmeye ve bir arada yaşama düşüncesini canlı tutmaya çalışmaktadır. Batı Avrupa ülkelerinde halkın çoğunluğu İslam'ın Batı'ya uygun olmayan bir din olduğu inancını savunmakta ve Müslümanları Örgüt'ün çalışmalarına yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır. Müslümanların kendilerine dair kötü imajı, Batı Avrupa ülkelerinde Müslümanlara yönelik yaygın olumsuz algıdan kaynaklanmaktadır. IGMG'nin faaliyetlerini Müslümanların ve Alman halkının birbirlerine dair olumsuz düşüncelerini değiştirmeye çalışmak için kullandığı iddia edilebilir. *xxx* Hareket, toplumun kurumları ile Batı Avrupa ülkelerinin yetkilileri arasında yapısal bir diyalog yaratmaya çalışacak ancak bu, bu olumsuz imajın ortadan kaldırılmasına yönelik yeterli adım değil.

8. Değerlendirme

IGMG bugüne kadar tamamladığı çalışmalar ve sunduğu hizmetlerle hedefine yaklaşmakta. Bugün dördüncü kuşak Avrupa'da yetişmek üzere. Olağanüstü bir nesil yetiştirmek ve gelecek nesli azınlık topluluğu olma konusunda eğitmek teşkilatın hedefleridir. Avrupa'da Müslüman haklarının korunması ve geliştirilmesi, Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen bir toplumsal örgütlenmenin kurulmasını gerektirmektedir. Batı Avrupa toplumunda İslam toplumuna yönelik önyargıların ortadan kaldırılması ve İslam'ın Batı medeniyetine kazandırılması için iyi yapılandırılmış ve barışçıl bir toplumsal yapıya ihtiyaç vardır. IGMG'nin bu alandaki yükümlülüklerini yerine getirmek için yoğun bir şekilde çalıştığı görülmekte. Kuruluşun geniş üye tabanı ve merkezleri nedeniyle Avrupa çapında önemli bir varlığı vardır. Çeşitli Müslüman nüfusa da hitap etmesi ve din eğitimi konusunda gösterdiği çabalarla diğer toplumlara da örnek teşkil ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Çeşitli toplumlarla iyi ilişkiler içinde olan teşkilat, bugün ve gelecekte göstereceği çabalarla, Avrupa'da yaşayan Müslümanları mücadele misyonunu anayasal araçları kullanarak yerine getirebilecektir. Arapça eğitiminin yanı sıra Türkçe ve diğer bölgesel dillerde İslam dini eğitimi de verilerek topluluk büyüyebilir. Ayrıca teşkilat kendisini Batı Avrupa halkına tanıtmak ve anlatmak için her türlü basın ve yayın aracını kullanmalıdır.

Kaynakça

Adugna, G. *Once Primarily an Origin for Refugees, Ethiopia Experiences Evolving Migration Patterns*. Migration Policy Institute, 2021.

Akman, O. - Samur, H. "Educational and Cultural Policies of the Karakhanid Period". *The Eurasia Proceedings of Educational and Social Sciences* 23 (2021), 56-61.

Amzi-Erdogdular, L. "Alternative Muslim modernities: Bosnian intellectuals in the Ottoman and Habsburg empires". *Comparative Studies in Society and History* 5/59 (2017), 912-943.

Andrejuk, K. "Muslim immigration and its influence on the redefinition of nationhood in Germany". *Studia Universitatis Babeş-Bolyai-Sociologia* 1/58 (2013), 39-54.

Arifoğlu, Y. "Bir veladet ile Değişen Hikâye: Türklerin İslamiyet'i Kabulü, Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın Doğumu ve İslamiyet'e Giriş Meselesine Dair Bir Değerlendirme". *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023), 42-55.

Augustine's, I.N. "the Concept Of the Secular". *Rethinking Secularization: Philosophy and the Prophecy of a Secular Age* 27 (2009).

Bayart, J.F. *La réinvention du capitalisme*. KARTHALA Editions, 1994.

Bengtson, V.L. *Families and faith: How religion is passed down across generations*. Oxford University Press, 2017.

Berger, P.L. "Secularization falsified". *First Things: A Monthly Journal of Religion and Public Life* 180 (2008), 23-28.

Berger, P.L. *The social reality of religion*. London: Faber, 1969.

Bonjour, S. - Duyvendak, J.W. "The 'migrant with poor prospects': racialized intersections of class and culture in Dutch civic integration debates". *Ethnic and Racial Studies* 41/5 (2018), 882-900.

Calhoun, C. vd. *Rethinking secularism*. OUP USA, 2011.

Cheal, D. *Sociology of family life*. Basingstoke: Palgrave, 2002.

Çobanoğlu, A. “Türk aile yapısında ve kültüründe yakın gelecekte önem kazanacağı öngörülen değişimler”. *Journal of Social Sciences and Humanities* 4/2 (2020), 68-80.

Diehl, C. - Schnell, R. “‘Reactive ethnicity’ or ‘assimilation’? Statements, arguments, and first empirical evidence for labor migrants in Germany”. *International Migration Review* 40/4 (2006), 786-816.

Döğüş, S. “Avrasya steplerinde İlk Gaziler”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20 (2008), 329-354.

Dwyer, C. - Meyer, A. “The establishment of Islamic schools. A controversial phenomenon in three European countries”. *Muslims in the margin. Political responses to the presence of Islam in Western Europe*, 218-242.

Ege, R. - Hagemann, H. “The modernisation of the Turkish University after 1933: The contributions of refugees from Nazism”. *The European Journal of the History of Economic Thought* 19/6 (2012), 944-975.

Emmons, R.A. “Emotion and religion”. *Handbook of the psychology of religion and spirituality* 24 (2005), 235-252.

Giddens, A. *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford university press, 1991.

Gurfinkiel, M. *Islam in France: The French way of life is in danger*. Middle East Quarterly, 1997.

Gülsün, İlhan (1974), *Sayılarla Yurtdışındaki İşçilerimiz ve Sorunlarına Ait İstatistikler*, Ankara, İİBK Yay. No. 111.

Karpat, K.H. “Millet and nationality: The roots of the incongruity of nation and state in the post-Ottoman era”. *Studies on Ottoman Social and Political History: Brill*, 611-646.

Keen, E. vd. *Bookmarks (2020 Revised ed): A manual for combating hate speech online through human rights education*. Council of Europe, 2020.

Lambert, Y. “Religion, modernité, ultramodernité: une analyse en terme de «tournant axial»”. *Archives de sciences sociales des religions* 109 (2000), 87-116.

- Laqueur, W. *The last days of Europe: Epitaph for an old continent*. Macmillan, 2007.
- Lewis, B. "The Mongols, the Turks and the Muslim polity". *Transactions of the Royal Historical Society* 18 (1968), 49-68.
- Limage, L.J. "Education and Muslim identity: the case of France". *Comparative education* 36/1 (2000), 73-94.
- Mediano, F.R. "Culture, identity and civilization: The Arabs and Islam in the history of Spain". *Islam and the politics of culture in Europe: Memory, Aesthetics, Art*, 41-60.
- Melin, P. "Member States' Bilateral Agreements on Social Security Coordination with Third Countries: a Comparative Analysis of the Bilateral Agreements between Belgium, the Netherlands and Germany with Respectively India, Turkey and the USA". In *The External Dimension of EU Social Security Coordination*, Brill Nijhoff, 142-188.
- Moreras, J. "Les Accords de Coopération entre l'Etat Espagnol et la Commission Islamique d'Espagne". *Revue européenne des migrations internationales* 12/1 (1996), 77-90.
- Parsons, T. "Family structure and the socialization of the child". *Family: Socialization and interaction process*, Routledge, 35-131.
- Rambo, L.R. *Understanding religious conversion*. Yale University Press, 1993.
- Rosenthal, E.I. *Political thought in medieval Islam: An introductory outline*. CUP Archive, 1958.
- Rudolph, H. "The new Gastarbeiter system in Germany". *Journal of Ethnic and Migration Studies* 22/2 (1996), 287-300.
- Shapiro, W. "The nuclear family and its derivations: that's what kinship is!" *Journal of the Anthropological Society of Oxford* 5/2 (2013), 171-193.
- Snell, K. D. M. "The rise of living alone and loneliness in history". *Social History* 42/1 (2017), 2-28.

Sofos, S. - Tsagarousianou, R. *Islam in Europe: Public spaces and civic networks*. Springer, 2013.

Souto, C. “Les règles de la méthode sociologique: un siècle après”. *Droit et société* 35/1 (1997), 151-166.

Spielhaus, R. - Herzog, M. “Finding a place for Islam in Germany: Islamic organisations under private and public law”. *Journal of Religion in Europe* 8/3-4 (2015), 419-443.

Şahin, B. (2010). *Almanya'daki Türkler Misafir İşçilikten Ulusötesi (Transnasyonel) Bağların Oluşumuna Geçiş Süreci*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Turner, B.S. *Religion and modern society: Citizenship, secularisation and the state*. Cambridge University Press, 2011.

Van Mol, C. - De Valk, H. “Migration and immigrants in Europe: A historical and demographic perspective”. *Integration processes and policies in Europe: Contexts, levels and actors*, 31-55.

Verkuyten, M. “Multicultural recognition and ethnic minority rights: A social identity perspective”. *European review of social psychology* 17/1 (2006), 148-184.

Warner, C.M. - Wenner, M.W. “Religion and the political organization of Muslims in Europe”. *Perspectives on Politics* 4/3 (2006), 457-479.

Wiik, K.A. - Holland, J.A. “Partner choice and timing of first marriage among the children of immigrants in Norway and Sweden”. *Acta Sociologica* 61/2 (2018), 143-162.

Yücel, A. “Batı Avrupa’da Göçmenliğin Değişen Algısı ve Türkiye Kökenli Göçmenler”. *İdealkent* 6/15 (2015), 66-99.

EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİSİNDE AHLAKİ VE EĞİTİMSEL FAKTÖRLERİN ANALİZİ

Arş. Gör. Nur DEMİR¹

Aile, başka kişi ya da kurumların üstlenmekte yetersiz kalacağı birçok işlevi yerine getirme noktasında son derece önemli bir kurumdur. Çocuk, güvenli ve huzurlu bir aile ortamında sağlıklı ilişkiler çerçevesinde yetiştirildiği zaman olumlu bir kişilik gelişimi gerçekleştirir.² Aile ve çocuk ilişkisi bağlamında eğitim ve ahlakın rolü, toplumun temelini oluşturan değer ve normların nesilden nesile aktarılmasında kritik bir öneme sahiptir.

Eğitim; disiplin, öğretim ve ahlaki terbiyeyi içinde barındıran ana çatıdır.³ Eğitim ile ahlak birbirini tamamlayan temel unsurlardır. Her ikisi de insanın düşünce, duygu ve davranışlarını temele alır. Eğitim bir bina olarak tasvir edildiğinde ahlak binanın harcı, ahlakın öğeleri olan değerler de onun tuğlalarıdır.⁴ İslâm kültüründe eğitimin karşılığı olarak terbiye kullanılmaktadır. Eğitim, davranış ve kişiliğe yansıyan beceri ve değerler kazandırmayla ilgili çalışmaları kapsar. Terbiye bireyde var olan tüm kabiliyetlerin dikkate alınarak bunların geliştirilmesi ve yönlendirilmesidir. Dolayısıyla çocukların öğrenim seviyesi ve gelişim özelliklerine bağlı olarak erken yaşlardan itibaren ahlâk ve karakter eğitiminin yapılması gerekir.⁵

¹ Arş. Gör. Nur DEMİR, Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri / Din Bilimleri Anabilim Dalı, nur.demir@batman.edu.tr - ORCID ID 0000-0001-9934-8362

² Ayşegül Gün, “Ailede Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. İbrahim Turan - Bayramali Nazıroğlu (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 188.

³ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, çev. H. Büşra Gök (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 15.

⁴ Emine Elif Çakmak İgalçı, “Erken Çocukluk Döneminde Ahlâk Eğitiminin Temelleri”, *Erken Çocukluk Dönemi Din - Ahlak- Değerler Eğitimi Ve Sorunları*, ed. Mehmet Bayyığıt vd., 2 Cilt (Konya: Palet Yayınları, 2020), 239.

⁵ Ziya Kazıcı - Halis Ayhan, “Talim ve Terbiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010), 515.

Yapılan araştırmalar ışığında, aile ve çocuk ilişkisinde eğitim ve ahlakın rolünü teorik bağlamda ana hatlarıyla analiz ederek, alana katkı sağlamak araştırmanın amacını oluşturur. Bu alışma, toplumsal örgünün ve bireysel kişiliğin inşasındaki ahlaki ve eğitimsel bağlantıları açığa çıkararak, ailenin bu süreçteki sorumluluk düzeyine yer vermeyi amaç edindir. Bunun yanında, medya unsurlarının aile içi ilişkilere ve ahlaki değerlere olan etkisini çözümleyerek yeni anlayış ve stratejilerin geliştirilmesi gereği üzerinde durur. Dolayısıyla çalışmanın temel hedefi, aile ve çocuk ilişkilerinin bu önemli yönlerini daha iyi anlamamıza ve bu konuda ebeveynlere daha etkili rehberlik sağlamamız için bir temel oluşurmaya katkı sağlamaktır.

Araştırma deseni, nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ile şekillendirilmiştir. Etraflıca yapılan analiz ışığında, farklı disiplinlerden ve çeşitli perspektiflerden konuyu ele alan kaynaklar bir araya getirilerek, konunun katmanlı yapısının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

1. Ailenin Eğitimdeki Rolü

Ailenin eğitimdeki rolüne yer vermek konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu çerçeve de öncelikle ailenin çocuğun ilk eğitmeni olarak rolüne yer vermemiz yerinde olacaktır.

1.1. Ailenin ocuğun İlk Eğitmeni Olarak Rolü

Eğitimin tanımı, formel bir süreç ile sınırlı değildir. Aslında, bireyin eğitim süreci, yaşamın ilk yıllarında aile ortamında başlar. Aile, ocuğun ilk öğretmeni, ilk rehberi ve ilk rol modelidir. Bu bağlamda, günümüzde ailenin eğitimdeki rolünün incelenmesi, pedagojik yaklaşımların ve eğitim psikolojisinin temel unsurlarından birini ihtiva etmektedir. Aile içi ilişkiler, çocuğun gelişim evrelerini ve öğrenme sürecini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Aile bireyleri arasındaki etkileşimlerin kalitesi, çocuğun hayatının ilerleyen dönemlerinde karşılaşacağı zorluklara ve fırsatlara nasıl tepki vereceğini büyük ölçüde belirler. Dolayısıyla ocukluk döneminde verilen eğitim doğrultusunda kazanılan temel değer ve inançlar çocuğun kişilik yapısının bir inşası olarak görülebilir.

Eğitim kavramı farklı dönemlerde çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Genel itibariyle tüm tanımlamaların ifade ettiği ana çekirdeğin aynı olduğunu ifade etmek mümkündür. Eğitim ile ilgili yapılmış tanımlamaların bazılarına yer vermek gerekirse, sözgelimi bir tanıma göre; *“Eğitim, insanoğlunu sosyal ve fiziki çevrede yaşayabilecek*

hale getiren yardım kaynakları ile davranış kabiliyetlerinin düzenlenmesinden ibarettir.”⁶ Başka bir tanıma göre; “Eğitim, bireyin etrafında, gelişmesinin her aşamasında, istendik tepkiler ve umulan değişimleri en iyi biçimde oluşturabilecek bir çevre düzenlemesidir.”⁷ Stuart Mill; “Eğitim, tabiatımızın mükemmelliğine yaklaşmak için gerek bizzat kendimizin, gerekse diğer insanların bizim için yaptıklarının tümü”⁸ der. Kant’ın ifadesiyle; “Doğru eğitim doğal becerileri geliştirmek ve insanın kaderini gerçekleştirmek üzere olmalıdır.”⁹

Bir diğer tanımlamada ise eğitim; “bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı ve *istendik davranış değişikliği* meydana getirme sürecidir” ifadesiyle açıklanır. Eğitimin bu tanımında *istendik davranış değişikliği* meydana getirme boyutu üzerinde düşünmekte fayda var. Eğitimin bu tanımı, yetişkinlerin, genç ve çocukları kendilerinin öngördüğü davranış modellerini içselleştirmeleri gerektiği anlamına gelmektedir. Belli bir dönemin değerler dünyasına ve alışkanlıklarına sahip olan yetişkinlerin öngördüğü davranış kalıpları, çocukları sınırlı bir zaman dilimine hapsedmeye neden olabilir. Oysa yetişkinlerin bugüne cevap veren değer, alışkanlık ve yeterlilikleri gelecek için yeterli değildir. Bu bağlamda eğitime konu olan “*istendik davranış değişikliği*” boyutu çocukların geleceğini bugün ile sınırlamak anlamına gelir.¹⁰

Özetle, çocukları tek bir kalıba sığdıran “ideal öğrenci, ideal çocuk” söylemi, bireysel farklılıkları göz ardı etmemize neden olur. Bir tür birey ve devamında toplum mühendisliği anlamına da gelebilecek olan bu yaklaşımın çoğunlukla istenen ve planlanan sonucu beraberinde getirmeyebileceğini ifade etmek gerekmektedir. Zira her çocuk özeldir ve kendine özgü düşünme ve davranış kodları vardır.

Farabi, eğitim ve öğretimin insan ruhu ile ilgili olduğunu ifade eder. Bu nedenle yapılması gereken çocuğun tabiatının iyi bilinmesi gerektiğidir. Zira çiftçi, ekim yapacağı toprağın niteliğini iyi bilmediği takdirde verim alamaz. Çağdaş eğitimcilerin de üzerinde durdukları noktalardan biri, “*ferdi farklar*” konusudur. Bu konu aynı

⁶ Sacard C, *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*, çev. Nejat Yüzbaşıoğulları (İstanbul: M.E.B Yayınları, 1976), 4.

⁷ Kamuran Çilenti, *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim* (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988), 12,13.

⁸ C, *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*, 6.

⁹ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, çev. H. Büşra Gök (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 24.

¹⁰ İsmail Doğan, *Eğitim Sosyolojisi Kavramlar ve Sorunlar* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018).

zamanda Farabi'nin eğitim anlayışının çıkış noktasını oluşturur.¹¹ Anlaşılacağı üzere, Farabi'nin eğitim anlayışı günümüz eğitim sistemine ışık tutacak mahiyettedir.

Çocuk yetiştirme konusunda birçok tavsiye ve yazılı kitap bulunmaktadır. Fakat her çocuk için geçerli olacak formüller vermek oldukça zor olabilmektedir. Ayrıca çocuk yetiştirme konusunda belli bir dönem için doğru görülen ilkeler başka bir dönem için yanlış görülebilmektedir. Hatta ebeveynin her bir çocuğunu farklı usul ve yöntemle yetiştirdiği bilinen bir gerçektir. Bu nedenle hiçbir yöntem çocuktan daha kıymetli olmamalıdır. “Çocuk disiplin için değil, disiplin çocuk içindir” ilkesi, ebeveynin daima zihinlerinde diri tutması gereken önemli hususlardan biridir. Diğer bir ifadeyle, uygulanan yöntem ne olursa olsun çocuğa yararlı olduğu sürece verim alınabilir.¹²

1.2. Çocuk Eğitimi Bağlamında İslam Eğitim Anlayışına Bütüncül Bakış

Eğitimin temel gayelerinden biri ahlaklı bireyler yetiştirmektir. Eğitim ve din, bireylerde tutum ve davranış değişikliği oluşturmaya çalışması bakımından ortak özellik taşıdıklarını söylemek mümkündür. Bu çerçevede eğitim ve din, salt bilgi aktarımının ötesinde, bilginin bireyin tutum ve davranışlarına yansıtılmasını hedefler.¹³ İslam eğitimi, bireyin yaratıcısıyla, doğayla ve bireysel – sosyal hayatla uyum içerisinde yaşamayı öğretme açısından geniş çaplı hedefler barındırır.¹⁴ İslam eğitimi, ilahi bir disiplin ve rehberlik vasıtasıyla bireyin duygu ve davranışlarını düzenlemeyi, dünyaya bakış ve yaşayış biçiminde sağlıklı bir kişilik kazanmasını öncelemektedir.¹⁵

İslam dini eğitim ve öğretime oldukça önem vermektedir. Peygamberimize gelen ilk vahiy; “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”¹⁶ ayeti de bunu açıklar niteliktedir. Kur'an'da insanın soru sorma, araştırma, merak etme, öğrenme yetilerine sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu yetilerin açığa çıkarılması ise hiç şüphesiz ilk olarak aile ortamında gerçekleşmektedir. Kur'an'da bu konu ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Bunlardan birkaçına şu şekilde yer verebiliriz:

¹¹ Bayraktar Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi* (İstanbul: Şehir Yayınları, 2000), 165.

¹² Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 124-125.

¹³ Şakir Gözütok, *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, ed. Hüseyin Kahraman (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 40.

¹⁴ Abdullah Muhammed Khouj, “İslamda Eğitim”, çev. Semra Çinemre, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011), 284.

¹⁵ Mahmut Dündar, “Erken Dönem İslami Eğitim”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/32, 290.

¹⁶ Alak, 1.

“Ey Muhammed, de ki bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”¹⁷

“...Kalkın şuraya geçin ki Allah gerçekten inananları ve kendilerine bilgi verilenleri de derece derece yükseltsin!”¹⁸

“Rabbim! “benim ilmimi arttır” de.”¹⁹

“Şayet bilmiyorsanız ilim ehline sorun.”²⁰

“Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmez halde çıkarmıştır. Belki şükredersiniz diye size kulak, göz ve kalp vermiştir”²¹

İslam eğitimi metotlarına bakıldığında insanın fitri özellikleri ile uyum içerisinde olduğu görülmektedir. İslam eğitimi insanın sadece zihnine değil, kalbine ve ruhuna da hitap eder. Bu yönüyle batı eğitim sisteminden ayrıldığını söyleyebiliriz. Zira batı eğitim sistemi durumu maddeci ve faydacı yönde ele alırken, faydanın aynı zamanda mana ile ilişkisi olduğunu çoğu zaman göz ardı etmektedir.²²

İslam eğitim metotları incelendiğinde birçok unsurun bütüncül bir bakış açısıyla ele alınıp uygulandığı görülmektedir. Bu nedenle geçmiş, günümüz ve geleceğin doğru analiz ve sentezinden yola çıkılarak güncel metot ve uygulamaların oluşturulması bir ihtiyaç haline gelmiştir. Burada önemli problemlerden biri, ailelerin çocuklarına verdiği eğitimde geçmişe göre şekillenen bir eğitimi empoze etmeye çalışıp, şimdiki ve geleceği göz ardı etmeleridir. Ancak çocuğun gelecekte yaşayacağı ve geleceğin yapıtaşlarının da bugün ailede atıldığı unutulmamalıdır.

İslam, insan fitratını temel alan prensipler oluşturmaktadır. Bu prensipler şöyle sıralanabilir:

a) *İrsiyet Prensibi:* İnsanda belli yetenekler vardır ve bu yetenekler ham haliyle varlığını sürdürür. Eğitim vasıtasıyla ham bir şekilde var olan yetenekler gelişir. Dolayısıyla insanı eğitirken fitrat ve yetenekler bağlamında hareket edilmelidir. Bu çerçevede; *“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme*

¹⁷ Zümer, 9.

¹⁸ Mücadile, 11.

¹⁹ Taha, 114.

²⁰ Nahl, 43.

²¹ Nahl, 78.

²² Bayraktar Bayraklı, *İslam’da Eğitim Batı Eğitim Sistemleriyle Mukayeseli* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 190.

yoktur”²³ ayeti söylenenleri doğrular niteliktedir. Bu nedenle çocukta gizli bulunan cevher, eğitim yoluyla açığa çıkarılıp geliştirilmelidir.

b) *Zaruret Prensibi*: İnsanların belli ölçülere dayalı kapasitesi vardır. Bu kapasiteden fazlasının yüklenmesi olumsuz sonuçlara sebep olabilir. Bu nedenle ilk olarak çocuğun yetenek ve kapasitenin sınırı tespit edilmeli, sonra da bu doğrultuda eğitime tabi tutularak ona şekil verilmelidir. “*Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.*”²⁴ Kur’an’da geçen bu ayet zaruret prensibini doğrulayıcı niteliktedir.

c) *Örnekleme Prensibi*: İslam eğitimi örnek kişilerin varlığına dikkat çekerek bunların eğitimdeki gücünü ön plana çıkarır. Bu bağlamda eğitimde en büyük örneğin Hz. Muhammed olduğuna işaret eden ayetler bulunmaktadır. Bunların başında şu ayete yer vermek mümkün: “*Şüphesiz ki Allah’ın Elçisinde sizin için, (yani) Allah’a ve ahiret gününe (kavuşmayı) umanlar ve Allah’ı çok hatırlayanlar için güzel bir örnek vardır.*”²⁵

d) *Sevgi ve Merhamet Prensibi*: Aile bireyleri arasındaki iletişim, sevgi ve merhamete dayanmalıdır. Sevgi ve merhametin olmaması veya zayıf düzeyde olması, aile ve çocuk arasında irtibat kurulmasının zorlaşması anlamına gelir.²⁶ Çocuk sevgi ortamında büyütüldüğünde, aile ve çocuk arasındaki bağ güçlenir, kuvvetli bir iletişim kanalı oluşur. Bu unsurlar ise ailede verilen eğitimin kolaylaştırıcı, bütünleştirici ve kalıcı bir güce bürünmesinin yolunu açar.

Hz. Muhammed’in örnekliğini ailelerin eğitimde fırsata dönüştürmeleri gerekir. Çocuklara Hz. Muhammed’in çocuk sevgisi, merhameti, doğru sözlü olması ve benzeri unsurların kıssalar vasıtasıyla anlatılması çocuk eğitimi açısından oldukça önemlidir. Belirtilen hususun çocuklara anlatılmasının yanı sıra aile bireylerinin de kendi yaşantılarında Hz. Muhammed’i örnek alarak bir yaşam sürmeleri ve bu doğrultuda kendi yaşantıları yoluyla çocuklarına örnek olabilmeleri de oldukça önemli bir husustur.

²³ Rum, 30/30.

²⁴ Bakara, 2/286.

²⁵ Ahzab, 33/21.

²⁶ Ayrıntılı Bilgi İçin Bk. İslam Eğitiminde Temel Prensipler Konusunda Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Bayraklı, *İslam’da Eğitim*, 129-190.

İslam eğitimi hem bireysel hem de toplumsal unsurlar doğrultusunda bir yaklaşım sunar. Her çocuk zincirin bir halkasını oluşturur. Halkalar birleşerek zincirin tümünü yani toplumu oluşturur. Bir halkanın sağlam olmaması zincirin dağılmasına sebebiyet verebilir. Tıpkı bunun gibi İslam eğitiminde de çocuktan yola çıkarak toplumun tamamını kuşatıcı bir yaklaşım hedeflenmektedir. İslam eğitimi ne sadece ibadetler alanını ne de sadece dünyevi boyutu önceler. Zira aslında bu ikisi arasında bir ayırım yapmak da çoğu zaman doğru olmayacaktır. Allah'ın çizdiği sınırlar çerçevesinde yapılan her türlü davranış, uhrevidir ve ibadet kategorisine girer. Sözelimi namaz kılmak, oruç tutmak, dürüst olmak, adil olmak, işini iyi yapmak, kimseye haksızlık yapmamak, insanlara yardımcı olmak, güler yüzlü olmak ve benzeri davranışların tamamı aslında aynı kategoride yer almaktadır ve tüm bunlar ibadettir. Dolayısıyla eğitimde namaz, oruç gibi formel ibadetler alanı ve bu alanın dışında kalan bireysel ve sosyal yaşam şeklinde ayırımlara gitmek oldukça yanlış olacaktır. Hz. Peygamber, yeryüzünün mescit olduğunu ifade eder. Bunun temel anlamlarından biri, insanın her yerde Allah'ın huzurunda oluşu ve dolayısıyla davranışlarını bunu gözeterek gerçekleştirmesi gerektiği bilincinin oluşturulmasıdır. Bu konu ile ilgili yeterince doğru eğitim verilmediğinden, birey sözelimi namaz ibadeti esnasında Allah'ı hatırlamakta, ancak bireysel ve sosyal yaşamında Allah'ı devre dışı bırakabilmektedir. Bu da insan hayatında bir parçalanmışlığa, kişilik bozukluklarının oluşumuna yol açmaktadır. Bu çerçevede dünya ve ahiret bütünlüğünü merkeze alan bir bakış açısıyla hareket edilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır.²⁷ Ailelerin de bu bilince sahip olarak çocukların eğitimine katkıda bulunmaları son derece önemlidir. Unutulmamalıdır ki şimdiki zamanın çocukları geleceğin yetişkinleridir.

Çocuk eğitiminde bir diğer önemli konu ise tedricilik ilkesidir. Eğitim ve öğretimde tedricilik ilkesi Gazali'nin oldukça önem verdiği konulardan biridir. Gazali, tedricilik ilkesini insan fitratının bir gerekliliği olarak görür. İslam eğitiminin önemli unsurlarından biri, çocuğa gelişim aşamalarına uygun olarak gerekli bilgi ve davranışların kazandırılmasıdır.²⁸ Özetle eğitim konusunun kolaydan zora ve gelişim dönemlerini dikkate alarak tedricilik ilkesine uygun hale getirilmesi gerekir. Eğitim

²⁷ Ayrıntılı Bilgi İçin Bk. Şehmus Demir, *Kur'an'ın Temel Hedefi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 51-85.

²⁸ Cemil Oruç, *İmam-ı Gazâlî'nin Eğitim Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 88.

sürecinin, kişinin kendisinden başlayarak çocuklarına doğru ilerlemesi esasına dayalı olması gerekir.²⁹

Ebeveyn kimi zaman çocuğa öğretilenleri ivedilikle kavramasını bekler. Ancak unutulmamalıdır ki verilen eğitimin çocuğun gelişim dönemlerine, kapasitesine, ilgi ve yeteneklerine uygun olmalıdır. Çocuklardan yetişkinler gibi davranmalarını istemek büyük hatadır. Bu nedenle onların çocuk olmasına da izin verilmelidir. Yani özgürlük alanı ve disiplin ilkesinin aile ortamında sağlanması oldukça kritik bir noktadır.

Ebeveyn - çocuk ilişkisinde meydana gelen problemlerin bir kısmı, çevresel değişkenlerin etkisi altında şekillenmekle birlikte, çocukların aileler tarafından bilgi, eğitim ve kültürel değerlerle desteklenmemesinin de bu sorunlarda önemli bir rolü olduğu belirtilmektedir. İslam geleneği açısından, ebeveyn için çocuğa bırakılabilecek en güzel miras, onu doğru bilgi ve eğitimle yetiştirmektir.³⁰

2. Çocuğun Ahlaki Gelişiminde Ailenin Etkisi

Ahlaki değerler, norm ve etik kurallar çerçevesinde bireyin davranışlarını düzenleyen ilkelere dir. Bu değerler, genellikle çocukluk döneminde aile içinde şekillenir ve bireyin tüm yaşamına etki eder. Çocuk, ailesinin tutum ve davranışlarını model alır ve zamanla bunları içselleştirir. Bu süreçte, anne ve baba figürleri çocuğun ahlaki gelişiminde önemli role sahiptir.

2.1. Ahlak Eğitiminin Amaç ve Önemi

Ahlak, insanoğlunun varlığı ile başlayan, devamında toplumsal hayata yansıyan ve insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünüdür.³¹ Eğitim felsefeleri veya kuramlarının üzerinde yoğunlaştığı en önemli hususlardan biri, ahlak eğitimidir. Ahlak eğitimiyle kastedilen ana unsur ise çocuğun ahlaki düşünme tarzını ve karakterini şekillendirmeye yönelik eğitsel faaliyetlerdir.³² Farabi'ye göre eğitimin yakın ve uzak olmak üzere iki amacı vardır. Eğitimin yakın amacı akletmek, pratik yanı ise ahlaka uygun davranışlar sergilemeyi sağlamaktır. Ahlaka uygun davranışlar da kişiyi erdemli birey olmaya sevk eder. Bir sonraki adımda ise eğitimin uzak hedefi

²⁹ Ümmügül Betül Kanburoğlu Ergün, *Kemal Kavramı Bağlamında Gazzali Düşüncesinde Eğitim* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 224.

³⁰ İbrahim Turan, "Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur'an'da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 82.

³¹ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 12.

³² Ahmet Cevizci, *Eğitim Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 283.

açığa çıkar ve nihai mutluluk elde edilir. Ailelerin eğitimin yakın hedefinden başlayarak adım adım uzak hedefe doğru bir ahlak eğitimini çocuklarına erken yaşlardan itibaren aşlamaları büyük önem arz eder.

Ahlak eğitimi disipline değil, davranış kurallarının özümsemesine dayanmalıdır; disiplin kötü alışkanlıkları belli bir zaman aralığı içinde engeller, bunun yanı sıra davranış kurallarının özümsetilmesine odaklanılması ise zihni düşünmesi konusunda eğitir. Başka bir ifadeyle disiplinin geçici, davranış kurallarının özümsetilmesinin ise kalıcı etki bırakabileceğini ifade edebiliriz. Aileler disiplin yoluyla belirli alışkanlıkları kazandırabilir; ancak geçen zaman zarfında disiplinin yaptırım gücü azalır. Çocuk davranış kurallarını özümsemeyi öğrendiğinde ise davranıştaki makullüğü görür ve dış etkiler olmadan da ahlaki ilkelere uygun davranışlar sergiler.

Çocuk, yaramazlık yaptığı için cezalandırılır ve iyi olduğu için ödüllendirilirse, ileride sadece ödül için iyilik yapacaktır. Ancak dış dünyayla karşılaştığında, iyiliğin her zaman ödüllendirilmediğini, kötülüğün de her zaman cezalandırılmadığını gördüğünde; hayatta kendi menfaatlerine göre iyilik veya kötülük yapan bir insan haline gelecektir.³³ Bu nedenle önemli olan çocuğa ahlaki ilkelere uygun düşünmeyi ve bu doğrultuda yaşamayı öğretebilmektir. Aksi takdirde disiplin ve ceza yöntemlerinin hakim olduğu bir ahlak eğitiminin geleceğe dönük ve kalıcı olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

2.2. Ailenin Ahlaki Değerlerin Kazandırılmasındaki Öncülüğü

İslam eğitiminin temel hedeflerinden biri evrensel ahlak kurallarını uygulayacak karakterde bireyler yetiştirmektir. İslam eğitimi, sözlerden ziyade davranışların daha yüksek sesle konuştuğuna inandığı için, ahlaka oldukça büyük önem verir. Davranışların yansımada ahlakın iletkenlik görevi üstlendiğini söylemek mümkündür.³⁴ Dolayısıyla ebeveynler çocuklarına ahlak eğitimi verirken sözel ifadelerden ziyade davranış yoluyla örneklik teşkil etmelidirler. Çocuğun aile rehberliğinde gerçekleşecek olan eğitime ve tecrübelerine ihtiyacı vardır. Aksi takdirde akıl, ahlaki elde etmek için yeterli olsaydı, peygamberler ilahi vahyi almaya ihtiyaç duymadan sadece akılları ile yetinirdi.³⁵ Başka bir ifadeyle peygamberlik

³³ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, çev. H. Büşra Gök (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 105.

³⁴ Bayraklı, *İslamda Eğitim*, 280.

³⁵ Mâverdî, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, çev. Ersan Urcan (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018), 383.

müessesesine ihtiyaç kalmazdı. Nitekim Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: “*Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim*”³⁶

Çocuklar Allah’ın birer emanetidir. Onlar bir hediye oldukları gibi aynı zamanda ebeveynleri için bir sınavdır. Allah’ın verdiği bu emanetleri doğru eğitip yetiştirmek ve çevreye yararlı birer birey olarak hazırlamak ebeveynlerin en önemli görevlerindedir.³⁷ Peygamberimizin; “*Çocuklarınıza edep ve terbiye verin, onların edep ve terbiyesini güzelleştirin.*”³⁸ ifadesinde, ailenin çocuk üzerindeki sorumluluğuna dikkat çekilir. Ahlaki temellerin inşası, birey hayatının ilk yıllarında, aile içinde gördükleri eğitime dayanır. Anne - baba, çocuklarının ahlaki değerlerini şekillendirme konusunda büyük bir sorumluluğa sahiptir. Bu temeller, bireyin sosyal hayat içindeki davranışlarını, değerlerini ve inançlarını doğrudan etkiler. Bu nedenle, ahlaki bir toplum inşa etme sürecinin ailede başladığını unutmamalıyız.

Çocuk gelişimsel yapısının bir doğal sonucu olarak yalan söyleyebilir, duymadığı ve görmediği şeyleri anlatabilir, kıskançlık yapabilir, kendisine ve çevresine zarar verebilir.³⁹ Çocuğun bilinçsiz bir şekilde yapacağı bu tür eylemlerin gelişim döneminin birer parçası olduğu aileler tarafından kabullenilmeli ve erken çocukluktan itibaren kontrol ve gözetimle engellenme yollarına başvurulmalıdır. Bu yolun temelini ise eğitim oluşturur. Dolayısıyla çocuk, ebeveyni tarafından geliştirilen uygun eğitim stratejileri doğrultusunda yönlendirilmelidir.

Gazali çocuğun eğitime özel bir önem vererek, bu konuda ailenin belli sorumluluklarının olduğuna vurgu yapar. Ona göre ailenin çocuk eğitimindeki amaçlarından bazıları; ahlaki değerleri öğretmek, çocuğu kötü alışkanlıklardan uzak tutmak; rahatlık, bolluk ve lükse alıştırmamaktır. Aksi takdirde çocuk yaşamını bu tür şeylerin peşinde koşmakla harcar ve gelecekte büyük zarara uğrar.⁴⁰ Dolayısıyla erken yaşlarda verilen eğitim, yazının taşla bıraktığı iz gibi çocuğun ruhunda ve hayatında

³⁶ Nisa, 26.

³⁷ Abdulkadir Kılıç, “İslam’da Çocuk Eğitimi ve Terbiyesi”, *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, ed. Muhammet Koçak (Ankara, 2016), 366.

³⁸ (Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, Sünen, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (by.: Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabiyye, ty.), Edep, No: 3671 (2/1211).

³⁹ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi Tehzîbu’l Ahlâk*, çev. Abdulkadir Şener vd. (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013), 79.

⁴⁰ Gazali - Mustafa Çağrırcı, *İhyau Ulumi’d Din* (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 118.

kalıcı hale gelir. Bu durumun aksine geç kalınmış bir eğitimde ise duvarın kuru toprağı kabullenmeyişi gibi çocuk da hakikatleri tam manasıyla içselleştirip kabullenmez.⁴¹

Ailenin çocuk ile duygusal bir bağ kurması, onun psikolojik, sosyal ve ahlak gelişimi açısından kritik bir öneme sahiptir. Aile bireyleri, çocuğun kişisel ve sosyal anlamda dışa açılmadığı ilk dönemlerde olumlu duygusal ilişkiler oluşturarak, onun görüş ve ilgisini ciddiye alıp, eğitici ve destekleyici bir ortam sunabildikleri takdirde, çocuğun yargı ve davranış biçimlerini değerlendirme yetisi gelişir. Bu da çocuğa farklı perspektifleri karşılaştırma ve analiz etme becerisi kazandırır. Ancak yetişkinler çocuğu birey olarak görmez ve ahlaki değerleri öğretme sorumluluğunu erteleyerek “daha vakit var” gibi bir yaklaşım benimserlerse, ilerleyen dönemlerde önemli bir fırsatın kaçırıldığının farkına varmaları kaçınılmaz olur.⁴² Dolayısıyla çocuğun her bir gelişim dönemi aile bireylerinin çocukla duygusal ilişki kurup çocuğun ahlak eğitiminde aktif rol alma açısından ayrı fırsatlar barındırmaktadır. Bu fırsatlar ne kadar erken dikkate alınır, çocuğun eğitimi o denli olumlu bir ilerleme gösterir.

Küçük yaşlardan itibaren çocuğa iyi ve faziletli bir fert olması konusunda rehberlik yapılırsa, çocuk sosyal çevresi tarafından sevilen, olumlu akran ilişkileri geliştiren, kendiyile ve toplumla barışık biri olur. Bu durumda ona ancak kötü kişiler ters düşer.⁴³ Çocuğun kalbi her şekli almaya uygun ve saf bir özdür. Kendisine yapılacak telkine paralel olarak iyi ya da kötü durumlara yönelebilir. Dolayısıyla çocuğa iyi ve güzel olan aşılanmalıdır. Bu durumda aileler için kilit nokta ise, erken yaşlardan itibaren çocuğun eğitimini üstlenerek bu bilinçte ahlaki değerlerin eğitim yoluyla kazandırılmasıdır.⁴⁴ Çocuğa ailesi tarafından kazandırılan ahlaki değerler, onun yaşam boyu taşıyacağı inançların temelini oluşturur. Örneğin, bir çocuk ailesinde dürüstlüğün önemli olduğunu öğrenirse, bu değeri ilerleyen yaşamına da taşır.

Kur’an-ı Kerimde yer alan; “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun*”⁴⁵ ayetinde söz edildiği üzere çocuğun kişiliğinin gelişiminde birinci derece sorumluluk anne - babaya düşmektedir. Duygu ve davranışlara yön veren standartlar anne babayı taklit etme şeklinde oluşmaya başlar. Çocukluk döneminde taklit, eğitimin yapıtaşlarından biri olarak görülebilir. Eğer

⁴¹ Gazali, *İhyâ-u Ulumi'd- Din*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1974), 165.

⁴² Bilgin, *İslam ve Çocuk*, 75.

⁴³ Miskeveyh, *Tehzibu'l Ahlâk*, 180.

⁴⁴ Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2011), 32.

⁴⁵ Tahrim, 66/6.

çocuk, etkili bir ahlaki değerlerin aktarıldığı ortamda büyürse, kazandığı bu değerler onun kimliğinin bir parçası haline gelecektir.⁴⁶ Çocukluk döneminde taklitle başlayan süreç, sağlıklı bir şekilde yönlendirildiğinde özdeşleşmeye ulaşır. Çocuklar tarafından aile bireylerinin iyi tutum ve davranışları model alınacağı gibi, aynı zamanda olumsuz tutum ve davranışların örnek alınması da mümkün görülmektedir.⁴⁷

Kur'an-ı Kerim, verdiği öğütleri kendi davranışlarına yansıtmayan bireyleri; *“Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.”*⁴⁸ ayeti aracılığıyla açıkça uyarmaktadır. Bu ayet, öğütlerin kişinin kendi yaşam pratiğine yansıtılmadığında ortaya çıkması muhtemel olan çelişkili duruma dikkat çeker ve bu tür bir davranışın olumsuz sonuçlarını vurgular. Bu yüzden ailelerin çocuklarına söyledikleri ile davranışları arasında bir uyumun olmasına hassasiyet göstermeleri gerekmektedir. Rousseau da konu ile ilgili şu ifadeleri kullanır: *“Çocuğunuz söylediklerinizi değil, yaptıklarınızı örnek alır. Ona uzun nutuklar çekerek ders vermeye kalkışmayın, öğrenmesini istediğiniz güzel davranışları sizde görmesini sağlayın. Ve söylediklerinizle yaptıklarınızın çelişmemesine özen gösterin.”*⁴⁹

Ahlaki değerlerin çocuğa kazandırılmasında bir diğer önemli husus ise huzurlu aile ortamıdır. Aile yapısı ve ilişkileri üzerine gerçekleştirilen kapsamlı araştırmalar, eşler arasındaki sağlıklı ilişkilerin çocukların ruh sağlığına doğrudan etki ettiği yönündedir. Bu bağlamda, çocuğun eğitiminde aile içi dinamiklerin ve anne baba arasındaki ilişkilerin önemi, dikkate alınması gereken bir faktördür.⁵⁰ Ayrıca huzurlu bir aile ortamında olması gereken en etkili eğitim araçlarından biri iletişimidir. Müslüman kimliğe sahip olan bireyler için iletişim, kuru bir bilgi alışverişinden daha derin bir anlamı ihtiva eder. Bu duruma ebeveyn ve çocuk olma rolleri de eklenince konunun mozaik yapısı daha da çeşitlenmektedir. Müslüman bir anne babanın çocuğu ile etkili bir iletişim kurabilmesinin birtakım dini gayeleri vardır. Bu da erdemli ve insanlığa faydalı bir fert yetiştirme arzusudur.⁵¹ Aile bireylerinin birbiriyle sağlıklı

⁴⁶ Zeynep Kaya, “Kimliğin Filizlendiği Toprak: Aile”, *Peygamberimiz ve Çocuk*, ed. Elif Erdem - Hale Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 70.

⁴⁷ Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Din Eğitimi*, 121.

⁴⁸ Saff, 2/3.

⁴⁹ Jean-Jacques Rousseau, *Emile: bir çocuk büyüyor*, çev. Ülkü Akagündüz (İstanbul: Selis Kitaplar, 2009).

⁵⁰ Cemil Oruç - Mustafa Köylü, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017), 117.

⁵¹ Ahmet Gündüz, “Çocuklarımızla Etkili İletişim Kurmada Kur’ani Referanslar”, *Peygamberimiz ve Çocuk*, ed. Elif Erdem - Hale Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 31.

iletişim kurmaları, çocukların duygusal zekalarının gelişimine katkı sağlayacaktır. Bu da onların empati, hoşgörü ve adalet gibi ahlaki değerleri benimsemelerine yardımcı olur.

İyi ve doğru olma ideali, insan karakterinin olgunlaşması noktasında vazgeçilmez bir prensiptir. Çocuğun bu prensipleri özümsemesi, onun ahlaklı bir birey olarak gelişim göstermesine katkı sağlar. Örneğin, başlangıçta ders çalışma aktivitesi çocuk için bir zorunluluk olarak görünebilir. Ancak zamanla, çocuğun ders çalışmayı keyifli bir süreç olarak benimsemesini sağlamak, onun akademik başarısını pozitif yönde etkileyecektir. Aile ortamında gelişen bu yaklaşım, çocuğun bireysel ve toplumsal anlamda sağlıklı ve dengeli bir şekilde gelişim göstermesine ve eğitim sürecine katkıda bulunur.⁵²

Eğitim sürecinde çocuğun görüşlerini ve tercihlerini göz önünde bulundurmamak, onun ahlaki değerleri içselleştirmesine ve kendi kimliğini oluşturmaya yardımcı olur. Eğer ahlaki değerler, çocuğun duygu ve düşünceleri gözetilmeden ona zoraki bir şekilde dayatılırsa, çocuk bu durumda isyan edebilir ve yanlış davranışlara yönelebilir. Bu bağlamda çocuk yeterince bilgilendirilerek, kendi kararlarını alabilmesi ve değer yargılarını geliştirebilmesi için ona fırsat tanınmalıdır. Bu yaklaşım, çocuğun ahlaki değerleri içselleştirmesine ve kendi ahlaki kimliğini sağlam bir şekilde oluşturmaya yardımcı olacaktır. Böylece, çocuğun ahlaki değer anlayışı, sadece kurallara göre şekillendirilmenin ötesinde, kendi içsel anlayışı ve bilinciyle uyumlu bir şekilde gelişim gösterir.

Vicdan, ahlaki değerlerin entegrasyonunu kapsayan bir iç muhasebe gücüdür. Vicdan eğitiminde önemli hususlardan biri, ebeveynin çocuklarıyla olan ilişkisidir. Özellikle sevgi bağıni diri tutarak sağlıklı iletişim kurabilmek önemlidir. Örneğin, güvenli bağlanma modeline sahip çocuklar, anne - babalarının değerlerini içselleştirmeye daha yatkındır.⁵³ Vicdan, ahlaki gelişimin temel taşlarından biri olarak kabul edilir. Vicdan, bireye başkalarının gözetimi olmaksızın veya dışsal bir yaptırım riski bulunmadığında bile etik davranma ilkesini içselleştirmesine yardımcı olur. Erken yaşlarda çocuklara vicdan ve dürüstlük prensiplerini öğretme konusunda ahlak

⁵² Bilgin, *İslam ve Çocuk*, 151.

⁵³ John W. Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim Gelişim Psikolojisi*, çev. Galip Yüksel (Ankara: Nobel Yayınevi, 2021), 248.

eğitimi hem araç hem de hedef konumundadır.⁵⁴ Dolayısıyla, vicdan eğitimi çocuğun ahlaki prensipleri içselleştirip kendi yaşamına entegre etmesine ve etik problemlerle başa çıkma becerisi geliştirmesine yardımcı olur.

Piaget ve Kohlberg gibi gelişim psikologları, bireyin ahlaki gelişimini dönemlere ayırmışlardır. Bu dönemlere baktığımızda, bireyin ahlaki değerlerinin temelini çocukluk döneminde atıldığını görebiliriz. Aile içinde kazanılan davranışlar, normlar ve değerler bireyin toplum içindeki ahlaki davranışlarını şekillendirir.⁵⁵ Aile, kritik gelişim dönemlerinde çocuklarına ahlaki değerleri nasıl iselleştireceklerini ve pratik hayatta nasıl karşılık bulacaklarını öğretmelidir. Böylece ocuklar, etik ikilem ve zorluklarla karşılaştıklarında sağlam ve bilinçli kararlar alabileceklerdir. Dolayısıyla, ahlaki prensiplerin çocuğa aşılanması sürecinde ailenin proaktif ve bilinçli bir yaklaşım sergilemesi oldukça önemlidir.

*“ocuklara güzel bir terbiye vermek, onların kötü davranışlarını düzeltmeye çalışmaktan daha kolaydır.”*⁵⁶ Erken yaşlarda ortaya çıkan olumsuz davranış kalıpları ve ahlaki değer eksiklikleri, ilerleyen yaşlarda daha kompleks sorunlara yol açabilir. Erken yaşlarda kazanılan olumsuz bir davranış kalıbı, ilerleyen dönemlerde davranış bozukluklarına veya başka psikolojik sorunlara yol açabilir. Bu durumun aksine, bilinçli ve planlı bir şekilde verilen ahlak eğitimi, çocukların psikolojik, duygusal ve sosyal gelişimlerini olumlu yönde şekillendirecektir. Bu bağlamda, çocuğun ahlak eğitimi, erken yaşlarda bilimsel temellere dayanmalıdır. Aileler ve uzmanlar, işbirliği içinde çocuğun bireysel gelişimini dikkate alarak, özel stratejiler geliştirmelidir. Buna paralel olarak ahlak eğitimi, modern pedagojik yöntemler ve bilimsel araştırmalara uyumlu bir biçimde planlanmalı ve uygulanmalıdır.

⁵⁴ Mehmet Zeki Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2003), 149.

⁵⁵ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz., John W. Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim*, 216-223.; Ziya Selçuk, *Gelişim ve ğrenme* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2000); Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016), 338.

⁵⁶ Rousseau, *Emile*, 49.

3. Dijital Çağda Aile ve Çocuk İlişkisi

Dijital çağ ile birlikte pek çok alanda değişim meydana gelmiştir. Bu yeni çağda aile bireylerinin rolü, dijital medyanın getirdiği fırsatları ve zorlukları dengeli bir şekilde ele alarak, bireylerin sağlam ahlaki temellere sahip olmalarını sağlamaktır.

3.1. Medya Unsurlarının Aile İçi İlişkilere ve Ahlaki Değerlere Etkisi

Dijital çağ, günümüz iletişim teknolojilerinin sosyal yaşam üzerinde baskın bir etkiye sahip olduğu dönem olarak karakterize edilmektedir. Dijital çağda pek çok gündelik alışkanlık değişim ve dönüşüme uğramıştır. Dolayısıyla dijitalleşmenin getirdiği değişikliklere adaptasyon sağlayabilecek stratejilere ihtiyaç vardır. Geniş aile yapılarından çekirdek ailelere geçiş ve küçük yerleşim alanlarından metropollere doğru olan demografik dönüşüm, özellikle ebeveyn açısından, çocukların yetiştirilmesi sürecinde geniş aile ve sosyal destek mekanizmalarının azalması anlamına gelmektedir. Anne - baba, bu durumun yükünü hafifletmek için kimi zaman medya araçlarını geçici bir çözüm olarak görmektedir. Ancak medyanın ölçsüz ve dikkatsiz kullanımı, çocukların gelişim alanlarına ve eğitimine olumsuz yönde etki edebilir.⁵⁷

Günümüzde medya araçları eğitimin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Modern çağda insan davranışları üzerinde önemli etkisi olan medyanın dikkate alınması, eğitim faaliyeti için kritik bir öneme sahiptir. Çocukluk dönemi, eleştirel düşünme⁵⁸ yeteneğinin henüz tam olarak gelişmediği bir dönem olduğu için, çocuklar medya içeriklerine karşı daha savunmasızdır.⁵⁹

Modern çağ, teknolojik ilerlemelerle birlikte bir dizi medya araçlarını sunarak hayatımızı kolaylaştırmaktadır, ancak aynı zamanda bazı endişe ve tedirginliklere de yol açmaktadır. Medyanın eğitim ve ahlaki değerler üzerindeki olumsuz etkileri arasında; özellikle tüketim kültürünün yüceltilmesi, şiddet içerikli medya sunumu, doyumsuzluk ve agresif davranışların artışı olarak sıralanabilir. Dolayısıyla bu durumun geleneksel aile yapısına ve ahlak kurallarına verdiği zararın yanında kültür boşluğuna ve yabancılaşmaya da neden olmaktadır.⁶⁰ Bu bağlamda, ailelerin medyanın

⁵⁷ K. Güran Yiğitbaşı, "Dijital Çağda Anne Baba ve Çocuk", *Peygamberimiz ve Çocuk*, ed. Elif Erdem - Hale Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 91.

⁵⁸ "Eleştirel Düşünme" için bk. Coşkun Baba, *Eleştirel Düşünme Üzerine* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 3-12.

⁵⁹ Aydın, "Ailede Ahlak Eğitimi", 141.

⁶⁰ Gün, "Ailede Din Eğitimi", 198.

muhtemel olumsuz etkilerine karşı bilinçli ve hazırlıklı olmaları, bu doğrultuda etkili önlemler alarak çocuklarını korumaları esastır. Aksi takdirde küçük yaşlardan itibaren alınmayan önlemler ilerleyen yaşlarda medya bağımlılığının yanında birçok zararı ve ahlaki yozlaşmayı beraberinde getirebilir.

Vaktinin çoğunda medya kullanımına maruz kalan çocuklarda çeşitli psikolojik ve sosyal sorunlar oluşabilmektedir. Bu sorunlardan bazıları; duygudurum bozuklukları, saldırganlık, sosyal ortamdan soyutlanmaya bağlı yalnızlık, ahlaki bozulma ve özgüven eksikliğidir. Aynı zamanda, ölçsüz medya kullanımı çocukların zaman yönetimi becerilerini etkileyebilir ve medyada karşılarına çıkan sorunlu bireyleri model alabilir. Bu durum da birçok psikososyal sorunlara neden olabilir. İnternet kullanımında bütünüyle yasaklayıcı ve baskıcı değil, sınırlayıcı olunmalıdır. Çocuğun küçük yaşlardan itibaren bu sınırların farkına varması son derece önemlidir. Çocukların medyada makul seçimler yapmalarına yardımcı olmak için ebeveyn, aile bireyleri için “Aile Medyası Kullanım Planı” geliştirmelidir. Medya kullanım süresi ve içeriği hususunda getirilen kısıtlamalar, çocukların ahlaki gelişimini ve eğitimini olumlu bir şekilde etkileyerek daha sağlıklı bireyler haline gelmelerini destekler.⁶¹

Ahlaki değerlerin ve eğitimin medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırılmasında zorunlu kamu spotlarının hayata geçirilmesi, büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca ‘Aile ve Toplum Hizmetleri'nin genel müdürlük düzeyinde temsil edilmesi gerekmektedir. Bu durum, hizmetlerin geniş kitlelere etkin ve verimli bir şekilde sunulmasını sağlayarak, aile ve toplum yapısının güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Dijital ortamda sunulan eğitimler, aile bireylerinin çeşitli konulardaki bilgi ve becerilerini geliştirerek, sağlıklı aile yapısının inşasına katkı sağlayabilir. Bu bağlamda medyanın bilinçli bir şekilde kullanılması halinde, toplumu pozitif bir şekilde dönüştürme ve güçlendirme potansiyeline sahip olduğu bilinmelidir.⁶²

Çocuklarının dijital medyayı doğru bir şekilde kullanmasını isteyen ebeveyn, medya araçlarını iyi bir şekilde öğrenmelidir. Çünkü çocuklar anne - babalarının söylediklerinden ziyade yaptıklarını model alır. Ev içinde çocukların medya kullanımını düzenlemek için alınabilecek önlemlerden biri, aile bireylerinin iletişim

⁶¹ Cihat Yaşaroğlu, “Temel Eğitim Çağı Çocuklarının Değerleri Bağlamında YouTube”, *Erken Çocukluk Dönemi Din - Ahlak- Değerler Eğitimi Ve Sorunları*, ed. Mehmet Bayyığıt vd., 2. Cilt (Konya: Palet Yayınları, 2020), 449-452.

⁶² Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü vd., *Yeni Medya ve Aile Çalıştayı Sonuç Raporu*, thk. Deniz Yengin (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2019), 46.

ve etkileşim kurma fırsatlarını en üst düzeye çıkararak ortamlardan biri olan aile yemeklerinde dijital cihaz kullanımını kısıtlamak olmalıdır. Bir diğer önemli husus ise, çocuğun dijital dünyasını öğrenmek, zaman geçirdiği uygulamaları bilmektir. Çocuğun vakit geçirdiği içerikler hakkında soru sormak ve bu bağlamda onunla sohbet etmek, medya okuryazarlığı açısından önem verilen bir husustur.⁶³

Medya okuryazarlığı eğitimi alan ebeveyn, çocuklarını internet ortamındaki bilgi kirliliği ve güvensiz bilgi kaynaklarına karşı bilinçlendirebilmelidir. Ebeveynler, çocuklarına bilgi kaynaklarının güvenilirliğini ve doğruluğunu sorgulama becerisi kazandırmalıdır. Aynı zamanda, çocuklara internet ortamındaki riskler anlatılmalı ve kişisel bilgilerini kimseyle paylaşmamaları gerektiği vurgulanmalıdır. Çocuklar, sanal medya arkadaşlıklarından ziyade, gerçek hayattaki sosyal aktivitelere teşvik edilmelidir.⁶⁴

Medya, zararlı içerik ve etkileriyle birlikte, eğitici ve bilgilendirici unsurları da içermektedir. Çocukların medya ile olan etkileşimi bu denge üzerine kurulmalı ve kontrollü bir şekilde yönetilmelidir. Aksi takdirde modern çağda çocukların medya araçlarından tamamen soyutlanmasını beklemek doğru olmayacaktır. Ebeveynlerin çocukların medyaya erişimini stratejik bir şekilde yönetmeleri gerekmektedir. Çocukların eğitim unsurlarını ve ahlaki değerlerini pekiştirecek medya araçlarından faydalanmalarını sağlayarak, medyanın muhtemel zararlarını minimize etmek ve olumlu etkilerini maksimize etmek kilit noktayı oluşturur. Bu sorumluluğun bilincinde olarak, dijital çağın getirdiği kolaylıkları ve zorlukları en iyi şekilde analiz etmeliyiz.

Medya kullanımı konusunda bir diğer önemli konu ise medya içeriklerini ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte seçmesidir. Bu konuda ailenin rehberliği ve yönlendirmesi çok önemlidir. Ebeveyn ve çocuğun ortak seçimiyle eğitici ve öğretici video içerikleri izlenip bunun üzerine çocukla birlikte yorumlar yapılmalıdır. Böylece çocuk hem ailesiyle iletişim kurarak değer gördüğünü hisseder hem de çocuğun yanlış medya içeriklerine erişimi engellenmiş olur. Ayrıca medyadan boşaltılan zaman, aile içi etkinliklerle ve akran ilişkileri ile doldurulmalıdır. Bu bağlamda çocuk günlük zamanının sınırlı bölümünü medyada geçirdikten sonra aile bireyleri ve akranlarıyla

⁶³ Yiğitbaşı, “Dijital Çağda Anne Baba ve Çocuk”, 95.

⁶⁴ Mehmet Tahir Karaboğa, “Dijital Medya Okuryazarlığında Anne ve Baba Eğitimi”, *Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi* 14/20 (2019), 2063.

daha fazla vakit geçirecektir. Bu da çocuğun ahlaki değerlerine ve eğitim faaliyetine büyük katkı sağlayacaktır.⁶⁵

4. Değerlendirme

Çocukluk döneminde, aile içinde kazanılan temel değerler ve eğitim çocukların kişilik inşasının temelini oluşturur. Burada çocuğun tabiatının tanınması ve “ideal çocuk” türü dayatmalara gidilmemesi büyük önem arz etmektedir. Çocuk, ailesinin tutum ve davranışlarını model alır ve zamanla bunları özümser. Bu süreçte, anne ve babanın doğru model olabilmesi çocuğun ahlaki gelişiminde önemli role sahiptir.

İslam eğitimi, ibadet ve dünyevi boyutları bir bütün halinde ele alarak insanın her an Allah’ın huzurunda olduğu bilinci ile davranışlarına yön vermesi gerektiğini vurgular. Dolayısıyla anne-babaların bu bilinci küçük yaşlardan itibaren çocuklarına aşılamları gerekir. Eğitim, çocuğun ruhunda kalıcı izler bırakır ve erken yaşlarda verilen ahlaki eğitim, çocuğun tüm yaşamına etki eder.

Dijital çağın getirdiği dinamikler ve zorluklar ışığında, ahlaki eğitimin çocuklara aktarılmasında bilinçli bir şekilde yaklaşım sergilemesi oldukça önemlidir. Medya okuryazarlığı, çocukların ve ailelerin, dijital medyanın potansiyel tehlikeleri ve fırsatları konusunda bilinçlenmesi için büyük bir öneme sahiptir. Ahlaki eğitim, çocuğun gelişim dönemleri, algı düzeyi, yetenekleri ve ilgisi dikkate alınarak planlı ve stratejik bir yaklaşımla sürdürülmelidir.

Kaynakça

Aydın, Mehmet Zeki. “Ailede Ahlak Eğitimi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2003), 125-158.

Baba, Coşkun. *Eleştirel Düşünme Üzerine*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.

Bayraklı, Bayraktar. *Farabi’de Devlet Felsefesi*. İstanbul: Şehir Yayınları, 2000.

Bayraklı, Bayraktar. *İslam’da Eğitim Batı Eğitim Sistemleriyle Mukayeseli*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 1997.

Bilgin, Beyza. *İslam ve Çocuk*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 1991.

⁶⁵ Nur Demir, *Okul Öncesi Dönemde Ahlak Öğretimi Yoluyla Duygu Eğitimi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 164.

- C, Sacard. *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*. çev. Nejat Yüzbaşıoğulları. İstanbul: M.E.B Yayınları, 2. Basım, 1976.
- Cevizci, Ahmet. *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 32. Basım, 2016.
- Çilenti, Kamuran. *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 6. Basım, 1988.
- Demir, Nur. *Okul Öncesi Dönemde Ahlak Öğretimi Yoluyla Duygu Eğitimi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Demir, Şehmus. *Kur'an'ın Temel Hedefi*. Ankara: Fecr Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Doğan, İsmail. *Eğitim Sosyolojisi Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2018.
- Dündar, Mahmut. “Erken Dönem İslami Eğitim”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/32 (ts.), 289-299.
- Ergün, Ümmügül Betül Kanburoğlu. *Kemal Kavramı Bağlamında Gazzali Düşüncesinde Eğitim*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Gazali. *İhyâ-u Ulumi'd- Din*. çev. Ahmet Serdaroğlu. 3 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınları, 1974.
- Gazali - Çağrıcı, Mustafa. *İhyau Ulumi'd Din*. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Gözütok, Şakir. *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*. ed. Hüseyin Kahraman. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2019.
- Gün, Ayşegül. “Ailede Din Eğitimi”. *Din Eğitimi*. ed. İbrahim Turan - Bayramali Nazıroğlu. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 1., 2020.
- Gündüz, Ahmet. “Çocuklarımızla Etkili İletişim Kurmada Kur’ani Referanslar”. *Peygamberimiz ve Çocuk*. ed. Elif Erdem - Hale Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 4., 2000.

- Kant, Immanuel. *Eğitim Üzerine*. çev. H. Büşra Gök. İstanbul: Kapı Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Karaboğa, Mehmet Tahir. “Dijital Medya Okuryazarlığında Anne ve Baba Eğitimi”. *Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi* 14/20 (2019).
- Kaya, Zeynep. “Kimliğin Filizlendiği Toprak: Aile”. *Peygamberimiz ve Çocuk*. ed. Elif Erdem - Hale Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Khouj, Abdullah Muhammed. “İslamda Eğitim”. çev. Semra Çinemre. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011).
- Kılıç, Abdulkadir. “İslam’da Çocuk Eğitimi ve Terbiyesi”. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*. ed. Muhammet Koçak. Ankara, 2016.
- Mâverdi. *Edebü’-d-Dünya Ve’-d-Din*. çev. Ersan Urcan. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 1. Basım, 2018.
- Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü vd. *Yeni Medya ve Aile Çalıştayı Sonuç Raporu*. thk. Deniz Yenğın. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Miskeveyh, İbn. *Ahlak Eğitimi Tehzibu’l Ahlâk*. çev. Abdulkadir Şener vd. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2., 2013.
- Oruç, Cemil. *İmam-ı Gazâli’nin Eğitim Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Oruç, Cemil. *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Oruç, Cemil - Köylü, Mustafa. *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2017.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile: bir çocuk büyüyor*. çev. Ülkü Akagündüz. İstanbul: Selis Kitaplar, 9. Basım, 2009.
- Santrock, John W. *Yaşam Boyu Gelişim Gelişim Psikolojisi*. çev. Galip Yüksel. Ankara: Nobel Yayınevi, 13., 2021.
- Selçuk, Ziya. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 7. Basım, 2000.

- Turan, İbrahim. “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur’an’da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013).
- Yaşaroğlu, Cihat. “Temel Eğitim Çağı Çocuklarının Değerleri Bağlamında YouTube”. *Erken Çocukluk Dönemi Din - Ahlak- Değerler Eğitimi Ve Sorunları*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 2/446-457. Konya: Palet Yayınları, 2020.
- Yiğitbaşı, K. Güran. “Dijital Çağda Anne Baba ve Çocuk”. *Peygamberimiz ve Çocuk*. ed. Elif Erdem - Hale Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.

ÇOCUĞUN EPİSTEMİK OLUŞUMUNDA AİLEDEN İZDÜŞÜMLER

-Felsefe, Bilim ve Ahlâkın Oluşumunda Çocuktaki İzlekler-

Dr. Öğr. Üyesi M. Latif BAKIŞ¹

Thales'in (MÖ 624/623 – MÖ 548/545) hilozoist yaklaşımıyla bilimsel düşüncenin önünün açılması doğa üzerine bir felsefenin yapılmasını hızlandırmıştır. Sokrates'e kadar süren fenomenal çalışmalarda fizik evren üzerine bir tür temellendirmenin yapıldığı görülmektedir. Sokrates'le birlikte konunun insan odaklı olarak sürdürüldüğü ve değer sferi çerçevesinde irdelendiği görülmektedir. Oysa antikitede ancak Sokrates (MÖ 469-MÖ 399) ile birlikte ele alınan değer küresi ve erdemler meselelerinin esasen Kadim dünyada Yunan düşüncesinden çok daha önce var olduğu bilinmektedir. Söz gelimi eski Hint (Siddhartha Gautama ya da Buda), Çin (Konfüçyüs ve Lao-Tzu), İran (Zerdüş) ve Mısır medeniyetlerinde bilgi, değer ve erdemler ekseninde bir doğruluk ve mutluluk arayışının gerçekleştirildiği görülmektedir. Örneğin Zerdüş (MÖ 6-7.yy) ilahi gerçekliğin doğasıyla, Konfüçyüs (MÖ 551 - MÖ 479) ve Lao-Tzu (MÖ 6. yy) sosyopolitik gerçekliğin doğru yapılandırılmasıyla ve Buda (MÖ 6-5. yy) bireyin inşa etmesi gereken moral düzenle meşgul iken; Antik Yunan'da ancak Sokrates ve sonrasında karşılaşılabilen mezkûr çalışmalar, Thales'in doğa üzerine yaptığı hilozoist yaklaşımdan çok daha gelişkin bir düşünce yapısını ve daha gelişkin kültür ve medeniyetin varlığını işaret etmektedir.² Değer felsefesinin, modern zaman dilimlerinde ve günümüzde de halen önemini sürüyor olması, bir tarafta değer küresinin önemini ortaya koyarken bir diğer tarafta ise söz konusu değer

¹ Dr. Öğr. Üyesi M. Latif BAKIŞ, Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü / Felsefe Tarihi Anabilim Dalı. mehmet.bakis@yalova.edu.tr - ORCID ID 0000-0002-1794-7765

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi Thales'ten Boudrillard'a* (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 21-25.

küresi, bilinç öznesi olarak insanın da muhataplığının mezkûr küreye ilinerek anlam kazandığını ortaya koymaktadır. İnsanın değerleri kazandığı ve geliştirdiği ilk tecrübe sahasının aile olması ise özellikle bu hususta ebeveynlerin oynadıkları role ve rollerinin önemine işaret etmektedir. Nitekim değer küresine işaret edilen bütün çalışmalarda ve zaman dilimlerinde, söz konusu sferin ilk yönteminin eğitim ve ilk ayağının da aile olarak belirlendiği görülmektedir. Temeli ailede atılan ve eğitim zeminine oturtulan değerler sferinin sadece birey ve aile ile sınırlandırılmadığı; bilakis mezkûr oluşumun toplumun ve devletin kurumsal teşekkülüne kadar etkilerinin tezahür ettiği kabul edilmektedir. Platon ve Aristoteles'ten Jean Jacques Rousseau'ya ve günümüz modern dönem düşünürlerine kadar, zikri geçen değerlendirmenin bir genel kabule dönüşmüş olduğu görülmektedir.

1. Değer Küresi ve Aile

Kadim dünyada değer küresi üzerine kurulduğu görülen sistemin, aydınlanmadan itibaren episteme üzerine kurulmaya başladığı ve 21. asırda bunun artık teknolojiye evrilerek sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu husus toplumların kendi kültürel kodlarını sorgulamalarını tetiklerken, İslam düşünce dünyasında da “İslami entellektüel birikimi ihyanın imkânı”³ ve sınırlılıkları üzerine kritik ve analitik bir tahlil yapmayı zorunlu hale getirmiştir. Zira değişen ve dönüşen dinamik varlıklar evreninde, bir sabiteye ihtiyaç hissedilmektedir. Değişkenlerin neler olduğu açık iken sabitenin ne olduğunun tespiti lazımdır. Sabite denilen hususiyetin değer küresi ile izah edilmek durumunda olduğu açıktır. En öncelikli ve etkin değer ise diğer değerlerin de zeminini ihtiva eden “aile kurumu” olduğu görülmektedir. Bu durumda, dinamik ve değişen dünyada ailenin sabite olarak kendi değer küresinin çerçevesi içinde kalması imkânı nedir veya var mıdır sorusu, güncel bir meselenin de kapısını aralamaktadır. Bu çalışmada da esasen irdelenmek istenen şey tam olarak bu husustur.

Ailenin önemi, bireyin fiziksel, ruhsal ve düşünsel bütün gelişim aşamalarında özellikle kendini ortaya koyar. Toplumları, devletleri ve nihayetinde dünyayı oluşturan fertler ailede yetişmektedirler. Aile, bireyin hemen hemen bütün değerleri hazır bulup kabul ettiği ve ona göre biçimlendiği ilk ve en etkili sosyal ortamdır. Bu yaklaşım, çocuğun doğumdan sonra belli yaş aralığında iken eğitilebileceği kanaatine göre yapılmış bir değerlendirmedir. Oysa çocuğun eğitiminin doğumdan da önce başladığı

³ Bkz. William Chittick, “İslami Entellektüel Birikim İhya Edilebilir mi?”, *Umran Dergisi*, 104 (Nisan 2013), 56-65.

şeklinde değerlendirme ve kabuller de söz konusudur ki, aile tam olarak teşekkül ediş şekliyle fertlerin de şekillenmesinin zemini ifade eder. İslam ahlak anlayışına göre, anne ve babanın ahlaki yaşamlarından, helal-haram hassasiyetlerinden beslenme ve fiziksel yaşamlarına varıncaya kadar, hatta denklik ilkesinin gözetilmesi de dâhil olmak üzere, henüz yuva kurulma aşamasında iken çocuğun şekillenmesi aşaması başlar. Buna göre, yuvanın kurulması aşamasında gözetilmesi ön görülen esaslar aynı zamanda ideal şahsiyetlerin yetişmesinin, o da insanıyetçi bir kültür ve dünyanın inşa edilmesinin zeminini oluşturur.

İdeal toplum ve devlet için ideal bireylerin yetiştirilmesi gerektiği gerekçesiyle “*Devlet*” diyalogunda aile kurumunu reddeden ve ‘komün aile’ anlayışını savunan Platon’un⁴ yaklaşımından ilhamını alan *öjenizm*⁵ düşüncesi tarihsel süreçlerde hayata teşmil edilmeye çalışılmış olsa da daha sonra Platon’un “*Yasalar*” isimli eserinde söz konusu savunusundan tamamen vaz geçtiği,⁶ ondan mülhem olarak uygulanmaya çalışılmış olan öjenizmin de kabul görmediği anlaşılmaktadır.

Zikri geçen öjenizmin insanlık tarihi içinde “zulüm” olarak karşılık gördüğünden kuşku yoktur. Ancak zalimlik, kişilik ve karakter özellikleriyle de açıklanabilmekle birlikte, büyük oranda toplumsal ilişkilerin veya toplumsal yapının bazı biçimleriyle ilgili olduğu değerlendirilmektedir.⁷ Ahlaksal baskıları insan dışılıkla -olumsuz anlamda- daha farklı durumlara yönlendirmek olasıdır. Zira insanlar güç ve otoriteyi baskı ve manipülasyon aracı yapmak eğilimindedirler. Bu nedenle toplumdan

⁴ Bkz. Platon (Eflatun), *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995).

⁵ Öjenik: Öjenik: “Kökleri Platon’a kadar geri giden, fakat esas Francis Galton’un çalışmalarıyla ortaya çıkan, insandaki kalıtsal özellikleri iyileştirme ya da geliştirme uygulaması; insan türünün genetik potansiyellerini korumayı ya da iyileştirmeyi amaçlayan uygulamalı bilim” olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), “Öjenik”, 655; Öjenik hareket ise; “uygulamalarını nesli ıslah etmek amacıyla biyolojik ve genetik temellere dayandırarak, iyi ırkın çoğalmasını, kötü ırkın çoğalmasının engellenmesini ve bu şekilde ıslah edilmiş ari bir ırk oluşturulması fikrini savunmaktadır. Nesli ıslah etmek için de engelliler, hastalar, suçlular gibi grupların toplumdan tecrit edilmesi, kısırlaştırılması ve hatta yok edilmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu fikir, ulus devletlerinin oluşmasıyla bazı devletler tarafından da desteklenmiştir. Ancak öjenik hareketin, ileri sürdüğü fikirlerin sınırlarının oldukça geniş olması sebebiyle ırkçılıkla bütünleşerek, tehlikeli boyutlara ulaşması kaçınılmaz olmuştur.” Çetinkaya Kerem vd., “Öjenizm Kavramına Adli Bilimler Kapsamında Disiplinlerarası Bakış: Öjenik Hareketin Hukuki Boyutu, Genetik Boyutu ve Psikolojik Boyutu”, *Türkiye Klinikleri Adli Tıp ve Adli Bilimler Dergisi* 18/2 (2021), 155.

⁶ Bkz. Platon vd., *Yasalar* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007).

⁷ Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holocaust*, çev. Süha Sertabiboğlu (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997), 212-214.

önce ailede bilincin, şahsiyetin ve bir bütün olarak değerlerin inşa edilmesi önem arz eder. Esasen ahlakın toplum öncesi kaynakları da⁸ büyük oranda aileye işaret eder.

2. Ebeveynin Tutumunun Çocuğun Ahlakına Etkileri

Ailenin bir bütün olarak değerler küresinin belirlenmesindeki ve çocuğun kişiliğinin oluşumundaki etkilerine dair yukarıda da değinildiği üzere, bütün gelişim safhalarıyla çocuğun inşa olduğu yer aile kurumudur ve burada başat rolü alan ise özellikle ebeveynlerdir. Çocuk telkin ve nasihatlerden ziyade eylemleriyle ve söz ve fiil arasındaki tutarlılıklarıyla güçlü etkiler bırakırlar. Nitekim pedagojik içeriğe sahip eseri olan “*Emile*” isimli eserinde J. J. Rousseau (1712-1778) da bu meyanda bir fikriyatı çeşitli boyutlarıyla savunmaktadır.⁹ Nitekim Rousseau’nun mezkûr eseri aile ile ilişkilendirilmesi gereken bir ukdenin yansımasıdır. Benzeri bir durumu Thomas Hobbes’un (1588-1679) yaklaşımında da görmekteyiz. Hobbes’un ortaya koyduğu “*homo homini lupus*”¹⁰ mottosu, onun çocukluğuna kadar geri götürülmesi gereken bir yaşanmışlığa işaret eder. Bir çocuk için travma niteliği taşıyan yaşanmışlıkların, çocuğun değer ve fikir dünyasına yansımaları kuşkusuz olacaktır.

Esasen, düşünürlerin ortaya koydukları ilke ve perspektiflerinin arkasında şüphesiz ki çok çeşitli parametreler ve zengin deneyimler bulunmaktadır. Ancak bütün çeşitlilik ve farklılıklar içinde en etkili olanın yaşanmışlıklar olduğu açıktır. Bilhassa aile içi iletişim şekilleri, çocukluk dönemi ve gelişim dönemleri bu hususta en başta gelmektedir. Aile bağları zayıf veya yoksun olan, anne-baba ilgi ve sevgisi açısından doyurulmamış ve toplum tarafından baskılanmış veya ezilmiş olan çocukların hayata bakışları da söz konusu yaşanmışlıklardan esinlenerek şekillenir. Nitekim yukarıda zikri geçen iki düşünürün, yani Rousseau ve Hobbes’un felsefeleri, benzer yaşamın farklı tezahürleri olarak kaydedilebilir. Rousseau’da ukde duygusuyla ifade edilebilecek olan ve kısmen romantizme kayan, bu anlamda tredisyonalist bir hüviyet arz eden felsefesi, onun şefkat ve ilgiden yoksun çocukluğuyla ilişkilendirilebildiği gibi; Hobbes’un intikam duygusuyla temellendirdiği felsefesinin arka planında da benzeri bir travmatik çocukluk deneyiminin yattığını göstermektedir.

⁸ Bauman, *Modernite ve Holocaust*, 227-231.

⁹ Bkz. Jean-Jacques Rousseau, *Emile*, çev. Yaşar Avunç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017).

¹⁰ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 11.

Birinde bireyin haz ve egosunun ön planda tutulduğu bir felsefe hâkim iken, diğerinde ise daha hümaniter bir dünya inşa etme inanç ve isteği kendini ortaya koymaktadır. Ailenin ve geçmiş yaşantıların insanın ufkunu ve felsefesini biçimlendirdiği gerçeğinin bir örneğine de Prof. Dr. Mehmet S. Aydın'da (1943 -) rastlanmaktadır.

Mehmet hocanın yaşam, inanç, eğitim ve düşünce hayatında ailenin pratiklerinin derin izlerinin görüldüğü açıktır. Hocanın kendi otobiyografisinde kaleme aldığı şu ifadeler de söz konusu değerlendirmemizi desteklemektedir:

Memnuniyetle ifade edeyim ki, ben ve kardeşlerim, inançları güçlü, prensipleri belli ve sağlam; sevgi, şefkat ve saygının hâkim olduğu bir aile ortamında büyüdük. Babam müşfik ve yumuşak huylu bir adamdı. Kavgadan, gürültüden uzak dururdu. Dünyevî hırsları yoktu. Anam, aynı özelliklere ilaveten, bir saklı güce de sahipti. Hayatın önüne çıkardığı her zorlukla mücadele etmeye hazır bir karakteri vardı.¹¹

Aile ortamında şiddetin hiçbir tezahürünü hatırlamadığını ifade eden Aydın'ın¹² gerek hocalığında gerek öğrencilik yıllarında arkadaşlarıyla diyaloglarında ve gerek akademik ve siyaset hayatında bir çatışma ortamında olmadığını kendi yazılarından ve ifadelerinden de anlamak mümkündür. Daha çok uzlaşıya ve ortak aklın hâkim kılınmasına öncelik vermeye çalıştığı; bunun için de sabır ve hoşgörü ile hareket etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Elbette yukarıda sözünü ettiğimiz, fertlerin düşünce, ahlak ve kişiliklerinin teşekkül etmesinde ailenin derin izlerinin olduğunun örneklerinden biri olarak Mehmet hocanın bu profili zikredilmeye değerdir. Altı yaşlarında iken babasından Kur'an eğitimini alan bir çocuğun aynı zamanda annesinden aldığı ahlak dersleri ile tezyin olması, hayatının sonraki akışında da sürekli olarak kendisini hissettirecektir. Söz gelimi, Türkiye'nin İlahiyat kökenli ilk felsefe (Din Felsefesi) Profesörü unvanına da sahip olan Aydın, İlahiyat Fakültelerindeki ders kitabı ihtiyacını karşılamak üzere kaleme almış olduğu eseri olan "*Din Felsefesi*"inde, alanın temel problemlerinden olan "Tanrı delilleri ve Tanrı tasavvurları" meselesine girişmeden önce yaptığı bir açıklama, onun hakkaniyet, ilim adamlığı objektifliği ve empati ile hareket ettiğini; bu hususiyetlerin temelinde ise tatmin olmuş bir hoş görü

¹¹ Mehmet S. Aydın, *Varoluş Yolunda Sayılı Yıllar* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), 16-17.

¹² Aydın, *Varoluş Yolunda Sayılı Yıllar*, 17.

kültürünün yattığını anlamak zor olmasa gerekir. Aydın, *Din Felsefesi*'ne ilişkin bir ders kitabı hazırlanırken, konuların bütün detaylarıyla ve müdahale edilmemiş veya manipüle edilmemiş haliyle ve de bir bütünlük içinde reel, rasyonel ve tutarlı bir şekilde ele alınması gerektiğini belirtir. Dolayısıyla da hemen akabinde, alanın temel sorunlarından olan “Ateizm” meselesini de iddia ve eleştirileriyle birlikte yansız bir tutumla konuya dâhil etmek durumunda olduğunu; bu nedenle söz konusu tutumun kendi şahsi inanç, fikir ve duruşu ile değerlendirilmemesi gerektiğini belirtir.¹³ Aydın'ın zikri geçen tavrındaki ilmi tutarlılık ve anlayış, küçüklüğünde almış olduğu sağlam dini eğitimin verdiği güvenden de geliyor olsa gerekir.

Hocanın özellikle itikat, inanç ve ufkunun sağlamlığında, teknik anlamda modern eğitim sisteminden çok, geleneksel ahlaki öğretilerin etkili olduğu çıkarımını yapmak da olasıdır. Zira ebeveynin her konuda ve özellikle de gıda konusundaki helal-haram hassasiyetlerinin çocukların vicdani, ahlaki ve itikadi duruşlarının şekillenmesinde ne denli etkili olduğu bilinmektedir. Benzerine başka İslam âlim ve düşünürlerinde de rastlanan bir örneklige Mehmet Hoca'nın aile profilinde de rastlanmaktadır. Şöyle ki, İsraftan sakınan bir annenin, izinsiz olarak başkalarının otlaklarından yiyen bir ineklerinin sütünü iki gün boyunca toprağa sağıp, kendi çocuklarının kursaklarına haramın girmesine müsaade etmeyişindeki hassasiyet, elbette çocuklarının zihin ve ruh dünyalarını olumlu bit şekilde etkileyecektir. “Ana, niye böyle yapıyorsun, bari kedilere ver” diyen küçük Mehmet'e, “Oğlum, Allah'ın işini yine Allah bilir, yarın ahirette benden onun hesabını bile sorabilirler”¹⁴ şeklinde verdiği bilinçlendirici karşılık elbette çocukta ciddi ve olumlu tesirler uyandıracaktır. Mehmet Hoca'nın zekâ pırıltısını ve duruşundaki sadeliği tamamen bundan bağımsız olarak değerlendirmek kanaatimizce mümkün olmamalıdır.

Benzeri durumun İmam Ebû Hanife (MS 699-767) ve Said-i Nursî (1877-1960) için de zikredildiği bilinmektedir.

Rivayet olunmaktadır ki; İmâm Â'zam Ebû Hanife'nin (MS. 699-767) babası Sabit, hoş bir ahlaka sahip ve ilim-irfan talibi bir insandır. Yolculuklarından birinde, hararetini gidermek veya abdest almak için kenarında bulunduğu bir dereден gelen bir elma görür, elmayı sudan alıp iştahla ısırır; ancak henüz çiğnemediği ve yutmadığı

¹³ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 11.

¹⁴ Aydın, *Varoluş Yolunda Sayılı Yıllar*, 17.

elmanın aslında birilerinin bahçesindeki ağaçlardan birinden düşmüş olabileceğini, bunun için de helallik alması gerektiğini düşünür ve dere boyunca yol yürüyüp, dalları derenin üzerine sarkmış bir elma bahçesine denk gelir. Müsaade isteyerek bahçeye nüfuz eder, bahçede oturan bir pir-i fani'ye durumu anlatır, muhtemelen bu elma sizin bahçenize aittir, bunun için helallik diliyorum der. Ancak, çiğnenmemiş olan elmanın ısırılmaktan mütevellit, suyunun damaktan damara intikal etmiş olduğunun verdiği dürtüyle helallik beklentisi olan genç Sabit, pek de umduğu bir karşılık görmez; samimi ise kendisine ev-bahçe işlerinde on yıl boyunca hikmet veya yardım etmesini şart koşar ve Sabit de bunu itiraz etmeksizin kabul eder. Böylece söz konusu yardım ve hizmet süresince de söz konusu bahçe sahibinin hikmet dergâhından da nasiplenir. On yılın sonunda sözleşmeyi hatırlatıp ayrılmak için müsaade ve helallik dileyen Sabit' son bir şart koşulur, o da şudur: “Bir kızım var, gözü kördür, kulağı sağır, ayağı sakattır. Onunla evlenirsen helal eder serbest bırakırım” der. Zor olan bu teklife, fani dünyada rahatsız olmak, mahşer günü Allah'ın huzurunda mahcup olmaktan iyidir düşüncesiyle “tamam” der. Ancak çok geçmeden söz konusu vasıfların aslında fiziksel kusurlar olmadığı; yalana ve iftiraya karşı dilinin lal olduğu, gıybet ve koğuculuğa karşı kulağının sağır olduğu, harama karşı gözlerinin kör olduğu, ahlaksızlığa karşı ayaklarının sakat olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Ama aslında fiziksel olarak sağlam ve alıcı bir güzelliğe sahip olan söz konusu kızıyla evliliğinden Ebû Hanife dünyaya gelir. Böylesi bir helal yaşamın, çocuğun zihin ve ruh dünyasına yansımaları da ona göre olmaktadır.¹⁵

Bir diğer örnek ise Said-i Nursî (1877-1960) için söylenmektedir. Rivayete göre Nursî'nin babası Mirza Efendi, Bitlis'in Hizân İlçesi'nin Nurs Köyü'nde yaşayan ve medrese ilmiyle de meşgul bir çiftçidir. Hayvanlarını kendi otlağına veya meraya götürürken, güzergâhta bulunan köylülerin otlaklarından yemesin diye davarlarının ağızlarını torbayla bağlar öyle götürür-getirmiş. İzinsiz ve haram bir damlanın kendi çocuklarının ahlaklarına ve kendi hanesine olumsuz tesirlerinden sıkı bir şekilde sakındırmaya gayret edermiş. Bu bilincin çocuktaki yansıması da elbette evvelâ bir “ateş pare-i zekâ” ve sağlam karakter ve duruş olacaktır.¹⁶

¹⁵ Bkz. “İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretleri'nin Babası ve Elma Kıssası”, *İslam ve İhsan* (Erişim 07 Kasım 2023).

¹⁶ Abdulkadir Badıllı, *Mufassal Tarihçe-i Hayat* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1990), 1/60; Necmeddin Şahiner, *Son Şahitler* (İstanbul: Yeni Nesil Yayınları, 2012), 1/35-55; Necmeddin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla Bedüzzaman Said Nursi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2016), 14-15.

Aile değerleri, bilhassa Anadolu irfanı ve İslam ahlakıyla harmanlanmış aile değerleri, evlilik sürecinin en başında kefaet meselesinin gözetilmesiyle sağlanmaya çalışılmaktadır. Günümüzde pek de dikkat edilmeyen, neredeyse unutulmaya başlamış olan mezkûr mesele, kadına ve onun annelik vasfına aday oluşu üzerinden ve ona ilintili olarak çocuğa verilen değer ve önceliği de ortaya koymaktadır. Ne var ki, haz ve tüketimi önceleyen hedonist pozitivist ve materyalist modern zaman diliminin acımasız dişlileri arasında hızlıca erimeye veya unutulmaya bırakılmış görünmektedir bu ilke. Anadolu Müslümanının aile yapısının temel dinamiklerinin bilinmesi ve yaşatılması öncelenmek durumundadır.

Mehmet S. Aydın'ın Türk aile yapısına ve Türk aile değerlerine ilişkin sorgulamaları, modernizmi yanlış okuyuşumuz ve değerlerin flulaşması durumuna ilişkin tespitleri; söz konusu tespitlerin ardından getirdiği öneri ve görüşleri, esasen örtük olarak bir değerler küresine ve bunun da ailede şekillendiğine dair güçlü imalar beslemektedir. O şöyle sorgular:

Türk ailesinin dayandığı temel değerler nelerdir? Bu değerlerin bugün ne kadarı yaşıyor; yaşatılıyor? Onların güçlenerek var olmalarını sağlamak, başka hayat tarzlarından gelebilecek darbeler karşısında ayakta durabilmelerinin zeminini hazırlamak için ne gibi plan ve projelerimiz mevcut? Bugün Batı'da tartışılan konuların ne kadarından haberdarız? Birkaçını, biraz da sıkıla sıkıla, ben söyleyeyim.¹⁷

Ayetlerden, Hz. Âdem (ra) ile Hz. Havva'dan (rha) örnekler verilerek, ailenin evrensel bir kurum olduğuna; ortak kaidelerin farklılıklardan fazla olduğuna dikkat çekilip, bu anlamda ailelerin değer küresi ekseninde teşekkülünün önemine vurgu yapılırken; aynı evrensellik içinde bir yerel kimlik veya aidiyetin korunmasının önemine de dikkat çekilmektedir. Buna kısaca “*yerelde kalarak evrensele açılmak*”¹⁸ da denebilir. Bu anlayış, Hilmi Ziya Ülken'in de (1901-1974) savunduğu bir tavidir.¹⁹ Nitekim aileye ve değer küresine özellikle de “ahlak” çerçevesi içinde dikkat çeken düşünürlerimizden biri Ülken iken bir diğeri de Nurettin Topçu'dur (1909-1975) ve

¹⁷ Mehmet S. Aydın, *Niçin? Bir Zaman Diliminden Seçmeler* (İstanbul: Zaman Kitap, 2002), 56.

¹⁸ Celal Türer, “Küreselleşme ve Kültür: Karmaşık ve Çok Boyutlu Bağlantılılık”, *Küreselleşme Karşısında Gençlerimiz -Şahsiyetin İnşası-*, ed. Celal Türer (Ankara: TUFED Türk Felsefe Derneği Yayınları, 2017), 69; Mehmet Latif Bakış, *Hilmi Ziya Ülken'in Hâkimiyet İsimli Eseri Ekseninde Siyaset ve Ahlak İlişkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2022), 13, 250.

¹⁹ Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Hâkimiyet* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018), 313-354.

her iki ismin aynı zaman diliminde yaşayıp benzeri konuları birbirine yakın isimde eserlerle ortaya koymaları anlamlıdır. Söz gelimi Ülken “*Aşk Ahlakı*”nı yazarken Topçu “*İsyah Ahlakı*”nı kaleme almıştır. Her iki ismin de müstakil olarak “*Ahlak*” eseri yazmaları, Ülken’in “*Varlık ve Oluş*”u ile Topçu’nun “*Var Olmak*” eseri hep bir aidiyet, değer küresi, maarif ve aile üzerinden toplumu, şahsiyeti ve devleti inşa etme ideallerini seslendirmektedir ve bu benzerlik oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, yaşanan devrin geçişler devri olduğu göz önünde bulundurulduğunda, aidiyet ve ahlak şuurunun kaim olması için özellikle aile ve maarife neden öncelik verildiği hakkında aydınlatıcı bir mana taşımaktadır.

Düşünürlerimizin ahlak ve aidiyet meselesi üzerinde durmaları; keza bu iki hususu maarifle ilişkilendirmeleri, bir düşünce geleneğinin devamlılığını göstermektedir. Kanaatimizce, böylesi bir düşünce zincirinin devamlılığı, Türkiye’de felsefi düşüncenin geleceği ve filozof yetiştirilmesi adına da umut vericidir. Nitekim Aydın zikri geçen hususlarla ilgili olarak tespitlerini şöyle dile getirir:

*Aile, evrensel bir kurum. Fakat bu, ailenin tarih boyunca var olan her kültürde tamamen aynı özellikleri taşıdığı anlamına gelmiyor... Özellikle Türkiye gibi çok hızlı ve büyük ölçüde plansız programsız bir şekilde değişen, tutarlı ve sürekli bir maarif ve terbiye siyasetine sahip olmayan ülkelerde aile probleminin daha fazla zaman kaybetmeden büyük bir titizlikle ele alınması gerekiyor. Türk ailesi geleneksel yapısından-felsefesinden hızla uzaklaşıyor.*²⁰

Canlı olan millî ve manevî duygu ve düşüncelerin millî ve manevî şuura dönüştüğü gerçeğinin temelinde işte bu mezkûr aile etkisinin olduğunu düşünmekteyiz.

3. Değerlendirme

Düşüncenin coğrafyası, ırkı ve dini olmasa da bireyin, yetiştiği kültürün tesirinde olduğu ve felsefenin de bunun izlerini taşıdığı bir gerçektir. Siyaset ev ahlak alanıyla ilgili görüşleri açık olan mezkûr düşünürler, ortaya koydukları yaklaşımlarıyla, esasen yetiştirilme tarzları, aile yapıları, yaşanmışlıkları ve kültürel yapılarının derin izlerini de ortaya koymaktadırlar. Bilhassa Müslüman Anadolu’nun irfanıyla beslenmiş olan

²⁰ Aydın, *Niçin? Bir Zaman Diliminden Seçmeler*, 57.

mütefekkirler, aklın ve zekânın insan için öneminin farkında olmakla birlikte, bunların sınırlılıklarının da farkındalığıyla, bozulmamış bir vahyin rehberliğine olan ihtiyacı seslendirmekten çekinmemişlerdir.²¹ İnancın düşünmeyi kuvvetlendirip düşünmeyi telkin ettiğini, aklın da inancı anlaşılır kılmaya yardımcı olduğunu; her ikisinin aslında aynı hakikati ortaya koymayı amaçladığını düşünürlerimizin genelinde müşahede etmekteyiz. Varlık ve oluş hakkındaki epistemik yetersizliğimizin bizi metafiziksel alana yönlendirdiği şeklindeki genel kanı, İslam düşünürlerinin felsefelerinde de kendisini izhar etmektedir. Bu anlamda İslam tefekkürünün, realist zeminden kopmayan rasyonel ideal bir hümanist felsefe olduğu ifade edilebilir. Onlar, Din, Laiklik ve Demokrasi gerçesindeki siyaset ve ahlakın dizayn edilmişinde düşülen aksaklıklara da dikkat çekerek, Kur’ân’ın, evrensel (ma’ruf) nitelikte gördüğü temel ahlâkî değerlerin gerçeklik kazanacağı bir “ahlak düzeni” üzerinde ısrar ettiğini, bir “devlet yapısı” üzerinde ısrar etmediğini vurgulayarak asıl olanın fertleri, toplumu ve sonra doğal olarak devleti kurmak olduğunu -örtük olarak- ima ederler. Şayet fertler söz konusu ideal evrensel ahlâkî erdemleri edinirlerse, bunun devletin işleyişine ve siyasi pratiğe de yansıtacağını düşünmektedir. Bu bilincin edinilmesinde İslâm düşüncesinin, felsefi malumatın, mantıksal çıkarımın, kritik ve analitik düşüncenin de önemli bir kilit taşı olduğunu satır aralarında ya doğrudan değinerek ya da ima ile ortaya koyarlar. Aydınlarımızın savunduğu ya da özlemine duyduğu hoşgörü, insan hakları, açık toplum, demokrasi, ahlaki toplum ve bilinçli fertler için insanın integral yapısının göz önünde bulundurulması ve buna bağlı olarak din ve siyasetin birbiri ile uyumlu bir şekilde reel zeminde rasyonel tutarlılıkla yürümesi gerekmektedir. Bu işleyişin, doğal olarak bir ve bütün iken yapay gerekçe ve krizlerle söz konusu bütünlüğün parçalandığı, bunun ise fütüristik bir düşüncenin çıkarımı olarak, insanlık için “kötü” olduğu ortaya koymaya çalışılmaktadır.

Aile toplumun, toplum devletin temeli olduğuna göre geleceğe yönü dönük her tasavvuratta ilk sırayı her iki kurumda da gençlerin alması kaçınılmazdır. İşte esasen aile-toplum ve devletin bir bütün halinde inşa etmeleri gerekenin onlar (gençler) olduğu gerçeği daha iyi anlaşılacaktır. Fertlerin yetiş(tiril)me tarzları, deneyimlemeleri, aldıkları eğitimin içeriği ve şekli, onların dünya görüşünü ve ufku da belirlediğinden; özellikle çocukların bütünlüklü, sağlıklı, müreffeh ve değer

²¹ Mehmet Gündem, *Prof. Dr. Mehmet S. Aydın ile İçe Kritik Bakış* (İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2000), 140.

bilincinin açık olduğu ailelerde yetişmeleri, insanlık ailesinin geleceği için büyük bir önem taşıtmaktadır. Bu nedenle aile kurumunu bütün değerleriyle korumak ve kuvvetlendirmek, toplumun bütün kurumlarının ve fertlerinin ortak sorumluluğunda olmak durumundadır. Eğitim sistemindeki teorilerin de söz konusu değerlerin hayata teşmil edilmelerini sağlayacak pratikleri belirleyici olmak durumundadır.

Modern ağın beraberinde getirdiği birtakım açmazların veya tereddütlerin varlığıyla birlikte, yerelden kopmadan evrensele aılımin sağlanabilmesi de gerekir; yani aidiyet ve kimlik yabancılaşması yaşanmadan da global gelişmelerin takibi yapılabilir; evrensel değerlerin izi sürülebilir. Bu husus da ancak öncelikle ailede sonra da maarifte teşekkül edeceğinden, aile bireylerinin eğitimi öncelik ve önem arz etmektedir. Bu yönde bir toplumsal konsensüsün sağlanması, kurumlararası bir eşgüdümün sağlanması aciliyet ve önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2010.
- Aydın, Mehmet S. *Niçin? Bir Zaman Diliminden Seçmeler*. İstanbul: Zaman Kitap, 2002.
- Aydın, Mehmet S. *Varoluş Yolunda Sayılı Yıllar*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2019.
- Badıllı, Abdulkadir. *Mufassal Tarihçe-i Hayat*. 3 Cilt. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.
- Bakış, Mehmet Latif. *Hilmi Ziya lken'in Hâkimiyet İsimli Eseri Ekseninde Siyaset ve Ahlak İlişkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2022.
- Bauman, Zygmunt. *Modernite ve Holocaust*. ev. Süha Sertabiboğlu. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi Thales'ten Boudrillard'a*. İstanbul: Say Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Cevizci, Ahmet. *jenik*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Chittick, William. "İslami Entellektüel Birikim İhya Edilebilir mi?" *Umran Dergisi* 104 (Nisan 2013), 56-65.
- (Eflatun), Platon. *Devlet*. ev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi, 8. Basım, 1995.

- Gündem, Mehmet. *Prof. Dr. Mehmet S. Aydın ile İçerik Kritik Bakış*. İstanbul: İyi Adam Yayınları, 3. Basım, 2000.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Basım, 2007.
- Kerem, Çetinkaya vd. “Öjenizm Kavramına Adli Bilimler Kapsamında Disiplinlerarası Bakış: Öjenik Hareketin Hukuki Boyutu, Genetik Boyutu ve Psikolojik Boyutu”. *Türkiye Klinikleri Adli Tıp ve Adli Bilimler Dergisi* 18/2 (2021), 155-164. <https://doi.org/10.5336/forensic.2020-79700>
- Platon vd. *Yasalar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 3. Basım, 2007.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile*. çev. Yaşar Avunç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, 2017.
- Şahiner, Necmeddin. *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2016.
- Şahiner, Necmeddin. *Son Şahitler*. 6 Cilt. İstanbul: Yeni Nesil Yayınları, 2012.
- Türer, Celal. “Küreselleşme ve Kültür: Karmaşık ve Çok Boyutlu Bağlantılılık”. *Küreselleşme Karşısında Gençlerimiz -Şahsiyetin İnşası-*. ed. Celal Türer. 69-78. Ankara: TUFED Türk Felsefe Derneği Yayınları, 2017.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Hâkimiyet*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018.
- İslam ve İhsan. “İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretleri'nin Babası ve Elma Kıssası”. Erişim 07 Kasım 2023. <https://www.islamveihsan.com/imam-i-azam-ebu-hanife-hazretlerinin-babasi-ve-elma-kissasi.html>

İSLAMİ BİR AİLE DEĞERİ OLARAK KAVVAM KAVRAMI

Prof. Dr. Abdurrahman KURT¹

Nimet KESELİ USTABAŞI²

Kavvam kavramı, Müslüman toplumlarda ailede rollerin paylaşımına yönelik kullanılan bir kavramdır. Sözlükte bir şey üzerinde durmak, gözetmek ve bütün gayretiyle korumak, ıslah etmek, işin yerine getirileceğinden emin olmak, yönetici ve işlerini çekip çeviren anlamına gelmektedir.³ Yönetme, koruma, gözetme, hâkimiyet, aile reisliği, velayet, ıslah etmek gibi anlamları taşır. Kavvam aynı zamanda bu anlamları içeren görevleri ifade eder. Kavvam olanda bir kapsayıcılık, kuşatıcılık söz konusudur ve bu kapsayıp kuşatma vazifesi İslam'a göre ailede erkeğe ait kabul edilir.

Çocukların dünyaya gelip büyüdüğü yetiştiği eğitildiği ve hayata hazırlandığı, toplumun gerçeklerine ve gerekliliklerine uyumlandığı aile ortamı, en başta dünyaya gelen çocuğun ve de kadın olsun erkek olsun tüm aile bireylerinin ihtiyaçlarının karşılanması gereken ilk ve en önemli sosyal çevredir. Fiziksel ihtiyaçları karşılanan, karnı doyan, ısıtılan ya da serinletilen, dış fiziksel tehditlerden- kazalardan korunan, hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan en temel ihtiyaçları böylelikle karşılanan bireyin, güven ve huzur içerisinde yaşaması öncelikle bir aile yuvasında mümkün

¹ Prof. Dr. Abdurrahman KURT, Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi Anabilim Dalı. akurt@uludag.edu.tr - ORCID ID 0000-0001-6087-3725

² Nimet KESELİ USTABAŞI, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. nkeseliu@hotmail.com - ORCID ID 0009-0003-9922-8178

³ Atmaca, Gökhan, "Müfessirlere Göre Kavvam Kelimesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2013), 216.

olabilir. Bireyin mutlu ve huzurlu olabilmesi adına yaşadığı sosyal ortamın en başta ihtiyaçların karşılanabileceği bir yapıda biçimlenmesi önemli görülür.

Çocuğun, kadının ve erkeğin psiko-sosyal ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için aile yapısı doğal olarak bir görev paylaşımı üzerine kurulmuştur. Bu görev paylaşımında roller kadının (annenin) ve erkeğin (babanın) sorumluluk alanlarında gerçekleşmektedir. Sorumluluk paylaşımı fitraten ve doğal olarak şekillendiği gibi, dönemsel ihtiyaçlara, kadının ve erkeğin yeterliliklerine göre zaman zaman emaneten de yürütülebilmektedir. Örneğin doğal olarak yeni doğan bir bebeğin beslenme ihtiyacı anne tarafından karşılanmakta iken annenin yokluğunda ya da bu ihtiyacı karşılayamadığı durumlarda ikame yöntemlerle bu ihtiyaç bir başka kadın ya da erkek tarafından da karşılanabilmektedir. Yine anne ya da babanın çocuğu koruyup güvenliğini sağlayamadığı durumlarda bu ihtiyaç yakınlar, akrabalar ya da onların da yokluğunda devlet kurumları tarafından ikame edilebilmektedir. İkame olan yerine geçen şey, aslı temsil etmek ya da onun görevini yerine getirmekle birlikte bebeğin ya da çocuğun ihtiyacını tam anlamıyla karşılamaz, bu geçici ya da mecburi bir çözüm olur. Bu durum da ailedeki sorumluluk sahiplerinin görevlerini tam yapabildikleri ideal durumdaki sonuçları vermeyebilir. Fiziksel ve sosyal olarak güven ve aidiyet duygusu aile bireylerinde tam olarak gelişemez. Bu sebeplerle ailede kadının ve erkeğin hem iyi hissedebilmeleri hem de sorumluluk alanlarında etkin ve verimli olabilmeleri için görev olarak algılanan işlerini yapabilmeleri önemli görülmektedir. İşte bu görev paylaşımı ve sorumluluk bilinci, aile için başat değerlerden biridir.

Tebliğimizde İslami Aile Değerlerinden biri olan ve erkeğe bırakılmış bir alan olarak ‘kavvam’lık görevinin, günümüz modern ailesinde kadın tarafından da kullanılmasıyla ortaya çıkan problemlerin sosyolojik açıdan değerlendirilmesini hedefliyoruz.

1. Aile Değerleri Ve İslami Aile Değerleri

1.1. Dünya Değerler Araştırması (2017-2022)

Toplumların ve toplumsal kurumların değerlerden bağımsız yaşaması hiçbir dönemde mümkün görülmemiştir. Her toplumun ve yapının fiziksel varlığına ilaveten, varlığını sürdürmesini mümkün kılan toplumsal değerleri hep var olagelmıştır. Toplumsal yapının en önemli kurumlarından olan aile kurumunun da onu maddi-manevi çevreleyen değerleri mevcuttur. Savrulan dünyada “aile değerlerini” yaşanılır

kılmak, aileyi korumak adına atılacak en akıllıca adımlardan biridir.⁴ Bu değerler toplumdan topluma değişiklik gösterebilse de değişmeyen temel aile değerlerini, dünya değerler araştırması çalışmasında görebilmekteyiz.

Dünya Değerler Araştırması (World Values Survey), 1981 den bu yana her beş yılda bir dünya nüfusunun neredeyse tamamını değerler bakımından inceleyip ortaya koyan geniş kapsamlı bir sosyolojik araştırmadır.⁵ Bu araştırma ile dünya üzerinde yaşayan pek çok farklı kültür ve ülke insanının ortak değerleri ile farklılıkları ortaya konulmaktadır. Her beş yılda bu değerlerde meydana gelen değişiklikler toplumlar bazında ölçülüp yayınlanmaktadır. Araştırmanın en son verileri 2022 yılına aittir.

Dünya Değerler Araştırmasının tüm dünyada neredeyse her toplumdan elde etmiş olduğu değerler arasında “aile” başlı başına bir değer olarak yer almaktadır. Aile bireylerini ilgilendiren araştırma bulgularını tebliğimizin ana konusu olan “kavvam” kavramı ile ilişkisi bağlamında değerlendirecek olacağız.

Genel çerçeveden ele aldığımızda aile değerleri, sevgi, saygı, sadakat, fedakârlık, dürüstlük, samimiyet ve sabır olarak ifade edilebilir. Elbette ki toplumsal hayatın her aşamasında ve insanların birlikte yaşayıp iletişim ve paylaşım halinde olduğu her kurumda bu temel değerler esas alınır. Bununla birlikte çekirdek kurum olarak kabul edilen, diğer kurumlardaki işleyişi de etkileyen aile kurumunda bu değerler daha da anlam kazanmaktadır. Dünya Değerler Araştırmasında da katılımcılara sorulan sorular arasında doğrudan aile kurumunun önemi, aile içinde çocukların bakımı, kadının çalışması, yaşlı bakımı ve büyüklerin duasını almak gibi temel değerlere yaslanan sorular ve 64 farklı ülkeden verilen cevaplar yer almaktadır. İlgili soru ve cevaplar değerlendirildiğinde, aile değerlerinin anlamını ciddi düzeyde korumaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

1.2. Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması (2010)

Bununla birlikte konuyu aile değerleri özelinde ele aldığımızda hem dünya değerler araştırması hem de ülkemizin aile değerleri ile olan yakınlığını inceleyen 2010 yılına ait çalışmayı da göz önünde bulundurmak gerekir. Türkiye özelinde 2010

⁴ Martı, Huriye, *Şiddet ve Zihniyet*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 11.

⁵ Welcome to the World Values Survey site (WVS), “News” (Erişim 4 Ekim 2023).

yılında Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından yapılmış olan çalışmada aile değerleri başlıklandırılarak incelenmiştir.⁶

1.3. İslami Aile Değerleri

İslami Aile Değerleri, İslam Dininin temel kaynaklarına dayanan ve Peygamber Hz. Muhammed(sav) in hayatı ve vefatından günümüze kadar geçen sürede toplumsal uygulama ve anlayışlarla şekillenen ve İslam toplumu tarafından kabul gören maddi ve manevi unsurları içermektedir. Değer dediğimiz zaman yalnızca manevi ya da elle tutulamayan unsurları anlamak doğru olmaz, örneğin toplumlar için ekonomi, çevrenin durumu gibi fiziksel imkânlar ve bu imkânlara yaklaşım nasıl bir değer ifade ederse; aile değerleri noktasında da örneğin mehir ya da denkliğin maddiyata dayanan kısmı ya da fiziksel görünüşteki denkliğin ifadesi de bir değer ifade eder. Bununla birlikte değerleri soyut algılamaya yaklaştıran yönü, maddenin kendisinden ziyade yaklaşım tarzını ve bakış açısını dolayısıyla algı ve kabul biçimini ifade ediyor oluşudur.

İslami Aile Değerlerini evliliği geciktirmeme, ilk evlilikte bekâret, kefaet (denklik), mehir, boşanmayı son çare olarak düşünmek, iddet, hidane ve kavvamlık rolü olarak alabiliriz.⁷ A. Kurt tarafından bu şekilde başlıklandırılmış olan İslami aile değerlerine devam eden doktora çalışmamızda “evliliğin bir erkek ve bir kadından oluşması” maddesini de ekleyebiliriz. Günümüzde eşcinsel evliliklerin de kabul edilebilir olduğu sorusu değerler araştırmalarının inceleme alanına girmektedir. Bununla birlikte, “evliliğin bir kadın ve bir erkekten oluşması” hususu değerlerin ötesinde bir zorunluluğun ifadesi ve bir normdur. Bu husus saha araştırmamızda incelenmektedir. 2022 yılında yedinci araştırma setini tamamlayan Dünya Değerler Araştırması tarafından pek çok maddede aile değerleri noktasında dünyamızın gelmiş olduğu durum ülke bazlı ortaya konulmaktadır.

2. Bir İslami Aile Değeri Olarak Kavvam Kavramı

İslami aile değerlerinden biri olan kavvam kavramı doğru anlaşıldığında günümüz ailesinin karşılaştığı problemlere de ışık tutulmuş olacaktır. Yönetme, koruma, gözetme, hâkimiyet, aile reisliği, velayet, ıslah etmek gibi anlamlara gelen kavvam kelimesi, İslami aile modelinde anlamını erkek cinsinde bulmaktadır.

⁶ Mustafa Turgut (ed.), *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması*, (Ankara: Manas Medya, 2010), 181.

⁷ Abdurrahman Kurt. “Çağdaş Ailevi Sorunların Çözümünde İslami Aşle Değerlerinin Katkısına Dair Sosyolojik Bir Analiz”. *Journal Of Analytic Divinity* 6/2 (Aralık 2022), 294.

İslâm hukukunda aile reisliği denebilecek “kavvâm olma” yetki ve sorumluluğu kocaya verilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de, “Allah’ın insanların bazılarını diğerlerine nispetle farklı yeteneklere sahip olarak yaratması ve ailenin geçimi için çalışıp harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınlar üzerinde kavvâmdır” denilmektedir.⁸ Burada “kavvâm” kelimesi koruma ve yönetme hak ve yetkilerine müştereken sahip olmayı ifade etmektedir. Aile reisliğinin kocaya verilmesi, toplumun bu en küçük biriminde ortaya çıkacak karmaşayı önleme ve huzuru sağlama hedefine yöneliktir.⁹

Kavvamlık sorumluluğu Kuranı Kerim’de erkeğe verilirken, modern dünyanın kadın cinsine de kullandığı bu sorumluluk alanı sosyolojik açıdan bir belirsizliğe tekabül etmektedir. Modern dünyada feminist akımların da etkisiyle kavvam olanın yönetme, koruma, hâkimiyet, aile reisliği, velayet, ıslah etmek gibi sorumlulukları sürece dâhil edilmiş olan kadınla paylaşılmakta; ancak bu paylaşım cinsiyetler arasında rol paylaşımında bir belirsizliği çağrıştırmaktadır. Kavvam olanın sorumluluk alanının kadına da açılmış olmasının günümüzde çokça tartışılan cinsiyet konusuna kapı araladığı düşünülmektedir.

Oysa kavvam olanın sorumluluk alanı kadına da açıldığında ve kadın aile bütçesine katkı sağlamak ve geçim temini adına dışarıda çalıştığında bir rol karmaşası yaşanmaktadır. Kendine ait olan kadınlık ve annelikten beklenen şefkat gösterme, koşulsuzca sevmeye, özellikle sadece anneye ihtiyaç duyduğu ilk çocukluk döneminde çocuğa yönelme gibi sorumluluklarının da bir başkası ile ve erkek olanla paylaşılma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Kamusal hayatın üretim ve tüketim süreçlerinin cazibesinin herkes için hoş gösterildiği kapitalist düzenin gönüllü bir parçası olarak bu hayatta kendini ve yeteneklerini özgürce ortaya koymak isteyen metropol kadını (metropol kadını ifadesi bir katılımcımıza aittir), domestik sorumlulukların küçümsendiği ve gerek ev işi gerekse çocuk bakımı ve beslenmesi vazifelerinin hakir görüldüğü bir alanda bulunmak istemeyerek kavvam olanın alanına talip olmaktadır. Bu durum Freud da eril kıskançlık olarak ortaya konulan kıskançlık türünü çağrıştırmaktadır. Zira toplumda güce ve eril olanın imkânına dair bir güzelleme ve hayranlık her dönemde hâkim olmuştur ve modern imkânlarla bu alana dâhil olma durumu kadın için de

⁸ *Nisa Suresi 4/34*

⁹ M. Kamil Yaşaroğlu, “Koca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Erişim 04 Ekim 2023).

mümkün kılınmıştır.

Fransız Sosyolog Pierre Bourdieu da toplumdaki halletme ve işleri bitirme gücünün sosyal yapıdaki etkisini “Eril Tahakküm” olarak tanımlamakta ve bu mekanizmayı ortaya koymaktadır. Eril tahakküme bir başkaldırı olarak ortaya atılmış olan feminist bakış açıları da kadının çalışmasını, kendine bakmasını, bir erkeğin kanatları altında olmak yerine kendi ayakları üzerinde durmasını ve böylece özgürlüğünü desteklemektedirler.

Bir taraftan kapitalizmin üretim kaygısı ve eril tahakkümün kontrol ettiği sosyal işleyiş, diğer taraftan feminizmin eşitlikçi taleplerinin aslında el birliği ile göz ardı ettiği bir gerçek, kadın ve erkeğin farklı ihtiyaç ve sorumluluklara sahip olarak dünyaya gelen iki farklı cins olduğu gerçeğiydi. Tek tipleştirilen toplumları yönetmek, çalıştırmak her birine aynı muameleyi yapmak ve bireysel farklılıklarını göz ardı ettikten sonra cinsiyet farklılıklarını da göz ardı etmek modern düşüncenin belki de en büyük handikaplarından birini oluşturuyordu. Sorumluluklar ve fitri yatkınlıklar göz ardı ediliyor böylece modern insanın yetersizlik düşüncesi inşa ediliyordu. Charles Taylor’un geniş görüş açısı yitimi olarak ifade ettiği bireyselleşme, aile hayatını sürecin kaybedeni haline getiriyordu.¹⁰

3. Modern Dünya Görüşünün Kavram Algısına Etkisi

Avrupa’da ortaya çıkıp zamanla bütün dünyayı ve elbette bizim toplumuzu da etkisi altına alan modernleşme süreci, Osmanlının son zamanları ve Cumhuriyetin kurulması ile normalleşmeye başladı. Aslında bizim toplumumuzda kadının çalışması ve aile içinde söz sahibi olması gibi özelliklerine baktığımızda tarih boyunca onun çalışan ve çalışsa da çalışmasa da aile yönetiminde ve işleyişinde söz sahibi bir konumda olduğunu görüyoruz. Fakat kurumsal hayat dediğimiz işgücü yaşamına kadının katılmasıyla gönüllü ya da nispeten özgür bir çalışma, üretim ya da toplumsal faydaya katkı sağlamanın ötesinde ev geçindirmeye destek olmak amacıyla bir zorunluluk olarak bir çalışma hayatı ortaya çıkmış oldu. Böylece “kavram” olanın sorumluluğu olan bakmak, geçimini temin etmek gibi erkekte aranan özellikler kadın tarafından da paylaşılmış oldu. Toplumdaki işsizlik oranlarına bakıldığında ev geçindirme zorunluluğu olsun ya da olmasın kadın ve erkek bütün bireylerin bu oranlara dâhil edildiğini görüyoruz.

¹⁰ Charles Taylor, *Modernliğin Sıkıntıları*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 12.

Sanayi devriminden sonra modern hayat içerisinde kendisine konulmuş sınırlar çerçevesinde üretim sürecine dâhil olan ve tüketim eksenli bir günlük hayat içerisinde hoş görülen ve gösterilen daha fazla üretim ve daha fazla tüketim idealine raptolmuş kadın ve erkekler, zamanın kendilerine neyi getirip neleri kendilerinden alıp götüreceğini bilmeksizin, modernizm hülyasına kapılmışlardı. Her iki cins sabahları erken bir saatte evlerinden çıkıp akşam geç saatlerde evlerine dönecek şekilde, başka işlere ve başka hedeflere hizmetin toplumsal bir parçası olarak, yuvalarını ve asıl sorumluluk alanlarını terketmişlerdi. Modernleşme sürecinde tektipleşen bir yaşam algısı ile bütün babalar eve yorgun dönüp hazır sofralarında oturup yemeklerini yiyip evleri için kazanmaya ve çocukları için harcamaya devam ediyordu. Süreç kadını da bu döngüye dâhil etti.

Fakat kadının da evinden sabah erken saatte eşi ile birlikte işe gidip akşam onunla birlikte eve dönmeye başlaması, kadının aslında bir erkekle eşit şartlarda çalışıp üretime dâhil olabileceği hatta bu sürece dâhil olması gerektiği düşüncesinin bir sonucu olarak gerçekleşti. Daha fazla iş gücü daha fazla üretim daha fazla gelir ve daha konforlu bir toplumsal hayat düşüncesi aile hayatlarını robotlaşan insanlardan müteşekkil bir mekanik sürece soktu.

Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlakı eserinde Max Weber'in ifade ettiği gibi cennete ancak çok çalışanlar gidebilecekti. Böylece eli iş tutan kadın erkek bütün inanan bireyler el birliği ile kapitalizmi inşa ettiler.¹¹

3.1. Feminist Dünya Görüşü ve Kavram Kavramı

Aile hayatında doğal olarak paylaşılmış olan görev ve sorumluluk alanında kadının ve erkeğin rolleri bellidir. Feminizm ise, *“herşeyden önce, kadınlarla erkekler arasındaki mevcut iktidar ilişkilerini değiştirmeyi amaçlayan bir politikadır. Hareket noktası ise “cinsiyetleri farklı kültürel, ekonomik ya da politik alanlara ayıran bütün toplumlarda kadınlara erkeklerden daha az değer verildiği anlayışıdır.”*¹²

Kur'an'da çizilen toplum modeli her iki cinsi de göz önüne alan bir yapıdadır. Modern feminizmin veya bu yöndeki modern yaklaşımların kadın- erkek eşitliği anlayışı, toplumun tek cinsten oluştuğu kabulüne dayanır. Hâlbuki sosyal ve hukuki yapının her iki cinse has fonksiyonları yok sayan böyle bir kabule dayanması tabi

¹¹ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata (Ankara: Ayraç Yayınevi,1999), 15.

¹² Sim, S., *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, Ebabil Yayınları, Ankara 2006, s. 31.

olmayan uygulamaları da beraberinde getirecektir.¹³

Temel düzeyde kadının dünyaya getirdiği çocuklarına güven ve huzur içerisinde bakım verip şefkatle onları beslemesi, herhangi bir alternatifle yeri doldurulması mümkün olmayan bir alana tekabül ederken, kadına ve çocuğa daha doğrusu sorumluluk alanındaki aile üyelerine huzur ortamını temin etmek, onları koruyup gözetmek ise öncelikle kavram olan erkeğin görevidir. İslam'ın tavsiye ettiği bu görev paylaşımı, farklı dünya görüşlerindeki eşlerin kurmuş oldukları aileler için de geçerlidir. Çünkü İslam'a göre aile hayatı adına ortaya konulmuş olan tavsiye ve öngörüler, aslında insan hayatı için en doğru ve ideal bir sonucu sağlar. Fıtrata en uygun tavır ve davranış, bu bağlamda İslam'a göre bu kurallara uymak ve yaşanan aile problemlerinin sebebi olarak "İslami Aile Değerlerinde ortaya çıkan bir aksaklık olup olmadığını değerlendirmektedir.

Aile ekonomisinden öncelikle kadının değil bizzat erkeğin sorumlu tutulması, gündelik hayatta kimi seküler ve feministler tarafından kadını değersizleştiren, pasifleştiren ve onun özneliğini ortadan kaldıran ataerkil bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Onlara göre erkeğe verilen bu sorumluluk, 'kadına konfor sunarak haddizatında erkeğe imtiyazlı bir alan açmaktan başka bir şey değildir. Feministler açısından kadın ve erkek, tüm yaşama alanlarında olduğu gibi aile ekonomisine de eşit düzeyde katılım sağlamalıdır.¹⁴

Modernizm sonrası ortaya çıkmış olan ve kadına haklarını geri verme ya da erkek egemen yapıda kadının mağduriyetini önleme düşüncesi ile varolan feminist düşünce, İslama göre kadının kadın olarak huzurlu bir şekilde yaşamını temin etmek yerine bu kez tüm ailenin bir rol kargaşası içerisinde mutsuzluğuna zemin hazırlayacak bir bakış açısıyla ortaya çıkmıştır. Tebliğimizde erkeğin kadın-erkek ilişkilerinde ve ailedeki rolünü İslami Perspektiften sosyolojik bir incelemeye tabi tutmayı hedeflediğimizden kadının rolüne dair görüş ve bulgulara değinmek de gerekir. Zira bu ikili ilişkide bir tarafta açığa çıkan bir zafiyet diğer tarafın sorumluluk alanını genişletmektedir.

3.2. Kavvam Kavramı ve "Eril Tahakküm"

"Kavvam" kavramı, Kur'anı Kerim'de üç yerde geçmektedir. Erkeğin kadına

¹³ TDV İslam Ansiklopedisi, FARUKİ, İsmail Raci, c.12,178-181.

¹⁴ Kurt. "Çağdaş Ailevi Sorunların", 295.

olan üstünlüğü olarak tefsirlerde yer almıştır. Reislik, koruma ve kollama görevi, bakma yükümlülüğü gibi ailede eşler arasındaki işbölümü ve birlikteliği kolaylaştıran bir referans olarak alınması dururken kavramın bir tahakküm temsili olarak yorumlanması Bourdieu'nün toplumlar için kavramsallaştırdığı ve arkeolojisini yaptığı eril tahakküm ifadesini çağrıştırmaktadır.

Fransız Sosyolog Pierre Bourdieu, 1960'lı yıllarda incelemeye başladığı Fransız Sömürgesi olan Cezayir'in Kabiliye yerlilerindeki temel toplumsal anlayıştan modern Fransa'nın en eğitimli kesimine kadar sirayet ettiğini gözlemlediği; hatta belki de çağın tamamına ve tüm toplumlara sirayet ettiğini varsaydığı "eril tahakküm" teorisini çalışma hayatı boyunca temellendirdiği önemli kavramların arasına yerleştirmiştir. Buna göre eril güce sahip erkek toplumda söz sahibidir, güç sahibidir, iş bitirir, korur muhafaza eder. Bourdieu, cinsiyet bazlı toplumsal işbölümünü ve kimin neyi kolayca yapabileceğini "eril tahakküm" olarak Türkçe'ye çevrilen eserinin erkeklik ve şiddet bölümünde, "*doğal görünen yatkınlıklar bütünü biçiminde bedene nakşedilmiş olan (belli bir duruş-oturuş tarzı, kafanın belli bir şekilde eğilmesi, bir hal ve tavır, yürüyüş şekli, bunlarla ilişkili bir düşünme ve eyleme biçimi, bir ethos, bir inanç vb. ile kendini belli eden) onur da onurlu erkeği yönetir, ancak hiçbir yaptırım uygulamaksızın yapar bunu...kendi kendini inkar etmedikçe başka türlü davranmak imkansızdır*" şeklinde açıklar. Devam eden satırlarda ise eril değerlerin yüceltilmesinden söz eder. Aslında burada ifade edilen husus, eril tahakkümün toplumsal bir sorun olarak telakki edilmesinin ya da erilliğin mutlak bir tahakkümü legal hale getiren bir varoluş ya da kuruluş biçimi olduğu şeklinde algılanmasının toplumda eril değerlerin yüceltilmesinin bir sonucu olduğudur.¹⁵

Feminist düşünce toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkek cinsinin kendilerine ait rol paylaşımını, doğuştan değil de toplumsallaşma esnasında edindiğini varsayar. Bourdieu cinsiyetin fiziksel yanının doğuştan gelmesi ile birlikte ilişkisel yanının toplumsallaşma esnasında öğrenildiğini ifade eder. Ona göre "*erkeklik, diğer erkeklerin önünde ve onlar için, kadınlığa karşıt olarak ve herşeyden önce kişinin kendi içindeki bir tür dişil korkusu içinde inşa edilmiştir*"¹⁶ Foucault ise cinsiyetin biyolojik bir gerçeklik olmaktan çok toplumsal bir inşa olduğunu savunur. O'na göre cinsiyet rolleri ve kimlikleri, toplumun normlarına ve iktidar ilişkilerine dayalı olarak

¹⁵ Pierre Bourdieu, *Eril Tahakküm*, çev. Bediz Yılmaz (Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2015), 69.

¹⁶ Bourdieu, *Eril Tahakküm*, 71.

oluşturulur.¹⁷

Sosyolojide cinsiyet (sex) kavramı, salt anatomik/biyolojik özellikler bakımından dış görünüşe göndermede bulunurken toplumsal cinsiyet (gender) sosyopsikolojik ve kültürel açıdan dişilik ve erkeklik olgusunun sınırlarını belirleyen toplumsal bir inşadır; toplumun kadın ya da erkek olmaya atfettiği sosyal konumlara ve kişisel özelliklere işaret eder.¹⁸

İslam dininin erkeğe ve kadına aile içinde farklı görev ve sorumlulukları, hem yaratılıştan gelen hem de toplumsal ihtiyaçlarla tabii olarak şekillenen farklılıklardan dolayı vermiş olması birinin diğerine mutlak anlamda üstünlük ve tahakküm hakkını verdiği anlamına gelmez. Bu noktada, bu görev ve sorumluluk alanının müslümanlar tarafından erkeğin mutlak üstünlüğü ya da kadının ya da dişi olanın mutlak alçaklığı olarak yorumlanması da Musa Carullah gibi düşünürler tarafından eleştirilmiştir.¹⁹ Zaten İslama göre mutlak anlamda üstünlük ancak takvadadır. Takva ise kadın olsun erkek olsun insanın vazifesini sorumluluğunu hakkıyla yerine getirmesi olarak görülmektedir. Dolayısıyla kavram görevi kendisine verilmiş olan erkek bu görevini yerine getirdiği ölçüde değerlidir. Diğer taraftan sorumluluğunu yerine getirmesi hususunda erkek olanın işi başta eşi ve diğer aile üyeleri olmak üzere resmi kurumlar tarafından da kolaylaştırılmalıdır.

Cinsiyet farklılığı ve bunun sonuçları, hayatın devamı ve düzeni için zaruri olan varlık şartlarıdır. Erkek ve kadında cinsiyet farkları hem bedeni hem de ruhi yönden esaslı ve değişmez özellikler olmakla birlikte İslami açıdan bu durum her iki cinsin aynı insani değerleri taşımasını engellemez.²⁰ Bu değerler, sevgi, saygı, adalet, merhamet, hoşgörü... gibi sayılırken, görev farklılıkları nedeniyle farklılaşan kavram gibi kavramları doğru anlamak, İslami Aile modelini anlamayı da kolaylaştıracaktır. *“Bu normlar aracılığıyla, ailede rol karmaşasının önlenmesi, ailedeki statülerde uyumlu bir iş bölümünün organize edilmesi ve bir karar mekanizmasının sağlanması hedeflenmiştir, denilebilir.”*²¹

Erkeğin çalışma, evine bakma, eşine ve çocuklarına maddi ve manevi güvenli

¹⁷ Timothy Oleary, *“Bir Foucoult Okuması, Cinselliğin Tarihi Üzerine”*, Academia (Erişim 4 Ekim 2023).

¹⁸ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2021), 193.

¹⁹ Musa Carullah, *Hatun*, çev. Mehmet Görmez, (Ankara: Otto yayınevi, 2022), 8-9

²⁰ TDV İslam Ansiklopedisi, “Cinsiyet” Maddesi, İstanbul 1993, cilt 8, s.21-24

Hayati Hökelekli, , “Cinsiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 4 Ekim 2023).

²¹ Kurt, *Din Sosyolojisi*, 296.

bir ortam sağlama ve dolayısıyla onların kendilerini gerçekleştirmelerine zemin hazırlama yani doyumlu ve ideal bir yaşam algısı geliştirmelerine imkan sağlama gibi görevlerine kadının ortak olması mutlu bir yardımlaşma gibi görülebilirken, aslında kadının üzerindeki yükü artırmakta, dolayısıyla kadının da asli vazifelerinde aksamaya ve ailede bir huzursuzluğa ve sorunlara neden olmaktadır. Kadın, gerek erkeğine eş gerekse çocuklarına anne olurken aynı ideale farklı bir sorumluluk alanı ile hizmet etmektedir. Çocuklar da bu görev paylaşımından yaratılışlarına uygun şekilde kadınlığı, erkeklığı, anneliği ve babalığı öğrenmektedirler. Yerli yerine oturmuş görevler de sorunları azaltmakta, çağın getirdiği farklı meseleleri sorun haline gelmeden çözebilmeyi kolaylaştırmaktadır. “İçinizden kadınlaşan erkeklere ve erkekleşen kadınlara lanet eder”²² hadisi aslında salt bir fiziksel görünüşü değil, görev alanının dışına çıkıp sosyal vazifeleri ihmal etmeyi ve doğal olanın dışına çıkılmasını da kınamaktadır. Bakara Suresi 205.ayette yer alan”ekinlerin ve nesillerin bozulması” ifadesinin, görev alanlarının ihlal edilmemesi hususuna da dikkat çektiği söylenebilir.

Diğer taraftan, A. Kurt’un işaret ettiği üzere, “aile ekonomisinden öncelikle kadının değil bizzat erkeğin sorumlu tutulması, feministler tarafından kadını değersizleştiren, pasifleştiren ve onun özneliğini ortadan kaldıran ataerkil bir girişim” olarak değerlendirilmektedir:

*Feministlere göre erkeğe verilen bu sorumluluk, ‘kadına konfor sunarak haddizatında erkeğe imtiyazlı bir alan açmak’tan başka bir şey değildir. Feministler açısından kadın ve erkek, tüm yaşama alanlarında olduğu gibi aile ekonomisine de eşit düzeyde katılım sağlamalıdır. Zira böylesine bir tutum, çiftlerden birini imtiyazlı bir konuma taşımayacaktır. Kadınların mesuliyetini ve yükümlülüğünü artırmaktan başka bir anlam ifade etmeyecektir. Dişil bir özne olarak kadını herşeyden sorumlu tutmak, kendi dişil doğasında içkin ‘alırlık’ rolünü baskılayarak onu tahrip edici eril karakterli ‘verici’ bir yükün altına sokmak demektir.*²³

Dolayısıyla ailede erkeğe tahsis edilen kavvamlık rolü sayesinde kadının, kendisini dişil alanından uzaklaştıran pek çok yükten korunduğu söylenebilir.

²² Buhari, Libas, 61; Ebu Davut, Libas,28;Edep 24;İbn Mace, Nikah 22.

²³ Kurt, *Din Sosyolojisi*, 295.

Yukarıda da işaret edildiği üzere, kavvamlık, erkeğe imtiyaz sağlayan bir tahakküm aracı değil aksine, ailenin normal işleyişini, huzurunu ve devamını sağlayıcı bir rol dizisini gerektirir. Ailenin yararına olacak şekilde tasarlanmış olan bu rol dizisinin, kadın ve çocukların aleyhine olacak şekilde kötüye kullanılması ise aile yuvasının çökmesine, çiftlerin her ikisinin birden psikolojik ve biyolojik bakımdan yıpranmasına, iş başarılarının düşmesine yol açacak ve daha da önemlisi ailenin geleceği olan çocukların sosyal, psikolojik ve zihinsel gelişimlerini olumsuz etkileyecektir.²⁴

4. Araştırma Bulguları

4.1. Dünya Değerler Araştırması Bulguları

Dünya Değerler Araştırması'nın ülkemiz ayağında, tebliğimizin ana konusu olan “kavvam” kavramıyla da ilişkili olarak günümüze daha yakın verileri içeren (2017-2022) serisinde kadın ve erkeğin sorumluluk alanına dair anlamlı soru ve sonuçlar yer almaktadır.

Bunlardan “*when a mother works pay, the children suffer*”, “*anne ücretli bir işte çalıştığında çocuklar sıkıntı yaşar*” sorusuna, dini inançtan bağımsız olarak araştırmaya katılan altmış dünya ülkesinin ortalama cevabı, yüzde 43,5 oranında “evet, anne çalıştığında çocuklar sıkıntı yaşarlar” şeklinde iken, bu oran ülkemizde yüzde 51,5'tir. Diğer İslam ülkelerinde ise bu oran daha yüksektir; Ürdün, Pakistan, Mısır ve Tunus'ta çocukların sıkıntı çekmemesi adına kadının para kazanmak için çalışmasına razı olmayanların oranı sırasıyla yüzde 84,3, yüzde 79,2, yüzde 76,5 ve yüzde 70,9'dur. Sözkonusu oranlar; İslami yaşam biçiminin kabul gördüğü ülkelerde kadının çalışma hayatında yer almasının ve çocuklarından ayrı kalmak durumunda olmasının, daha az kabul edilebilir bir durum olduğunu gösteriyor.

Bir diğeri, “*being a housewife is just as fulfilling as working for pay*”, “*ev hanımı olmak, en az ücretli çalışmak kadar tatmin edicidir*” sorusudur. Bu soruya ülkemizde verilen cevaplardan çıkan sonuca göre ev hanımlığını yaşam tatmini için yeterli bulanların oranı yüzde 61,8' dir. Altmış farklı ülkeden verilen farklı oranlardaki cevapların ülkenin ekonomik koşullarına ve değer algılarının çeşitliliğine göre değiştiği düşünülmektedir.

²⁴ Kurt, *Din Sosyolojisi*, 296.

“*Problem if women have more income the husband*”, “*Kadının kocasından daha fazla gelirin olması bir sorundur*” sorusuna ülkemizde yüzde 42,4 oranında “evet” cevabı gelirken, Pakistan’da bu oran yüzde 72.1’dir. Bu soru aslında ailede sorumluluk paylaşımının ve erkeğin ailedeki reisliğinin salt ekonomik koşullara göre değişmeme oranınıyla da bağlantılı olmalıdır.

İşgücü konusunda doğrudan toplumsal cinsiyeti sorgulayan “*when jobs are scarce, men should have more right to a job than woman*”, “*iş imkanı az olduğunda erkeklerin işe girme hakkı kadınlara göre daha fazla olmalıdır*” sorusuna, “evet erkeklere iş noktasında öncelik tanınmalıdır” diyenlerin oranı ülkemizde yüzde 51.2’dir. Oysa Amerikada bu oran sadece yüzde 5.2 iken, örneğin bir avrupa ülkesi olan Almanya’da da yüzde 9.2’ dir.

Dünya Değerler Araştırmasının tebliğimizle ilgili olduğunu düşündüğümüz sorularına verilen cevaplar, batı ülkelerinde birbirine benzerlik gösterirken, İslam, Budizm ve Hristiyanlık gibi dini inançlara sahip toplumların hakim olduğu ülkelerde de birbirine benzer niteliktedir.

4.2. Türkiye Aile Değerleri Araştırması Bulguları

Ülkemizde 2010 yılında Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından ülke genelinde yapılan aile değerleri araştırmasının ilgili verilerine göz atacak olursak; bilhassa konumuz olan “kavvam” kavramıyla ilgili olarak, kadın- erkek ilişkileri konusunun bir ana başlık olarak ele alındığını görebiliriz.

Burada bizimle ilgili önermelerden “*evde son sözü daima erkek söyler*” ifadesine katılım düzeyi yüzde 54²⁵; “*aile reisi erkektir*” ifadesine katılım düzeyi yüzde 66,4²⁶ ; “*ailenin geçiminden erkek sorumludur*” ifadesine katılım düzeyi yüzde 61’dir.²⁷ Diğer taraftan, 2010 yılında ailenin reisi ve geçiminden sorumlu yani “kavvam” olanın, erkek olduğuna dair katılım oranı tablolarda görülebilir.

2010 Yılı Türkiye’de Aile Değerleri Araştırma bulgularından devam edecek olursak, “*bir kadının asıl görevi çocuk bakımı ve ev işleridir*” ifadesine katılım oranı yüzde 50,8’dir.²⁸

²⁵ Mustafa Turgut (ed.), *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması*, (Ankara: Manas Medya, 2010), 102.

²⁶ Turgut, *Türkiye’de Aile*, 116.

²⁷ Turgut, *Türkiye’de Aile*, 118.

²⁸ Turgut, *Türkiye’de Aile*, 98.

“*Ailenin geçiminde sizce en fazla kim sorumluluk sahibidir?*” sorusuna verilen cevaplardan ise ailenin geçiminde ve aile bütçesinin oluşturulmasında en fazla sorumluluk erkeğe aittir sonucu çıkmıştır. Bu görüş genel anlamda Türk Aile Değerlerini yansıtmaktadır.²⁹ Bu durum İslam’da kavvam kabul edilen erkeğin rol ve sorumluluğuna dair görüşlerin Türk Aile Değerlerindeki bir karşılığını ortaya koymaktadır. Hiç şüphesiz değerlerin oluşumu ve pratik uygulanması dini inaçlardan bağımsız değildir. Türk toplumunun İslami inanç ve değerlere olan bağının çoğunlukla devam ettiği söylenebilir.

4.3. Sahadan Elde Edilen Bulgular

Devam eden doktora çalışmamızın Çanakkale’deki saha araştırmasında karşılaştığımız bulgular içerisinde, farklı dünya görüşlerine sahip aile bireylerinin kavvam olanın sorumluluk alanındaki söz konusu değişime dair düşünceleri de yer almaktadır. Farklı siyasi görüşlerden 15 aile ile yapılan görüşmede kadın ve erkeğin sorumluluk alanlarındaki değişimin aile değerlerine etkisine dair bulgulara değinecek olursak;

Çanakkale ilinde yaşayan farklı siyasi görüşlerden 15 farklı aile bireyi ile gerek tek tek gerekse karı koca birlikte olacak şekilde gerçekleştirdiğimiz mülakatlarda “kavvam” kavramının içeriğini ve erkek-kadın, aile ilişkileri bağlamında değerlendirmesini yapmaya çalıştık. Modern hayatın özgürlük, bilimsellik, üretim araçlarına ulaşım, cinsiyet eşitliği gibi öngörülerini içselleştirdiği düşünülen, gerek yaşam biçimi gerekse geleneksel hayata bir tepkisellik geliştirmiş olan bireylerde ve ailelerde dahi ailede kavvam olanın erkek olduğu, toplumun bu bağlamda bozulmaya uğradığı, modernleşme adı altında ailelerin çocuğu ihmal eder duruma geldiğine dair görüşler ortaya çıkmıştır. Mesela “*Ailede görev paylaşımında kadının durumunu nasıl değerlendirirsiniz, çalışıp çalışmaması konusunda nasıl yaklaşılırsınız*” sorumuza verilen açık uçlu cevaplarda gerek AK Parti, MHP ve İYİ Parti gibi milliyetçi ve muhafazakar yönü ağır basan parti mensupları gerekse CHP ve HDP gibi sol ve özgürlükçü görüşlere önem veren parti mensupları ortak bir görüş olarak kadının çocuğuna bakmasının kolaylaştırılması; erkeğin evinin sorumluluğunu taşıyabilecek düzeyde desteklenmesi ifadelerine yer vermektedirler. Kadının dış dünyada kamusal alanda ücretli ya da gönüllü olarak ama kendi rızası ile çalışması genel olarak

²⁹ Turgut, *Türkiye’de Aile*, 288.

desteklenirken, özellikle hamilelik ve emzirme döneminde çalışmak zorunda kalması ya da bırakılması eleştirilmiştir.

Çok farklı siyasi görüşlere sahip parti mensupları ile mülakat yapmamıza rağmen özellikle ailede görev paylaşımı noktasında bir kadının erkekle yarışmasının ya da yarıştırılmasının ona haksızlık etmek olduğu gibi ifadeler yer almıştır. CHP üyesi ve orta yaş üstü bir beyefendi, *erkeğin görevinin evine bakmak ve karısını rahat ettirmek olduğunu böylece kadının çocuklarına ve eşine daha iyi bir yuva ortamı sağlayabileceğini* ifade etmiştir. Kadının çalışma hayatına girmesini teşvik edip destekleyen hatta buna onu zorlayan, siyasi görüşleri ile örtüşmese de aslında insani bir ihtiyaç ve aile kurumunu ayakta tutmaya dair makul bir duruşun kadın ve erkeğin sorumluluk alanlarında kalmaları ile mümkün olduğunu göstermektedir. Siyasi görüşler dönemsel olarak değişebilmekte iken aile değerlerinin kolayca değişebilen maddeler olmadığı, aksine işleyişte fitri olana doğru bir mecburiyet sağladığı anlaşılmaktadır. Yine CHP ye oy verdiğini ve Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olduğunu ifade eden, dini yaşantıya da oldukça mesafeli olan modern giyimli ve orta yaşlı bir kadın katılımcımız, çocuklarının bakımını ve eğitimini takip etmek istediği ve onları eğitimsiz bakıcılara ya da soğuk kreşlere bırakmayı düşünmediği için eğitimini aldığı muhasebeciliğe ara verdiğini; hem eşine hem de çocuklarına sıcak bir ortam sunma sorumluluğu olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte kendisi gibi CHP'ye oy veren eşi de erkeğin, evinin geçimini sürdürmek onlara bakmak sahip çıkmak gibi (aslında burada ifade etmediği) “kavvamlık” sorumluluğuna da sahip olduğunu ifade etmiştir.

Bununla birlikte evin geçindirilebilmesi için hem kadının hem de erkeğin çalışmak zorunda kalması, ücretlerin düşüklüğü ve enflasyon nedeniyle karı-koca birlikte koşturmak zorunda kalınmasının da zamana sirayet eden bir sıkıntı olduğu dile getirilmiştir.

MHP üyesi ve orta yaşlı bir beyefendi katılımcımız, *“ailede erkeğin reisliği konusunda ne düşünüyorsunuz”* sorumuza, *“bence reislik diye bi şey kalmadı artık pek çok şey ortak götürülüyor, örneğin ben yemek de yapıyorum yeri geldiğinde çocuğumla da ilgileniyorum; çünkü görüyorum ki eşim de dışarıda çalışıyor ve çok yoruluyor”* ifadelerini kullanmıştır. Burada görülmekte olan durum kadının çalışma hayatına dâhil olması ile evdeki sorumlulukların erkekle paylaşılmaya başlanmış olmasıdır.

İYİ Parti mensubu, üniversite mezunu, çalışan ve modern giyimli bir hanımefendi katılımcımız, “*ailede erkeğin reisliği konusunda ne düşünüyorsunuz*” sorumuza, “*eşim evde babadır, evet kararları birlikte alıyoruz, hatta bazen benim fikirlerim öncelik buluyor; bununla birlikte çocuklar için baba rolü bence çok önemli, eşim de bunu yerine getiriyor*” ifadelerini kullanmıştır.

HDP üyesi olan doğu kökenli, orta yaşlı bir beyefendi, “*ailede erkeğin reisliği konusunda ne düşünüyorsunuz*” sorumuza, “*aile reisin görevi ailesini korumak, çocuğun bakımı olsun ahlakı olsun, iyi bir eğitim vermek, sahip çıkmaktır*” ifadelerini kullanmıştır.

AK Parti üyesi orta yaşlı bir çift “*ailede erkeğin reisliği konusunda ne düşünüyorsunuz*” sorumuza, eşler birlikte oldukları bir ortamda “*erkeğin görevinin zorluğu nedeniyle bir önceliği olmalı, erkek bir adım önde olmalı*”, “*bence kadının da buna ihtiyacı var*”, şeklinde cevap vermişlerdir.

5. Değerlendirme

İslam Dini etkisi altına aldığı toplumsal arenada pek çok kuruma bir biçim verdiği gibi aile kurumu için de çeşitli görev alanları tanımlamıştır. Aileyi bir erkek ve bir kadından müteşekkil bir huzur ve meveddet ortamı olarak gören ve huzurun devamı için mensuplarına bir takım sorumluluklar yükleyen İslam’a göre aileyi koruma, kollama, onların temel ihtiyaçlarını karşılayıp onları himaye etme anlamlarını taşıyan “kavvam” lık görevi erkeğe verilmiştir. İslam, bu görev dağılımını yaparken kadın ve erkeğin yaratılış özelliklerini de göz önünde bulundurmıştır.

Bununla birlikte modern dönemde işgücü ihtiyacının artması nedeniyle kadının iş hayatına girmesi, kurumsal hayatta yer alarak erkekle birlikte ev geçindirme meselesine ortak olması başta kadını daha sonra da aileyi zora sokmuştur. Kadının çalışması feminist bakış açısı tarafından bir özgürlük alanı olarak tanımlanırken fitratı gereği doğasında bulunan ‘alırlık rolü’ hakir görünmeme adına erkeksilikle yer değiştirme riskiyle karşı karşıya kalmıştır, denilebilir. İslam’da kadının çalışmasını bir zorunluluk olarak değil şartların uygun olması durumunda bir tercih olarak görmekte ve ona kavvam olanın görevi olan ev geçindirme yükünü vermemektedir.

Kadının çalışma hayatına girerek kavvamlık sorumluluğundan pay alması asli durumunda bir belirsizliği çağrıştırırken erkeğin de kadının alanından pay alması hususunu gündeme getirmektedir.

Hayat müşterektir mottosu ile paylaşılan sorumluluklar, kadın ve erkek cinsindeki her tür farklılığın izalesini düşündürmektedir. Hayatın müşterek oluşu hayatı farklı yönlerinden tutup kaldırmaya işaret edebilecekken modern dünyada “herkes aynı işi yapabilir ve de yapmalıdır” gibi bir kritere dönüştürülmüştür. Halbuki korunmaya kollanmaya bilhassa doğum yaptığı dönemde, dinlenmeye ve bakılmaya en çok ihtiyacı olan kadın; çalışma hayatının yüceltilmesi ve ekonomik koşulların zorluğu ya da daha iyi bir yaşam arzusuyla çalışma hayatına dönmekte; bazen anne ihtiyacı en fazla olan emzirme döneminde bebeğinden ayrılmak zorunda kalmaktadır. Bu durum anneliğin ve kadınlığın doğal ihtiyaçlarının yok sayılması sebebiyle, süreç içerisinde hem çocukta hem de kadında sıkıntılara yol açabilmektedir.

İslam’ın doğru anlaşılan aile değerlerinin modern insana içinde bulunduğu aile hayatında var olabilme imkânı sağlayacağı görüşündeyiz. Bilhassa kavvam kavramının aileyi her türlü tehlikeden koruma ve onları rahat ettirme sorumluluğu olarak görülüp yaşanması sosyolojik düzlemde de sorunların tespit ve çözümünü kolaylaştıracaktır.

Devam eden doktora çalışmamızın saha araştırması ayağında “kavvam” kavramının ne şekilde algılandığına dair bulgular ortadadır. Araştırma sonuçlarından anlaşılmaktadır ki, dünya görüşü ne olursa olsun katılımcılarımız belli düzeylerde, erkeğin ailedeki eve bakma ve bir adım önde koruma-gözetme sorumluluğu üstlenmesinin bir gereklilik olduğunu ifade etmektedirler.

Kaynakça

Aluş, Yadigar, “Kültürel ve Toplumsal Gerçekliğimiz Açısından Aile Anlayışlarının ve Türk Ailesinin Değerlendirilmesi”. *PESA international Journal Of Social Studies*, 1/1(2015), 15-24.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/pesausad/issue/26080/274886>

Atmaca, Gökan, “Müfessirlere Göre Kavvam Kelimesi- Nisa Süresi 34. Ayet Bağlamında-”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2013), 215-231. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/76502/1213352>

Aydın, Mehmet Akif. “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04 Ekim 2023. [KADIN - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](https://islamansiklopedisi.org.tr)

Bourdieu, Pierre. *Eril Tahakküm*. çev. Bediz Yılmaz. Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2015.

- Carullah, Musa, *Hatun*, çev. Mehmet Görmez, Ankara: Otto yayınevi, 2022.
- Hökelekli, Hayati, “Cinsiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04 Ekim 2023. [CİNSİYET - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](http://islamansiklopedisi.org.tr)
- Köse, Saffet. *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakfı Yayınları, Konya 2021
- Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)- Sosyo-ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler*- Bursa : Sentez Yayınları, 2013
- Kurt, Abdurrahman, “Çağdaş Ailevi Sorunların Çözümünde İslami Aile Değerlerinin Katkısına Dair Sosyolojik Bir Analiz”. *Journal Of Analytic Divinity* 6/2 (2022), 284-314. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad/issue/73778/1198127>
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayınları, Bursa 2021
- Kutluer, İlhan. “FÂRÛKÎ, İsmâil Râcî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04 Ekim 2023. [FÂRÛKÎ, İsmâil Râcî - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](http://islamansiklopedisi.org.tr)
- Martı, Huriye. *Şiddet ve Zihniyet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022
- O’leary, Timothy, “Bir Foucault Okuması, Cinselliğin Tarihi Üzerine”. Academia. Erişim 04 Ekim 2023. [\(2\) Bir Foucault Okuması: Cinselliğin Tarihi Üzerine | Dr. Alkım Saygın - Academia.edu](https://www.academia.edu/48111112/Bir_Foucault_Okuması_Cinselliğin_Tarihi_Üzerine)
- Sim, Stuart, *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, Ebabil Yayınları, Ankara 2006
- Stivens, Maila. “ ‘Family values’ and Islamic revival: Gender, rights and state moral projects in Malasia”, *Women’s Studies International Forum* 29, 2006, 354-367. [\(PDF\) ‘Family values’ and Islamic revival: Gender, rights and state moral projects in Malaysia \(researchgate.net\)](https://www.researchgate.net/publication/312111127)
- Taylor, Charles. *Modernliğin Sıkıntıları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2020
- Turgut, Mustafa (ed.). *Türkiye’de Değerler Araştırması*. Ankara: Manas Medya, 2010.
- Ünalın Turan, Sümeyra. *Toplumsal Cinsiyet Tutumları Bağlamında Aile İçeri Sorumluluk Paylaşımı: Yükseköğrenim Görmüş Çalışan Dindar Kadınlar ve Eşleri Örneği*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019. [Açık Erişim@BUU: Toplumsal cinsiyet tutumları bağlamında aile içeri sorumluluk paylaşımı: Yükseköğrenim görmüş çalışan dindar kadınlar ve eşleri](https://www.buu.edu.tr/doktora-tezi/2019/11)

[örneği \(uludag.edu.tr\)](http://ornegi.uludag.edu.tr)

Weber, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata, Ayraç
Yayınevi

Yaşaroğlu, M. Kamil, “Koca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04
Ekim 2023. [KOCA - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](http://islamansiklopedisi.org.tr)

WVS, Welcome to the World Values Survey. “News”. Erişim 4 Ekim 2023.

<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

AİLE ARAŞTIRMALARINDA SOSYOLOJİK VERİ KAYNAĞI OLARAK ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Dr. Mustafa SERİN¹

Osmanlı dönemindeki hukuki uygulamaları ve toplumsal hayatın işleyişiyle ilgili bazı düzenlemeleri kayıt altına alan şer'iyeye sicilleri, Osmanlı toplumu ve aile yapısı hakkındaki bilgileri doğru bir zemine oturtma konusunda önemli fırsatlar sunmaktadır. Fırsatların başında bu özgün tarihi belgelerin ilgili dönemdeki sosyal hayatı spekülasyon olarak ya da kalıp yargılar şeklinde değil, tarihi gerçekliği içinde yansıtması dolayısıyla Osmanlı ailesi hakkındaki eksik, yanlış ve aşırı genelleştirilmiş bilgileri tashih etme ve konuya daha analitik yaklaşma imkânı sunması gelmektedir. Şer'iyeye sicilleri Osmanlı toplum hayatının birçok yönünü aydınlatmakla birlikte özellikle ailenin; dini, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını, kadın ve erkeğin konumunu, çocuk sayısını ve birden fazla kadınla evlilik gibi pek çok konuyu açıklığa kavuşturan zengin bir veriyi sosyal bilimcilerin hizmetine sunmaktadır.

Dolayısıyla bu çalışma, şer'iyeye sicillerindeki verinin ailenin sosyolojik incelemesine ve Müslüman Türk ailesinin özgün yapısını anlamaya ne gibi katkılar sunabileceğini tarihi metotla ortaya koymayı hedeflemektedir. Bunun için transkripsiyonu yapılan İstanbul kadı sicillerinden² bazı defterler gözden geçirilmiş; şer'iyeye sicillerinde aile üzerine yapılan araştırmalardan, özellikle de din sosyolojisi sahasında sicilleri konu edinen çalışmalardan yararlanılmıştır.

¹ Dr. Mustafa SERİN, Milli Eğitim Bakanlığı, Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi Anabilim Dalı. serinm38@gmail.com - ORCID ID 0000 - 0002 - 8689 - 2657

² Bk. "İstanbul Kadı Sicilleri", *İstanbul Kadı Sicilleri* (20 Ekim 2023).

1. Şer'iyeye Sicillerinde Aile Üzerine Çalışmalar

Şer'iyeye sicilleri üzerine aile hukuku,³ kadın ve çocuk,⁴ kadının statüsü,⁵ evlilik kalıpları⁶ ve aile hayatı⁷ gibi konuları ele alan birçok araştırma yapılmıştır. Genellikle belli bir dönem ve belli bir yerleşim birimiyle sınırlı olan bu çalışmalar sicillerin içeriğine ve ondan nasıl yararlanılabileceğine dair önemli ipuçları vermektedir. Sicilleri konu edinen çalışmaların büyük çoğunluğunun tarih alanıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı ailesini veya bugünkü modern Türk ailesinin tarihsel arka planını incelemek istediğimizde, birincil kaynaklara başvurmak esas olmakla birlikte, çok sayıdaki tarihsel çalışmanın ortaya koyduğu bulgu ve analizlerden elbette yararlanılabilecektir. Aile konusunu Osmanlı arşivleri ve sicillerine dayalı olarak inceleyen tarihsel araştırmalardan biri Ortaylı'nın "Osmanlı Toplumunda Aile" isimli eseridir. Bu kitapta Ortaylı, 15.-16. yüzyıllardan günümüze uzanan geniş bir zaman diliminde Osmanlı ailesini hukuki ve toplumsal çerçevesi içinde ele alırken Osmanlı ailesiyle ilgili yanlış bilinen veya aşırı genelleştirilen birçok konuyu tarihi vesikalara dayalı olarak açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır. Şer'iyeye sicillerine yönelik çalışmalara yabancı araştırmacılar da önemli katkılar sunmuşlardır. Onlardan biri Ronald C. Jennings'tir ve onun 1975 yılında yayınlanan "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records The Sharia Court of Anatolian Kayseri" isimli çalışması Osmanlı kadınları hakkında sicillere dayanılarak hazırlanan ilk yabancı çalışma hüviyetindedir.⁸ Yine, Haim Gerber'in "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadının Sosyo-ekonomik Statüsü (1600-1700)" adlı makalesi, tereke kayıtlarına dayalı olarak Osmanlı döneminde kadının toplumsal hayata ve ekonomik faaliyetlere katılımı konusunda önemli sonuçlar ortaya koymaktadır.

³ Ömer Korkmaz, *XVIII. Yüzyıl Adana Şer'iyeye Sicilleri Özelinde Aile Hukuku* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018).

⁴ Okan Gümüüşdoğrayan, *Üsküdar Şer'iyeye Sicillerinde Kadın ve Çocuklarla ilgili Davaların Analizi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁵ Rumeysa Kars, "Kayseri Şer'iyeye Sicilleri'ne Göre Ailenin Oluşum Sürecinde Kadının Rolü (1700-1720)", *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)* 9 (2019), 51-65; Seher Yüçetürk, *Şer'iyeye Sicillerine Göre 17. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı'da Kadın (Üsküdar-Kayseri Örneklerinde)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021).

⁶ Mahmut Tat, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Mnaisa'da Sosyal Değişim ve Evlilik Kalıpları (1710-1750)* (İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017).

⁷ Arzu Yıldız, *Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Aile Hayatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017).

⁸ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2013), 15.

Şer'iyeye sicillerinin içerdiği verinin kapsamı ve zenginliği göz önünde bulundurulduğunda sosyolojik çalışmaların yetersiz olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunun sebepleri sosyologlara, özellikle de din sosyologlarına ve arşiv belgeleri üzerine çalışma yapan araştırmacılara sorulabilir elbette ancak muhtemel sebepler arasında, günümüzde sosyologların daha çok modern hayatın getirdiği sorunlara yönelmesi ve tarihsel sosyoloji geleneğinin yeterince gelişmemesi gösterilebilir. Günay'a göre din sosyolojisi yalnızca güncel dini hayata ya da günümüzün toplumlarındaki dini yaşayışa dair konuları ele almaz. Geçmiş toplumlardaki dini tezahürlerin sosyolojik incelemesi de din sosyolojisinin önemli bir araştırma alanıdır. Hatta din sosyologları içinde tamamen tarihi metoda yönelenler de vardır ki bunların başında Max Weber gelir.⁹ Türkiye'de ise Şerif Mardin bu yaklaşımın önde gelen isimlerinden biridir.

Bununla birlikte din sosyolojisi alanında bazı önemli çalışmalar yapılmıştır. Onlardan biri, Abdurrahman Kurt tarafından hazırlanan ve "*Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876) – Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler*" ismiyle kitaplaştırılan doktora tezidir ki Türkiye'de şer'iyeye sicillerinde aile üzerine yapılan ilk çalışmalardan biridir. Bu çalışmada şer'iyeye sicilleriyle birlikte Osmanlı ailesini incelemiş olan kaynaklardan da geniş ölçüde yararlanılmıştır. Eser; ailenin oluşumu, aile içi ilişkiler, ailenin çözülmesi, koruyucu aile, ailede tabakalaşma gibi konu başlıklarından oluşmaktadır. Din sosyolojisi alanındaki diğer bir çalışma ise Erten tarafından hazırlanan *Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)* adlı doktora çalışmasıdır. Erten'in çalışmasında on sekizinci yüzyılın ilk yarısı bağlamında ailenin oluşum süreçleri (evliliğe hazırlık, evliliğe rıza, nikah gibi), ailede statü ve roller, ailede çözülme, aileyi koruyucu müesseseler, ailede sosyal tabakalaşma ve aile tipolojisi gibi konular sosyolojik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bahsi geçen Türkiye'deki bu ilk çalışmalar, şer'iyeye sicillerinin aile sosyolojisi açısından değerini gündeme getirmesi bakımından alana önemli bir katkı sunmuşlardır.

Türkiye'de din sosyolojisi sahasında bu iki araştırmanın dışında üç tez çalışması daha yapılmıştır. Bunlar; Ali Özenç tarafından hazırlanan "18.Yüzyıl Diyarbakir Şer'iyeye Sicillerine Göre Din, Gelenek ve Törelerin Kavşağında Osmanlı Âmid Ailesi" başlıklı doktora tezi, Mohammad Sanger Noori'nin hazırladığı "1894-

⁹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 80.

1897 Yılları Kadı Kayıtlarına Göre Niğde’de Aile Yapısı” başlıklı yüksek lisans tezi ve son olarak Halime Nur Yiğit tarafından hazırlanan “Konya Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Oluşum ve Çözülme Süreci - 16. Yüzyılın İkinci Yarısı” başlıklı yüksek lisans tezidir.

Diğer bir çalışma ise Erten’in, şer’iye sicillerinin sosyolojik veri olarak değerlendirilmesinin önemi üzerinde durduğu çalışmasıdır. Bu makalede aynı zamanda böylesi kıymetli belgelere sosyolojik değerini kazandırabilmek için verilerin nasıl analiz edileceği ve nasıl sayısal veriye dönüştürülebileceğine dair ipuçlarına yer verilmiştir.¹⁰

2. Şer’iyye Sicillerinin Ailenin Sosyolojik İncelemesine Katkıları

Yaygın kullanımıyla şer’iyye sicilleri ya da kadı sicilleri, kadı yahut nâibi tarafından tutulan ve çeşitli türden belgeleri içeren arşiv belgeleridir. Osmanlı Devleti’nde merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları içeren bu defterler Osmanlı toplum hayatının aile, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanının tarihi için en önemli kaynaklardır.¹¹ Şer’iyye sicillerinde sadece mahkemeye intikal etmiş hukukî davalara ilişkin kayıtlar yer almaz, bunların yanı sıra günümüzdeki noter kayıtlarına benzeyen işlemler, vakıf senetleri, satış, bağış, ödünç işlemleri; belediyeceyle ilgili belgeler ve düzenlemeler, pazarlarda satılan ürünlerin fiyatları; esnaf, zanaatkâr ve ticaret erbabına yönelik belgeler; miras taksimleri, vasiyetler, evlenme ve boşanmalar gibi hukuki uygulamalara dair kayıtlar da yer alır ve bu veriler, Osmanlı Devleti’nin kültürel hayatının en ince kıvrımlarına kadar nüfuz etme imkânı verir.¹² Bu, belge ve konu çeşitliliğinden dolayı şer’iyye sicilleri; tarih, hukuk iktisat vb. birçok disiplinin ana kaynakları arasında yer almıştır.¹³

Farklı disiplinler için veri sağlayan, aynı zamanda diğer kaynaklara (tahrir ve mühimme defterleri, hatırat, seyahatnâme ve arşiv belgeleri gibi) göre daha çok bilgi çeşitliliği ve zenginliği barındıran¹⁴ şer’iye sicilleri Osmanlı toplumunu ve geleneksel

¹⁰ Hayri Erten, “Sosyolojik Veri Olarak Şer’iyye Sicillerinin Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi X* (2000), 536-537.

¹¹ Yunus Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV, 2010), 39/8.

¹² “İstanbul Kadı Sicilleri” (20 Ekim 2023).

¹³ Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, 39/8.

¹⁴ Fethi Gedikli, “Şer’iye Sicillerinin Hukuk Tarihi Açısından Önemi ve Sicillere Dayalı Araştırmalar”, *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları - Tespitler - Problemler - Teklifler*, ed. Ali Akyıldız vd. (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007), 75-76; M. Akif Aydın, “Tahkim”, *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil* (İSAM Yayınları, 2011), 9.

aile yapısını anlamamıza önemli bir katkı sunmaktadır. Özellikle şer’iyye sicilleri içerisinde yer alan tereke kayıtlarından Osmanlı ailesinin ekonomik durumu, hangi sosyal tabakada yer aldığı, aile yapısı, çocuk sayısı ve aile tipi gibi konular hakkında çok şey öğrenilebilmektedir. İnalçık, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Bir insanın bütün mal varlığını bir liste olarak gördüğünüz zaman onun sosyal hayatına ait birçok şeyi de öğrenebilirsiniz.”¹⁵ Kısacası Osmanlı toplum yapısını araştırmak isteyen sosyolog ve din sosyologları için özgün bir tarihi kaynak olan bu belgeler toplumun aile, ekonomi, siyaset, eğitim ve din gibi temel kurumlarının tarihi metotla çözümlenmesine ve sosyolojik olarak değerlendirilmesine katkı sağlayacak önemli verileri içermektedir.¹⁶

İnalçık, Eyüp sicillerinden örneklem alıp incelediği terekeler içinde üç yeniçeriden birinin “12 ineği ve üç çift öküzünün bulunmasını” şöyle yorumlamıştır:

“Çift öküz mühim bir göstergedir. Üç çift öküz demek, o kişinin bugünkü değeriyle tarım yapmak için üç traktörü vardır demektir. Genellikle köylünün bir çift öküzü olur; tek öküzü olur veya hiç öküzü olmayabilir. Yani köydeki, kırdaki iktisadi faaliyetin ölçüsü öküzdür. (...) Üç çift öküze sahip olması bu yeniçerinin büyük arazi işliyor olması anlamına gelir. (...) 12 inek sahibi olması ise, onun çok süt istihsal ediyor olmasına işaret eder. İstanbul civarındaki tarım faaliyetlerinin ağırlığı süt ve kaymak, yoğurt, peynir gibi süt mamüllerine dayanırdı.”¹⁷

Görüldüğü üzere sicillerin sunduğu veriler, İnalçık’ın yaptığı gibi, tarih formasyonunun sağladığı birikimle ve iyi bir gözlemci yaklaşımıyla çözümlendiğinde ham halinden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Aynı verilere sosyolojik açıdan yaklaşıldığında daha farklı sonuçlar elbette çıkarılabilecektir. Bu açıdan terekelerde yer alan mal varlığının ve eşyanın sosyal anlamı, din-toplum ilişkisi bakımından ne ifade ettiği ya da tereke sahibinin dini hayatına ilişkin ne gibi ipuçları barındırdığı gibi konular din sosyolojinin ve diğer ilgili disiplinlerin çözümlenmeleriyle açıklığa kavuşmuş olacaktır. Zira Günay’ın belirttiği gibi “dinî-sosyal vakıaların çeşitli ve sayısız denebilecek kadar çok sayıda değişik belgelerde izleri kalır.”¹⁸ Titiz bir

¹⁵ Halil İnalçık, “Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 9.

¹⁶ Erten, “Sosyolojik Veri Olarak Şer’iyye Sicillerinin Değerlendirilmesi”, 534.

¹⁷ İnalçık, “Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü”, 9-10.

¹⁸ Günay, *Din Sosyolojisi*, 81.

gözlemci bakışıyla analiz edildiğinde terekelerden toplumun dinî-sosyal yaşayışına ilişkin izleri bulup yorumlamak mümkündür.

Esas itibariyle Osmanlı dönemindeki hukuki uygulamaları kayıt altına alan şer'îye sicilleri Osmanlı toplum hayatına ve din-toplum ilişkisine dair pek çok konunun anlaşılmasına ışık tutacak kapsamlı bir veriyi bünyesinde toplamıştır. Bu haliyle şer'îye sicillerinin, yukarıda kısmen işaret edildiği üzere, yalnızca mahkeme uygulamalarını içine alan hukuki bir metin olmadığı, bunun yanı sıra Osmanlı toplumunda cereyan eden yaygın sorunlara, sosyal ilişkilerin niteliğine, toplumun dini hayatına, ekonomik durumuna, ailevi problemlerin nasıl çözüme kavuşturulduğuna varıncaya kadar çok çeşitli hukuki, sosyo-kültürel ve ekonomik meseleleri önemli ölçüde aydınlatma potansiyeline sahip tarihi belgeler olduğu söylenebilir.

Erten'e göre, "şer'îyeye sicilleri, sosyolojik gözlem ve analizler yapmaya imkan veren, üzerinde çalıştığımız toplumu, tarihte değil de; bugün gözlemliyormuşuz gibi bize yansıtarak tecrübi araştırmalara benzer bir araştırma fırsatı tanıyan, birinci el ve özgün yazılı tarihi kaynaklardan birisidir."¹⁹ Şer'îye sicillerinin sağladığı veriler sayesinde Osmanlı'da aile tipi, evlenme yaşı, çocuk sayısı, birden fazla kadınla evlenme durumu, boşanma oranları gibi aile ile ilgili pek çok konuda bulgular elde etmek ve bu bulguları istatistiksel olarak ifade edip sosyolojik analize tabi tutmak mümkün olmaktadır.²⁰ Böylece Osmanlı toplum hayatının monografik olarak araştırılması mümkün olurken subjektiflik sorunu da önemli ölçüde aşılmış olmaktadır.²¹

Şer'îyeye sicilleri, Osmanlı ailesi hakkında doğru bilginin ikamesi açısından önemli bir işleve sahiptir. Çünkü sicillerden elde edilen; ailede kadının ve erkeğin statüsü, çocuk sayısı ve birden fazla kadınla evlilik gibi konularla ilgili bulgulara göz atıldığında pek çok noktada yaygın kanaatin aksine sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Üzerinde en çok spekülasyon yapılan konulardan biri kadının sosyo-ekonomik statüsü olduğu için önce o konuya dair bulgulara baktığımızda Osmanlı ailesinde kadınların, haklarını aramak için sıklıkla mahkemeye başvurduklarına dair

¹⁹ Hayri Erten, *Konya Şer'îyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)* (Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı, 2001), 177.

²⁰ bk. Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*; Erten, "Sosyolojik Veri Olarak Şer'îyeye Sicillerinin Değerlendirilmesi"; Erten, *Konya Şer'îyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*.

²¹ Erten, "Sosyolojik Veri Olarak Şer'îyeye Sicillerinin Değerlendirilmesi", 535.

birçok kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlar içerisinde hayli ilginç olan iki örnek olay konuyu açıklığa kavuşturmaya yetebilir: Üsküdar mahkemesinin 531 numaralı sicil defterindeki kayıtlara göre kayınvalidesi ve kayınatasıyla birlikte aynı evde kalmak istemeyen Habibe'nin ve yine kocasının diğer eşleriyle aynı evde kalmak istemeyen Hafize Hanım'ın, eşlerinden, ayrı bir ev açma talebinde bulunarak mahkemeye başvurdukları ve bu taleplerinin mahkemede lehlerine sonuçlandığı görülmektedir.²² Jennings de 17. yüzyılın başında Kayserili kadınların sosyal hayata katılımıyla ilgili önemli bulgulara ulaşmış; ticari faaliyetlerinin yanında serbestçe en yakınları hakkında dahi davacı olabildiklerini siciller üzerinden gözlemlemiştir.²³ Yine Bursa örneğinde mahkemelerin işleyişinde kadınların çok aktif bir rol aldıklarını gösteren -kadınların davacı olarak yer aldığı- birçok kaydın bulunduğu belirtilmiştir.²⁴ Bir başka araştırmada ise 18. yüzyıl Konya sicillerine göre elli yıllık bir periyotta yaklaşık 474 eşin boşandığı ve boşanmaların büyük çoğunluğunun (%85,8) kadının isteği veya onayı ile gerçekleştiği bulunmuştur.²⁵ Ayrıca şer'iyye sicillerine dayalı olarak Osmanlı ailesini araştıranların özellikle altını çizdiği hususlardan biri de Osmanlı'da tam anlamıyla bir ataerkillik durumunun²⁶ ve ailede erkeğin mutlak bir otoritesinin²⁷ söz konusu olmadığıdır.

Osmanlı'da birden dörde kadar kadınla evlenme geçerli olmakla birlikte tek kadınla evlenmenin yaygın olduğu söylenebilir. 1699-1750 yılları arasında Konya'daki evliliklere bakıldığında evli erkeklerin %87,6'sı tek kadınla, %11'i iki kadınla, %1,2'si üç kadınla, ve %0,2'si dört kadınla evlenmiştir.²⁸ Yine Tanzimat dönemi Bursa ailesinde 361 evli erkekten 353'ünün (%97,8) tek, 8'inin (%2,2) de birden fazla kadınla evlilik yaptığı görülmektedir.²⁹ Tıpkı Konya'da olduğu gibi

²² İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), proje yönet. M. Akif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, çeviri yazı/mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca. (İstanbul: Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 150, 487.

²³ Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records — the Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18/1 (1975), 110-114.

²⁴ Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü(1600-1700)", çev. Hayri Erten, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1998), 330.

²⁵ Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, 117.

²⁶ Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü(1600-1700)"; Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*.

²⁷ Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, 178.

²⁸ Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, 59.

²⁹ Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, 172.

Bursa'da da tek kadınla evliliğin ezici üstünlükte yaygın olduğu görülmektedir. Gerber'e göre ise 17. Yüzyıl şer'iyye sicillerine bakıldığında Bursa kadınları basmakalıp genel tasvirin çok ötesinde bir görüntü arz eder ve Bursa'da poligami fikri bir teoriden öteye geçemez. Nitekim okunan iki binden fazla terekede bir erkeğin iki veya daha fazla kadınla evli olduğu dava sayısı yirmiye geçmemektedir.³⁰ Benzer şekilde 1905-1911 yılları arasında Kırşehir ailesinde iki kadınla evliliğe nadiren rastlanılırken ikinci evliliklerin; ilk eşin vefat etmesi, ilk eşten çocuk sahibi olamama veya ilk eşten erkek çocuk sahibi olamama gibi sebeplerden kaynaklandığı görülmüştür.³¹ Ortaylı'ya göre, Müslüman Osmanlı ailesinin çok zevceli bir yapıda olduğuna dair yaygın bir kanaat var, fakat yanlıştır. Osmanlı'nın zihniyet dünyasında çok kadınla evlilik kabul gören bir yaşam biçimi olmadığı gibi Osmanlı ailesinin esas niteliği de değildir.³²

18. yüzyılın ilk yarısında Konya ailesinde tespit edilebilen çocuk sayısı ortalaması 2,87 iken yediden fazla çocuğu olan ailelerin oranı %1'in çok altındadır.³³ Tanzimat dönemi Bursa ailesi -terekelere yansıdığı şekliyle- çocuk sayısı bakımından değerlendirildiğinde, Müslüman ailelerde üç çocukluların %28 ile çoğunlukta olduğu; beş ve daha fazla çocuğa sahip olanların ise %13,3 oranında olduğu görülmektedir. Bir aileye düşen çocuk sayısı ise Müslümanlarda 2,28, gayrimüslimlerde 3,38'dir.³⁴ Eyüp sicillerinden 184, 185 ve 188 no'lu defterlerdeki tereke kayıtları gözden geçirildiğinde de Müslüman ailelerdeki çocuk sayısının azlığı dikkati çekmektedir. Buna karşın gayrimüslim ailelerdeki çocuk sayısı daha fazladır.³⁵ Bursa³⁶ ve Konya³⁷ örneğinde de gayrimüslim ailelerin daha fazla çocuğa sahip olduğu görülmektedir ki bunun muhtemel nedenleri üzerine bazı değerlendirmeler yapılmıştır.³⁸ Çocuk sayısı ile ilgili

³⁰ Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü(1600-1700)", 329.

³¹ Özlem Poyraz - Mustafa Bekdemir, "19 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Kırşehir'de Aile", *OTAM* 47 (2020), 75.

³² İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile* (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 117-118.

³³ Erten, *Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, 94, 181.

³⁴ Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, 122.

³⁵ M. Akif Aydın, "Eyüp Şer'iye Sicillerinden 184,185 ve 188 No'lu Defterlerin Hukuki Tahlili", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 68.

³⁶ Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, 122.

³⁷ Erten, *Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, 102.

³⁸ bk. Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, 123-124; Erten, *Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, 102.

sonuçları yorumlarken o dönemde hastalıkların ve çocuk ölüm oranlarının yüksek oluşunu³⁹ gözden kaçırmamak gerekir.

Geleneksel aile denildiğinde genellikle geniş aile akla gelmektedir. Yani üye sayısı fazla olan; anne-baba, çocuklar, kuzenler, büyük anne ve babalar ve kardeşlerin içinde bulunduğu; geniş ve güçlü akrabalık bağlarıyla varlığını sürdüren bir aileden söz edilmektedir.⁴⁰ Diğer taraftan eski Türk toplumlarından başlayarak, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri de dâhil olmak üzere Türk ailesinin tarihsel serüveni izlendiğinde en fazla göze çarpan değişimin geniş aile formundan çekirdek aile şekline doğru gerçekleşen dönüşüm olduğu; farklı sebeplerin (hukuksal motivasyonlar, modernleşme, kentleşme vb.) etkisiyle artık üç kuşağın bir arada yaşadığı geniş aile modelinin çözülmüş olduğu; onun yerine sadece anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile modeline geçildiği ifade edilmektedir.⁴¹

Ancak, modern öncesi dönemdeki aile tipinin bütünüyle geniş aile olarak tanımlanamayacağı açıktır. Giddens, bir zamanlar sosyologların modern dönem öncesi Batı Avrupa ailesinin de geniş aile tipinde olduğunu düşündüklerini ancak araştırmaların bu görüşü yanlışladığını belirtmiştir. Ona göre bir babadan, bir anneden ve bağımlı çocuklardan oluşan çekirdek aile uzun zamandır varlığını sürdüren bir aile biçimidir.⁴² Şer’iyye sicilleri incelendiğinde; örneğin 18. yüzyıl Konya ailesinin,⁴³ ve Tanzimat dönemi Bursa ailesinin⁴⁴ tam anlamıyla geniş aile özelliğini taşımadığı görülmektedir.

Bununla birlikte hayatta olan büyükanne ve babaların zaman zaman çocuklarıyla ve torunlarıyla aynı çatı altında yaşayabildikleri bir vakıadır. Dolayısıyla küçüklüğüne rağmen Osmanlı ailesinin çekirdek aile tanımına tamamen uygun düştüğünü ifade etmek güçtür. Ayrıca yaygın ve güçlü akrabalık bağları açısından geniş aileye benzeyen yönleri bulunmaktadır. Sonuç olarak Osmanlı ailesi, nev’i

³⁹ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 128.

⁴⁰ Ergün Yıldırım, “Aile ve Evlilik Türleri”, *Aile Sosyolojisi*, kitap editörü Kadir Canatan - Ergün Yıldırım, 65-81 (İstanbul: Açılım Kitap, Tarih Yok), 71.

⁴¹ Kadir Canatan, “Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi”, *Aile Sosyolojisi*, kitap editörü Kadir Canatan - Ergün Yıldırım, 97-119 (İstanbul: Açılım Kitap, Tarih Yok), 117.

⁴² Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Zeynep Mercan (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012), 248.

⁴³ Erten, *Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, 184.

⁴⁴ Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, 171.

şahsına münhasır Müslüman bir ailedir⁴⁵ ki Müslüman toplumun tarihsel tecrübeleri içinde hem geniş hem de çekirdek aile türleri var olmuştur.⁴⁶

Şer'iyye sicillerinin aile araştırmalarına katkısını değerlendirirken öncelikle kaynağın niteliği sonra da bu kaynağın nasıl kullanılacağı üzerinde durmakta fayda vardır. Her şeyden önce kaynağın izin verdiği sınırlarda kalmak ve zorlama yorumlara girişmemek önemlidir. Bu açıdan şer'iyye sicillerindeki birbirine benzer fakat standart olmayan çok çeşitli verinin aynı sepete konması şeklindeki bir zorlama kadı sicillerinin istismar edilmesi anlamına gelebilir.⁴⁷ Bu bakımdan özellikle karşılaştırmalarda ve genellemelerde çok dikkatli olunması gerekir. Şehirler arasında veya köy-şehir arasında karşılaştırma yaparken iki yerleşim birimindeki örneklemin büyüklüğü ve olgusal özelliklerinin (yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durumu, kırdan ya da kentte yaşadığı gibi) birbiriyle tutarlı olmasına dikkat etmek gerekmektedir. Diğer taraftan eğer Osmanlı toplumuna veya Osmanlı ailesine yönelik bir genelleme yapılacaksa yalnızca şer'iyye sicilleri üzerinden bunu yapmak doğru olmayabilir. Zira Osmanlı ailesine ilişkin bütün veriyi tek bir kaynaktan ve sadece şer'iyye sicillerinden elde etmek mümkün değildir. Ancak sicillere yansıdığı kadarıyla ya da siciller bağlamında bir genelleme söz konusu olabilir. Dolayısıyla daha bütüncül bir yaklaşım için diğer kaynaklardan da yararlanılması önemlidir.

Osmanlı şer'iyye sicilleri sistematik olarak gözlenip çözümlenecek olursa aile kurumuyla ilgili bugün hala tartışılmaya devam eden pek çok sorun açıklığa kavuşturulmuş olacaktır. Aile hayatına ilişkin hususların somut örneklerle dayalı olarak teşhis edilmesi Müslüman Türk ailesinin bugününü doğru anlamaya, geleceğini de gerçekçi bir yaklaşımla öngörmeye katkı sağlayacak; bu konudaki araştırmaların geçerliliğini artıracaktır.⁴⁸ Ancak bu katkının büyük ölçüde, sicillerden elde edilen bulguların çözümlenmesindeki başarıya bağlı olduğu söylenebilir. Başarılı bir sosyolojik çözümleme için ise betimleme ve yüzeysel değerlendirmelerin ötesine geçebilmek ve anlamaya dayalı perspektifle derinliğine analizler yapmak gerekmektedir. Arşiv belgelerindeki verilerin yalnızca istatistiksel olarak ifade

⁴⁵ Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, 126.

⁴⁶ Mustafa Tekin, "Dinlerin Perspektifinden Aile Kurumu", *Aile Sosyolojisi*, kitap editörü Kadir Canatan - Ergün Yıldırım, 235-262 (İstanbul: Açılım Kitap, Tarih Yok), 255.

⁴⁷ Yavuz Cezar, "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 15.

⁴⁸ Erten, "Sosyolojik Veri Olarak Şer'iyye Sicillerinin Değerlendirilmesi", 535.

edilmesi ve onun üzerinden yüzeysel çıkarımlar yapılması bu kıymetli dokümanın gereği gibi değerlendirilememesi anlamına gelecektir. Dolayısıyla şer'iyeye sicillerinin din sosyolojisi açısından nasıl analiz edileceği ve nasıl yorumlanacağı meselesi başlı başına bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

3. Değerlendirme

Şer'iyeye sicilleri; geçmişi aydınlatma, bugünkü meselelerin geçmişe doğru izini sürme ya da tarihi metotla toplumsal problemleri analiz etmede başvurulabilecek zengin bir kaynaktır. Müslüman Osmanlı ailesinin ana dinamiklerini, dini ve sosyo-kültürel kodlarını büyük ölçüde deşifre eden şer'iyeye sicilleri, özgün tarihi bir belge olarak, aile araştırmalarına ve bugünkü Türk ailesinin tarihsel arka planının incelenmesine önemli katkılar sunmaktadır. Özellikle de Osmanlı ailesinin özgün yapısını ve genel geçer tipolojilerle açıklanması güç niteliklerini gözler önüne sermektedir.

Bununla birlikte Osmanlı ailesi hakkında parça parça elde edilen verilerin birleştirilerek daha bütünlüklü bir fotoğraf ortaya koyabilmek ve genelleştirilebilir sonuçlara ulaşabilmek için hem daha çok yerleşim birimine ait sicil defterlerinin araştırmaya dâhil edilmesine hem de karşılaştırmalı incelemelere ihtiyaç vardır. Geniş kapsamlı karşılaştırmalarla şehirler arasındaki farklılıkların ve ortak noktaların belirlenmesi daha genel bir görüntüyü ortaya koyacaktır.

Şu haliyle Osmanlı mahkeme kayıtlarına dayalı sosyolojik çalışmaların azlığı dikkat çekicidir. Bu alandaki eksikliği gidermek ve araştırmacılarda belli bir farkındalık oluşturabilmek için üniversitelerin lisansüstü programları çerçevesinde özellikle din sosyolojisi, tarihsel sosyoloji ve aile sosyolojisi bağlamında şer'iyeye sicilleri ayrı bir başlık olarak ele alınabilir.

Kaynakça

- Aydın, M. Akif. "Eyüp Şer'iye Sicillerinden 184,185 ve 188 No'lu Defterlerin Hukuki Tahlili". *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*. ed. Tülay Artan. 65-72. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Aydın, M. Akif. "Takdim". *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*. 9-13. İSAM Yayınları, 2011.

- Canatan, Kadir. "Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi". *Aile Sosyolojisi*. kitap editörü Kadir Canatan - Ergün Yıldırım, 97-119. İstanbul: Açılım Kitap, Tarih Yok.
- Cezar, Yavuz. "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler". *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*. ed. Tülay Artan. 15-32. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Erten, Hayri. *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı, 2001.
- Erten, Hayri. "Sosyolojik Veri Olarak Şer'iyye Sicillerinin Değerlendirilmesi". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi X* (2000), 531-546.
- Gedikli, Fethi. "Şer'iyeye Sicillerinin Hukuk Tarihi Açısından Önemi ve Sicillere Dayalı Araştırmalar". *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları - Tespitler - Problemler - Teklifler*. ed. Ali Akyıldız vd. 73-96. İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- Gerber, Haim. "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü(1600-1700)". çev. Hayri Erten. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/8* (1998).
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. çev. Zeynep Mercan. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.
- Gümüşdoğan, Okan. *Üsküdar Şer'iyye Sicillerinde Kadın ve Çocuklarla İlgili Davaların Analizi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 14. Basım, 2017.
- İnalcık, Halil. "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü". *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*. ed. Tülay Artan. 9-14. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- İstanbul Kadı Sicilleri 81 Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793), proje yönet. M. Akif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, çeviri yazı/mukabele Abdülkadir Altın - Nedim Pakırdağ - Yılmaz Karaca. İstanbul: Kültür A.Ş. Yayınları, 2019. <https://www.kadisicilleri.org/yayin.php>
- Jennings, Ronald C. "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records — the Sharia Court of Anatolian Kayseri",. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18/1 (1975), 53-114.

- Kars, Rumeysa. “Kayseri Şer’iye Sicilleri’ne Göre Ailenin Oluşum Sürecinde Kadının Rolü (1700-1720)”. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)* 9 (2019), 51-65.
- Korkmaz, Ömer. *XVIII. Yüzyıl Adana Şer’iyye Sicilleri Özelinde Aile Hukuku*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.
- Kurt, Abdurrahman. *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2. Basım, 2013.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Kronik Kitap, 25. Basım, 2022.
- Poyraz, Özlem - Bekdemir, Mustafa. “19 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre Kırşehir’de Aile”. *OTAM* 47 (2020), 61-76.
- Tat, Mahmut. *Şeriye Sicillerine Göre Manisa’da Sosyal Değişim ve Evlilik Kalıpları (1710-1750)*. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Tekin, Mustafa. “Dinlerin Perspektifinden Aile Kurumu”. *Aile Sosyolojisi*. kitap editörü Kadir Canatan - Ergün Yıldırım, 235-262. İstanbul: Açılım Kitap, Tarih Yok.
- Uğur, Yunus. “Şer’iyye Sicilleri”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39/8-11. TDV, 2010.
- Yıldırım, Ergün. “Aile ve Evlilik Türleri”. *Aile Sosyolojisi*. kitap editörü Kadir Canatan - Ergün Yıldırım, 65-81. İstanbul: Açılım Kitap, Tarih Yok.
- Yıldız, Arzu. *Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize’de Aile Hayatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017.
- Yücetürk, Seher. *Şer’iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı’da Kadın (Üsküdar-Kayseri Örneklerinde)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021.
- İstanbul Kadı Sicilleri. “İstanbul Kadı Sicilleri”. 20 Ekim 2023. <https://kadisicilleri.org/>

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİ ARASINDA YAŞANAN AKRAN ZORBALIĞI VE ŞİDDETİN SEBEPLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR TAHLİL

Dr. Öğr. Üyesi Büşra KUTLUAY ÇELİK¹

Çağımızda toplumu etkileyen, değiştiren ya da dönüştüren etkenler çeşitlilik gösterse de bunlar içinde eğitimin başladığı ilk sosyal kurum olarak kabul edilen ailenin fertler üzerindeki etkisi yadsınamaz. Aileden öğrenilip davranışa dönüştürülen eylemler, toplumun farklı kademelerinde, ilk olarak da okul yıllarında ailede verilen eğitimin mahiyetini ve kalitesini yansıtmaktadır. Bu safhada aile müessesesinin kurucu üyeleri olan anne ve babaların ortaokul dönemindeki evlatlarının ev dışında ve okuldaki davranışlarından ne kadar haberdar olduklarını ve özellikle de ergenlik döneminde gözlemlenen akran zorbalığı ve şiddet vakalarının sebeplerini ebeveynlerin bakış açısıyla değerlendirmek önem arz etmektedir.

Konumuzun temel kavramı olan akran zorbalığı²nın fiziksel, sözlü, sosyal ve siber olmak üzere dört çeşiti³ bulunmaktadır. Ayrıca WHO'nun ortaya koyduğu akran zorbalığı modeli⁴ zorbalığın bireysel, kişilerarası, örgütsel ve toplumsal olmak üzere dört farklı türünden bahsetmektedir. Her ne kadar akran zorbalığının ve şiddetin arka

¹ Dr. Öğr. Üyesi Büşra KUTLUAY ÇELİK, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi Anabilim Dalı. bkutluay@aku.edu.tr – ORCID ID 0000-0003-0664-2955

² Akran zorbalığı Olweus tarafından *aralarında fiziksel veya psikolojik açıdan güç dengesizliğinin olan fertlerden güçlü olanın güçsüz olan kişiye bilinçli bir şekilde sürekli olarak uyguladığı şiddete verilen isim* şeklinde tanımlanmaktadır. Dan Olweus, “Annotation-Bullying at school: Basic facts and effects of school based intervention program”, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35 (1994), 1171-1190.; David P. Farrington *Understanding and Preventing Bullying: In Crime and Justice* (Ed., M. Tonry), Chicago: University of Chicago Press, 1993.

³ Ersilia Menesini - Christina Salmivalli, “Bullying in schools: The state of knowledge and effective interventions”, *Psychol Health Med* 22 (2017), 240-253.

⁴ World Health Organization (Who), *World Report on Violence and Health*, Geneva: Author, 2002.

planında büyük ölçüde psikolojik sebeplerin olduğuyla ilgili ortak bir kanaat varsa da konunun sosyoloji bilimiyle yakından alakalı olduğu şüphesizdir. Bu konuyla ilgili farklı disiplinler açısından yapılmış birtakım çalışmalar bulunmaktadır.⁵ Yapmış olduğumuz literatür taramasında akran zorbalığının sosyolojik boyutunu, ebeveyn görüşlerini alarak değerlendiren bir çalışma tespit edemedik. Bu sebeple ailelerin çocuklar arasındaki akran zorbalığının bahsi geçen türleri ve şiddet ile ilgili mağdur (kurban) veya zorba olma rollerini nasıl değerlendirdiklerini, bu olumsuz davranışlara muhatap olan çocukların karakterleri, sosyal hayatları ve aileleriyle ilişkilerine dair görüşlerini analiz etmek, meselenin sosyolojik yönünü aydınlatmayı mümkün kılacaktır.

1. Çalışmanın Önemi ve Amacı

Özellikle son zamanlarda gündeme gelen çocukların aralarında vuku bulan şiddet olaylarının ciddi boyutlara ulaşmasının altında yatan sosyolojik sebeplerin tespiti önem arz etmektedir. Bununla birlikte literatür taraması sonucunda, ortaokul öğrencileri arasında görülen akran zorbalığı problemini sosyoloji bilimi çerçevesinde değerlendiren çalışmaların sayısının azlığı dikkatimizi çekmiştir.

Bu araştırmanın amacı, ergenliğin başlangıç dönemini kapsayan, çocukların hareketli, meraklı ve arkadaş ilişkilerine hayli önem verdikleri dönem olarak değerlendirebileceğimiz ortaokul çağındaki öğrencilerin arasında gerçekleşen akran zorbalığı ve şiddete varan olumsuz davranışları karşısında ailelerin tutumunu, bakış açısını, bunların oluşmasındaki rolünü⁶ ve sebep olarak ileri sürdükleri gerekçeleri ortaya koymaktır. Ailenin çocuklarıyla olan iletişim ve ilişkilerini tespit etmeye yönelik hazırladığımız sorularla, toplumun dönüşümünde en etkin role sahip paydaşlardan biri olan aile fertlerinin, çocuklar arasında yaşanan zorbalık ve şiddet olaylarının altında yatan sebepleri nasıl değerlendirdiklerini ve zorbalık olarak tavsif edilen davranışlarının sosyolojik boyutlarını tespit etmek mümkün olacaktır.

⁵ Fatih Bayraktar, *Ergenlerin Zorba ve Kurban Davranışlarında Birey, Aile, Akran ve Okula Dair Özelliklerin Rolü: Bütüncül Bir Model Önerisi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.; Ayşe Özada, *Gençlerin Demografik Özellikleri, Aile ve Arkadaşlık İlişkileri İle Okul Yaşamının Akran Zorbalığına Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.; Aslı Coşkun, *Ortaokula Devam Eden Öğrencilerde Akran Zorbalığına Neden Olan Etkenlerin İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.; Yeter Karakuş Şahbaz, *Ortaokul Öğrencilerinde Akran Zorbalığı: Adana İli Yüreğir İlçesi Pilot Çalışma*, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

⁶ David P. Farrington, *Introduction to Integrated Developmental and Life Course Theories of Offending: In Advances in Criminological Theory* (Ed. DP. Farrington), New Brunswick, NJ: Transaction, 2005.

2. Yöntem ve Örneklem

“Kartopu örneklem yöntemi” kullanılarak evreni oluşturan İstanbul ilinden bir veli ve öğretmenle iletişime geçilerek örneklem grubundaki 95 kişiye ulaşılmıştır. Bu şekilde ulaşılan ortaokul velilerine, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere 4 tanesi demografik nitelik taşıyan, 14’ü yarı yapılandırılmış toplam 18 soru yöneltilmiştir.

Araştırmanın çalışma evrenini, 2023-2024 eğitim-öğretim döneminde İstanbul ili ortaokul öğrenci velileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme; çalışma evreninde yer alan Maltepe, Kartal, Pendik, Tuzla ve Sultangazi ilçelerinde, ortaokullarda öğrenim gören öğrencisi olan velilerden oluşmaktadır. Çalışma, anketi dolduran 95 kişi üzerinden yürütülmüş ve değerlendirmeye alınmıştır.

3. Veri Toplama Aracı, Verilerin Analizi ve Bulgular

Google form üzerinden tarafımızdan oluşturulan anket soruları, sosyal medyadan link paylaşmak suretiyle ilgili örneklem grubuna ulaştırılmıştır.

Elde edilen cevapların analizi, tarafımızdan farklı grafikler aracılığıyla görselleştirilerek, sorulara verilen cevapların sosyoloji biliminin bakış açısıyla yorumlanması şeklinde gerçekleştirilmiştir.

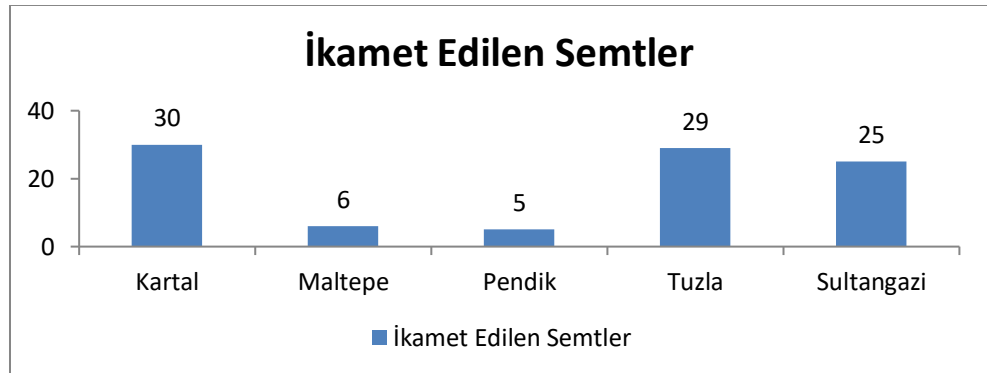
Araştırmaya katılan velilerin % 96’sı (91 kişi) annelerden, % 4’ü (4 kişi) ise babalardan oluşmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde ebeveynlere yöneltilen her bir soru ve elde edilen cevaplar analiz edilecektir.

İlk olarak demografik 4 soru ve ulaşılan veriler şöyledir:

1. Sorular kim tarafından cevaplandırıldı?

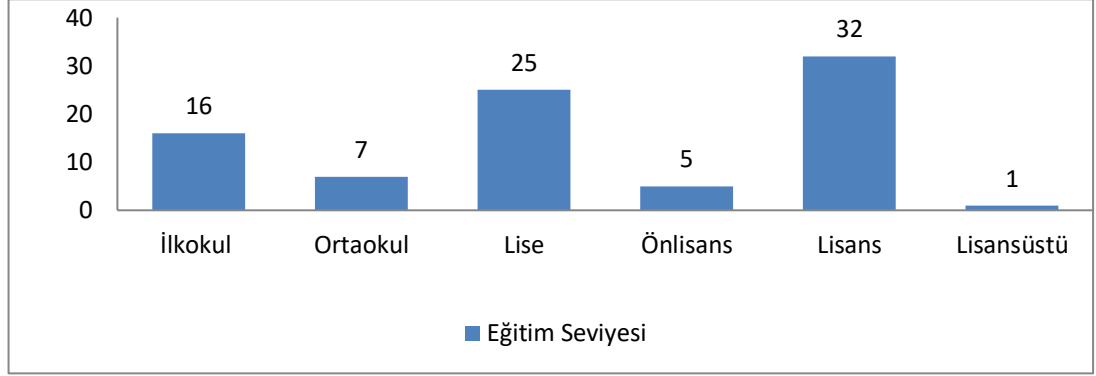
Anket; 91’i anne, 4’ü baba olan 95 veli tarafından cevaplandırılmıştır.

2. İstanbul'un hangi semtinde ikamet ediyorsunuz?

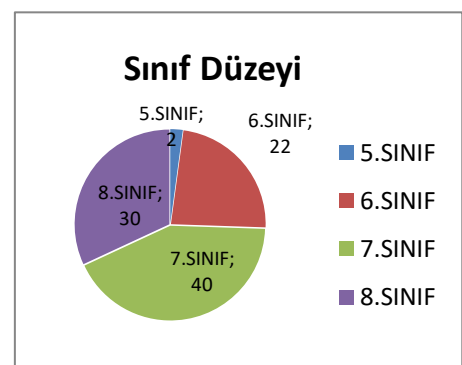
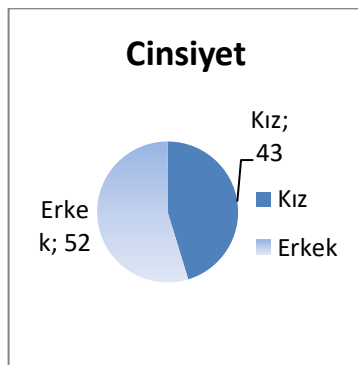
Anketi cevaplayan kişilerin daha çok İstanbul'un Anadolu yakasında ikamet eden veliler olduğunu gözlemledik. Ancak İstanbul ilinin hemen hemen her semtinde farklı aile yapılarının ve kültürün görülebildiği realitesine dayanarak homojen olmadığı dikkate alındığında örneklem grubunun sorun teşkil etmediği ifade edilebilir.

3. Anne ve baba eğitim düzeyleri nedir?

Yukarıdaki tablo velilerin eğitim düzeyleri açısından değerlendirildiğinde 95 kişilik örneklem grubunun % 38'inin lisans ve lisansüstü, % 29'unun lise, % 19'unun ilkokul, % 8'inin ortaokul ve % 6'sının ön lisans mezunu olduğu görülmektedir. Bu verilere göre araştırma örneklemindeki velilerin eğitim seviyesi yönünden çeşitlilik arz ettiği, ancak yarıya yakınının üniversite mezunu olduğu tespit edilmiştir. Bu sayede örneklemini oluşturan velilerin bir kısmının özellikle eğitim anlamında toplumun bilinçli bir kesimini temsil ettikleri ifade edilebilir.

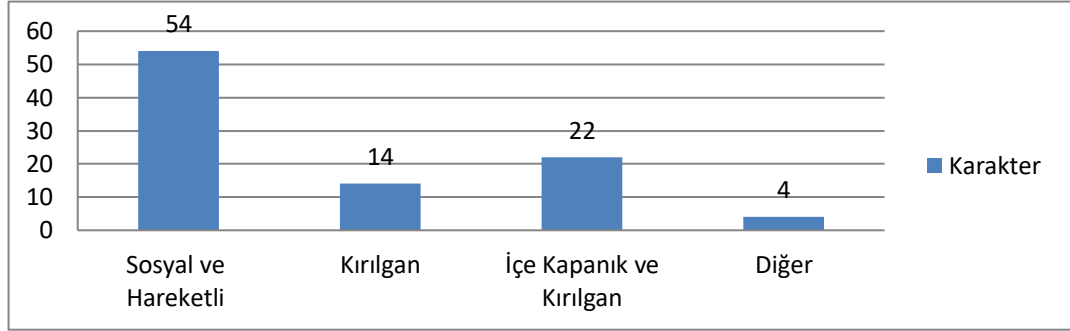
4. Çocuğunuzun cinsiyeti nedir ve ortaokul kaçınıcı sınıfta okumaktadır?

Yukarıdaki grafikler incelendiğinde örneklemini oluşturan velilerin % 55'inin ortaokulda öğrenim gören erkek çocuğunun, % 45'inin ise kız çocuğunun olduğu tespit edilmiştir. Çocukların cinsiyet dağılımının makul bir oranda olduğu düşünülmektedir. Velilere çocuklarının öğrenim gördükleri sınıflar sorulduğunda “% 2'sinin 5. sınıf, % 23'ünün 6. Sınıf, % 43'ünün 7. sınıf ve % 32'sinin ise 8. sınıf öğrencisi” olduğu cevabı

alınmıştır. 5. Sınıfta okuyan öğrenci sayısının % 2 olması bu yaştaki öğrencilerde görülen akran zorbalığı ve şiddet problemiyle ilgili anlamlı sonuçlara ulaşmamızı zorlaştırmaktadır.

5. *Çocuğunuz nasıl bir karaktere sahiptir? Bilgi verir misiniz? (Kırılğan, sosyal, içe kapalı, hareketli vs.)*

Grafikte görüldüğü üzere veliler; çocuklarının karakter özellikleriyle ilgili sorulan soruya “% 59’unun sosyal ve hareketli, % 24’ünün içe kapanık ve kırılğan, % 16’sının kırılğan ve % 1’inin ise diğer niteliklere sahiptir” şeklinde cevap vermiştir. Elde edilen bu veriler, örneklemdaki velilerin çocuklarının çoğunluğunun sosyal ve hareketli bir yapısının olduğunu göstermektedir. Ancak yapılan araştırmalara⁷ göre kırılğan ve içe kapanık çocuklarda akran zorbalığına maruz kalma oranı daha fazladır.

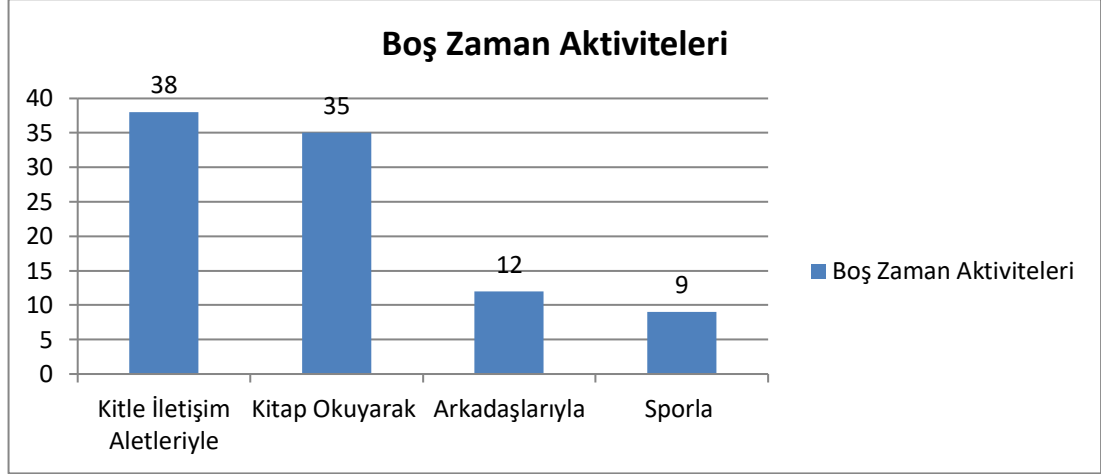
6. *Çocuğunuza ahlâkî ve toplumsal değerlerle (dürüstlük, hoşgörü, merhamet, sevgi, saygı, yardımlaşma, adalet vb.) ilgili belli başlı konularda rehberlik yapıp telkinlerde bulunur musunuz ve bunu hangi yollarla yaptığınıza dair bilgi verir misiniz?*

Anketi cevaplayan ebeveynlerin tamamı *dürüstlük, hoşgörü, merhamet, sevgi, saygı, yardımlaşma, adalet* gibi değerler hakkında çocuklarına kendi davranışlarıyla, ders verici örnek olay ve hikâyeleri onlarla paylaşmak suretiyle, Hz. Peygamber’in (s.a.v) hadisleri aracılığıyla ve kendi tecrübeleri üzerinden telkinde bulduklarını ifade etmişlerdir.

⁷ Richard, J. Hazler, *Breaking The Cycle of Violence: Interventions for Bullying And Victimization* (Washington, DC: Accelerated Development, Taylor & Francis, 1996).; Sonia Sharp - Peter Smith, *School Bullying: Insights and Perspectives* (Routledge, 2002).; Philippa Reid - Jeremy Monsen - Ian Rivers, “Psychology's Contribution to Understanding and Managing Bullying Within Schools”, *Education Psychology in Practice*, 20/3 (2004), 249.; Berfin Ural - Nurcan Özteke, *Okulda Zorbalık* (Ankara: Kök Yayıncılık, 2007).

7. Çocuğunuz boş zamanlarını genellikle nasıl değerlendirir?

Bu soruya velilerin verdiği cevapların dağılımı; “bilgisayar ve tablet kullanır veya telefonundaki uygulamalara (sosyal medya) bakar” cevabını veren 38 veli (% 40), “kitap okur” diyen 35 veli (% 37), “arkadaşları ve kardeşleriyle vakit geçirir” diyen 12 veli (% 13), “spor yapar” diyen 9 veli (% 10) şeklindedir.

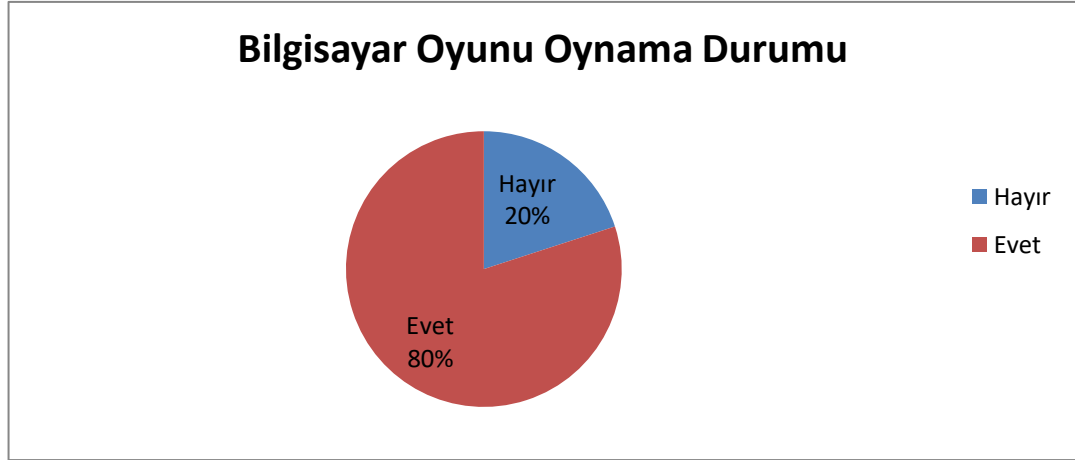

Elde edilen verilerin yüzdelerine bakıldığında velilerin cevaplarına göre çocukların boş zamanlarında % 40'lık bir oranla boş zamanlarını sosyal medya ve cep telefonlarındaki uygulamaları kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla boş zamanlarında arkadaşları ve aile fertleriyle % 13'lük bir oranda yüz yüze bir sosyalleşmenin varlığından söz etmek mümkündür. Diğer taraftan % 10'luk bir dilimin spor aktivitelerini tercih ettikleri görülmektedir. Bu oranın bu kadar düşük oluşu, ailelerin sosyo-ekonomik durumlarının zayıf oluşu ile de irtibatlıdır.⁸ Son olarak veliler tarafından ifade edilen boş zaman aktivitesi olarak % 37'lik bir oranla çocukların kitap okumayı tercih ettikleri görüşü, ailelerin çocuklarını bu hususta teşvik ettikleri, onlara örnek olarak kitap okuma alışkanlığı kazandırdıklarını akla getirmektedir.⁹

⁸ Dursun Güler, “Çocuklarda Sosyo-Ekonomik Düzeyin Fiziksel ve Fizyolojik Performanslarıyla İlişkisi”, *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 4/3 (2019), 276.

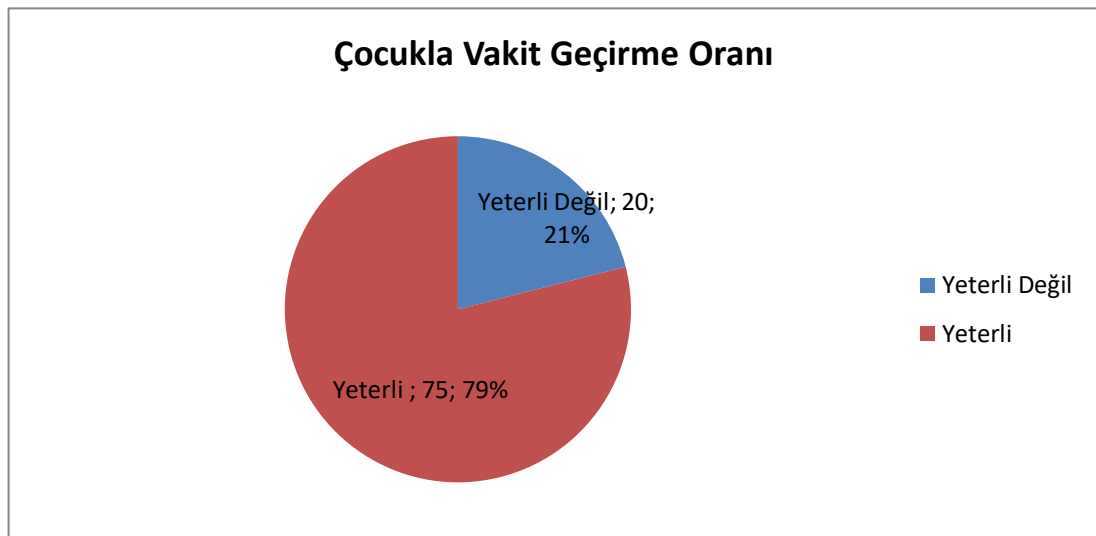
⁹ Ebru Hasibe Tanju, “Çocuklarda Kitap Okuma Alışkanlığına Genel Bir Bakış”, *Aile ve Toplum Dergisi* 6 / 22 (2010), 31.

8. *Çocuğunuz bilgisayar oyunları oynar mı? Eğer oynarsa ne tür oyunlar oynar ve bunların içerikleri hakkında bilginiz var mı?*

95 veliden sadece % 20'si (19 kişi) çocuğunuzun bilgisayar oyunu oynamadığını belirtmiş; diğerleri çocuklarının bilgisayar oyunları oynadığını, bu kişiler içerisindeki 3 veli ise oyunların içerikleri hakkında bilgisi olmadığını ifade etmiştir. Verilen cevaplardan % 80 gibi büyük bir oranda öğrencilerin bilgisayar oyunları ile meşgul oldukları, aynı oranda velilerin, çocuklarının oynadıkları oyunların mahiyetinden haberdar oldukları anlaşılmaktadır.

9. *Çocuğunuzla yeterince vakit geçirdiğinizi düşünüyor musunuz? Birlikte neler yaparsınız?*

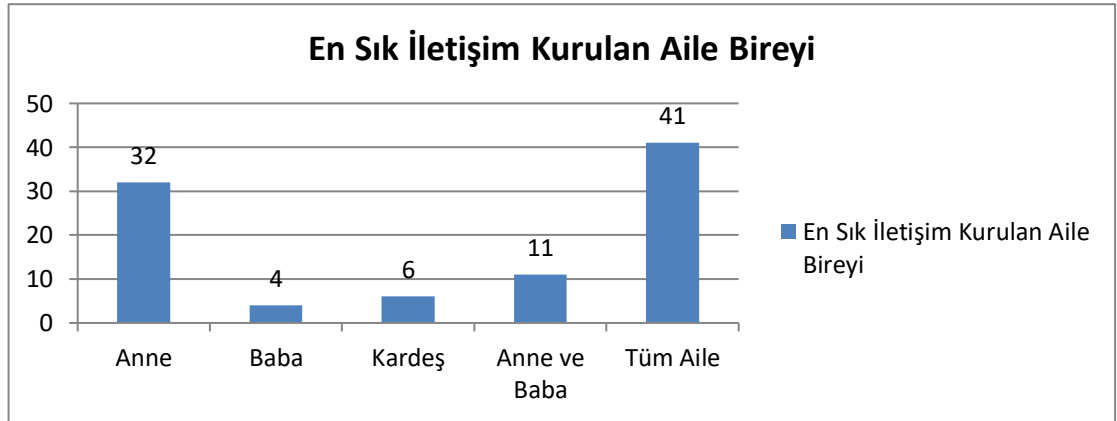
Yukarıdaki veriler analiz edildiğinde 95 kişiden 20'sinin çocuğunuzla "yeterince vakit geçiremiyoruz" diye cevap verdiği görülmüştür. Çocuklarıyla vakit geçiren

velilerin cevapları incelendiğinde ise çocuklarıyla sohbet etmek, kız çocuklarıyla mutfak işlerini birlikte yapmak, birlikte spor yapmak, zekâ oyunları oynamak, alışveriş yapmak, kitap okumak ve birlikte film izlemek gibi aktivitelerin birlikte geçirilen vakitte yapılan aktiviteler olduğu anlaşılmıştır. Bu soruya olumlu cevap verme oranının % 79 gibi bir yüksek bir rakam olması, aile – çocuk ilişkisi açısından örneklemevelilerin başarılı olduklarını söyleme imkânı vermektedir. Öyle ki çalışma örnekleme grubunun İstanbul’da ikamet etmeleri sebebiyle kentteki trafik, hızlı zaman akışı ve zaman geçirilebilecek diğer imkân ve alternatiflerin mevcudiyeti dikkate alındığında bu oran daha değerli hâle gelmektedir.

10. Çocuğunuz okulu, dersleri, öğretmenleri ve arkadaşlarıyla ilgili size bilgi verir mi? Cevabınız evet ise en çok hangisinden bahseder ve bunlar arasında daha çok ne hakkında bilgi paylaşır?

93 veli çocuklarının okul, dersleri, öğretmenleri ve arkadaşları hakkında bilgi paylaştıklarından bahsetmiş, sadece 2 veli çocuklarının bunlar hakkında hemen hemen hiç konuşmadığını ifade etmiştir. Bu sorudan öğrencilerin neredeyse tamamının velilerine bu hususlarda bilgi aktardıkları görülmektedir.

11. Çocuğunuz aile içerisinde en çok kiminle iletişim kurar?

Tabloda da görüldüğü üzere “çocuğunuz ailede en çok kiminle iletişim kurduğunuz” sorusuna 32 veli çocuğunuzun daha çok annesiyle, 4’ü babasıyla, 6’sı kardeşleriyle, 11’i anne ve babasıyla, 41’i ise tüm aile bireyleri ile daha fazla iletişim kurduğunuz şeklinde cevap vermiştir.

Tüm aile bireyleriyle iletişim kurma % 44 gibi bir oranla başta yer almaktadır. Öğrencilerin % 34 gibi bir oranla babaya nispetle daha çok anneleriyle iletişim içinde oldukları görülmektedir.

12. *Çocuğunuz bir sorunla karşılaştığında rahatlıkla bunu sizinle paylaşır mı?*

Bu soruya sadece 5 veli “hayır” cevabı verirken diğer 90 veli ise “evet” demiştir. Bu durum 5 öğrenci istisna edilirse öğrencilerin velileriyle problemlerini paylaşabildiklerini göstermektedir. Dolayısıyla ebeveynlerin çocuklara karşı tutumlarının kabul edici, güven verici ve destekleyici olduğu, bunun sonucunda çocuklarıyla sağlıklı bir iletişim bağı kurabildikleri ifade edilebilir.¹⁰

13. *Gözlemlediğiniz kadarıyla çocuğunuzun arkadaşlarıyla ilişkileri nasıldır?*

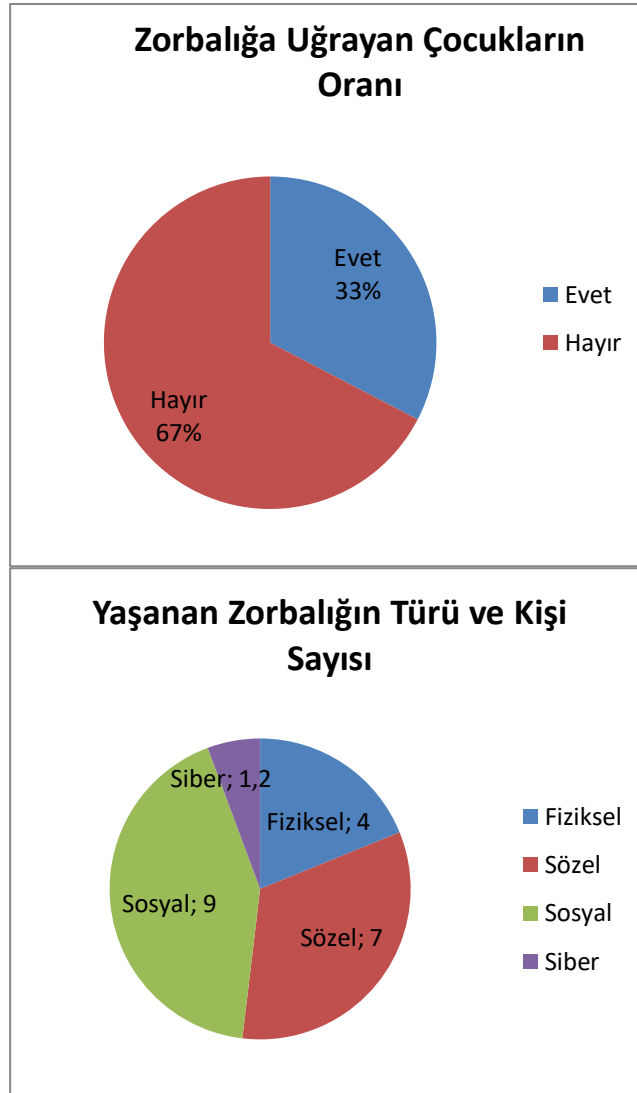
“Çocuğunuzun arkadaşlık ilişkileri nasıl” sorusuna verilen cevaplardan, örneklemimize göre 54 velinin çocuklarının yarıdan çoğunun arkadaşlık kurmada “seçici” olduğunu ifade ettiği görülmüştür. 14 velinin çocuğunun ise “çok iyi” arkadaşlık ilişkilerinin olduğunu belirttiği, diğer 26 velinin bu soruya “iyi” veya “iyi değil” şeklindeki cevaplarının eşit sayıda dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Bu veriler çocukların ancak % 57’sinin arkadaş seçiminde hassas davrandıklarını, % 15’lik bir kesimin bu ilişkileri çok iyi diye değerlendirdiği, % 14’lük dilimin ise bu hususta başarısız olduklarını göstermektedir. Akranlarıyla

¹⁰ Mevlüt Kaya, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 / 9 (1997), 198.

ilişkilerinin “çok iyi” olduğunu ifade edenlerle “iyi değil” cevabı verenlerinin oranlarının birbirine yakın olduğu dikkat çekmektedir. Çocukların karakterlerinin gelişiminde ve davranışlarında arkadaş çevresinin ne kadar etkili olduğu bilinen bir husustur.¹¹

14. *Çocuğunuz okulunda hiç akran (arkadaş) zorbalığına ya da arkadaş şiddetine maruz kaldı mı? Cevabınız evet ise nasıl ve kim sayesinde bunun farkına vardınız? Olayı kısaca yazar mısınız?*

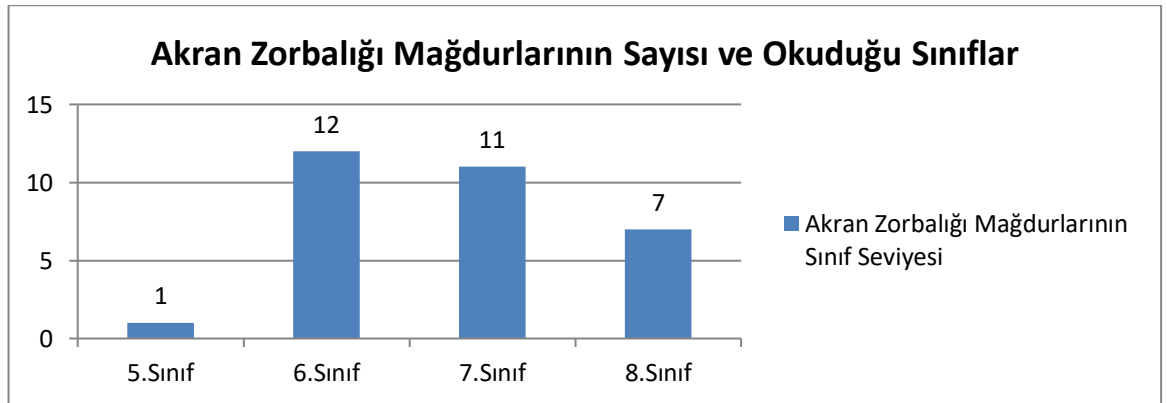
Yukarıdaki tablo örneklemimizi oluşturan 95 veli içerisinde 31’inin çocuğunun okulda şiddete ve akran zorbalığına maruz kaldığını, bu çocuklar içerisinde aynı

¹¹ Zorbalık davranışının ortaya çıkmasında bireysel özelliklerin yanı sıra aile, okul ve akran grubundan oluşan sosyal kurumunda etkisinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Peter K., Smith - Yohji Morita vd. *The nature of school bullying: A cross-national perspective* (London: Routledge,1999), 20-21.

zamanda 5'inin hem zorba hem de kurban pozisyonunda olduğunu, 1'inin ise bizâtihi kendisinin zorba olduğunu göstermektedir.

Velilerin soruya verdikleri cevaplar analiz edildiğinde 8 velinin zorbalık olarak nitelendirdiği hususun aslında çocukların akranlarıyla aralarında bir defa gerçekleşen bir hâdise olduğu, dolayısıyla o zorbalıktan ziyade süreklilik arz etmeyen *fiziksel şiddet* olarak nitelendirilebilir. Diğer 28 çocuğun yaşadıkları zorbalıkların türleri açısından analizi yapıldığında 4'ünün *fiziksel*, 7'sinin *sözel*, 9'unun *sosyal* ve 1'inin de *siber zorbalığa* uğradığı anlaşılmıştır. 7 çocukla ilgili olarak ebeveynlerin yeterli açıklama yapmaması sebebiyle onları zorbalık türlerinden herhangi biri içerisinde değerlendirmek mümkün olmamıştır.

Bu verilere göre ortaokul öğrencileri % 33 gibi bir oranda şiddete ve akran zorbalığına maruz kalmaktadır. Hem kurban hem de zorba pozisyonunda olanlar da dikkate alındığında oran % 37'e yükselmektedir. Bahsi geçen akran zorbalığını yaşayan 31 öğrencinin sınıfları ve sayıları şu şekilde gösterilebilir:

Zorbalığa uğrayan öğrencilerin cinsiyetlerinin dağılımı 17 erkek ve 14 kız öğrenci şeklindedir. Dolayısıyla cinsiyetler arasındaki rakamların birbirine bu kadar yakın oluşu akran zorbalığının bilinenin aksine artık çağımızda kız ve erkek öğrencilerde benzer şekilde gözlemlendiğini ve cinsiyetin bu olumsuz davranışların sergilenmesinde cinsiyet farkının etkili olmadığını göstermektedir. Akran zorbalığının ve şiddetin ara sınıflarda daha fazla görüldüğü müşahade edilmektedir.

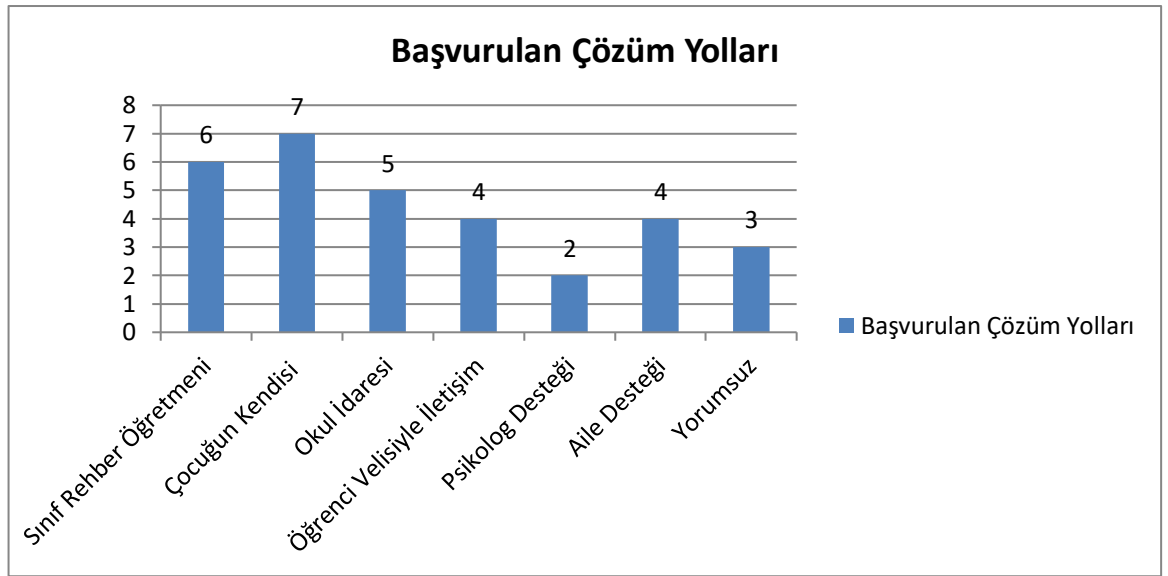
15. Size göre çocuğunuzun yaşadığı bu zorbalığın ya da şiddetin sebepleri nedir?

Bu soruya bencillik, şiddet içerikli oyunlar, kıskançlık, empati yoksunluğu, videolar, ergenlik ve aile içi iletişimsizlik gibi cevapların verildiği tespit edilmiştir.

Verilen cevaplara dikkat edildiğinde zorbalık ve şiddet için zikredilen sebeplerin çeşitliliği aslında bu olumsuz davranışların altında yatan sebeplerin sadece psikolojik değil aynı zamanda sosyolojik ve biyolojik olduğunu bize göstermektedir.

16. Zorbalık ya da şiddeti engellemek için ne yaptınız? Ya da onu engelleyebildiniz mi?

Zorbalığa uğrayan 31 öğrencinin velisinin çözüm olarak başvurdukları yollar şu şekilde belirtilmiştir:

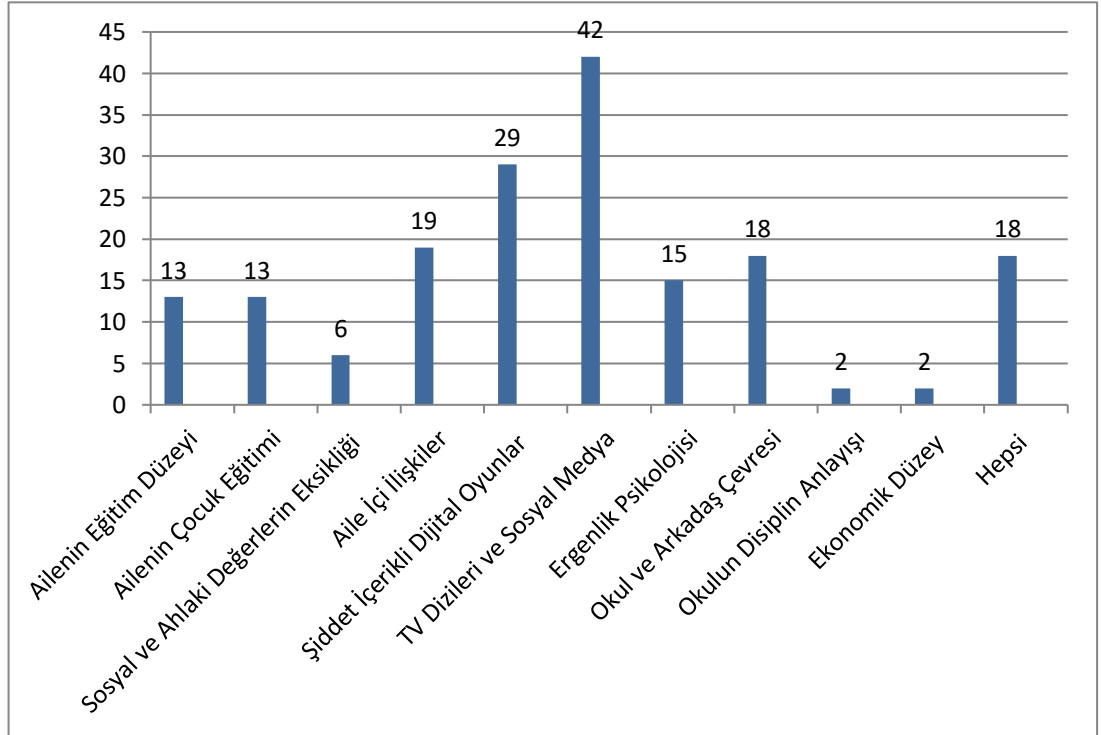
Grafikteki sayılar incelendiğinde 31 kişiden 3 yorumsuz bırakılan cevap dikkate alınmazsa ebeveynlerin çocuklarının yaşadıkları akran zorbalığı ve şiddetle ilgili olarak çoğunun okul idaresi ve sınıf rehber öğretmeniyle iletişim kurdukları, 7'sinin bu problemin üstesinden çocuğun kendisinin gelmesini istedikleri (ki bu çocukların özgüvenlerini zedelememek ve gelişimlerini desteklemek için büyük önem arz etmektedir), ancak 1/3 oranında ebeveynin de (10 kişi) zorbalık yapan çocuğun velisiyle görüşme, aile ya da psikolog desteği alma gibi teşebbüslerde buldukları görülmüştür. Bu soru için örneklem grubumuzdaki sayı (31 kişi) az gözükse de örneklem grubunu ve evreni temsil açısından sağlıklı ve olağan cevaplar elde edildiği ifade edilebilir.

17. Çocuğunuz başka bir arkadaşına zorbalık yaptı mı ya da şiddet içerikli bir davranışta bulundu mu? Eğer cevabınız evet ise çocuğunuzun bunu yapma sebebini tespit edebildiniz mi?

Örneklem grubundaki velilerin 6'sı bu soruya "evet" cevabı vermiştir. Bu durumun sebeplerini, 4 veli "çocuğun kendisinin daha güçlü olduğunu ispatlama gayesi, kötü davranışlara karşı tepki göstermesi, öfke kontrolünü sağlayamaması, dışlanma hareketine karşı tepkide bulunması" şeklinde sıralamış, ancak 2 veli zorbalık sebebi ile ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır.

% 6'lık oranda öğrencinin akran zorbalığı olarak nitelendirilebilecek davranışta bulunduğu anlaşılmaktadır. % 94 gibi yüksek bir oranda ise akran zorbalığına teşebbüs etmeyen öğrenci bulunmaktadır.

18. Okullarda yaşanan zorbalık davranışlarının ana sebebinin ya da sebeplerinin neler olduğunu düşünüyorsunuz? (Tv dizileri, bilgisayar oyunları, sosyal medya, aile içi ilişkiler, arkadaşlar, ergenlik, psikolojik sebepler, ailenin ekonomik durumu, okul çevresi, ebeveynlerin eğitim seviyesi, ailenin çocuklarını eğitim tarzları vs.)

Ankete katılan 95 velinin bu soruya cevap olarak birden fazla sebep sıraladığı görülmüştür. Verilen cevaplar arasında en yüksek oranla 45 kişi (% 34) ailenin merkezde olduğu *ailenin eğitim düzeyi*, *ailenin çocuk eğitimi* ve *aile içi ilişkileri* gelmektedir. 42 kişi (% 31) ise zorbalık sebebi olarak *sosyal medya* ve *tv dizilerini* göstermiştir. 29 veli (% 22) *şiddet içerikli dijital oyunları* yaşanan akran zorbalığı ve

şiddet vakalarının sebebi olarak zikretmiştir. 18 kişi (%13) ise bu sebeplerin hepsinin akran zorbalığına yol açabileceğini ifade etmiştir.

Bu verilerden ortaokul öğrencileri arasında akran zorbalığı ve şiddetin sebebinin % 31 oranında çevresel etkenler arasında sayılabilecek TV dizileri ve sosyal medya olduğu sonucu çıkmaktadır. Buna göre TV dizileri ve sosyal medyanın öğrencileri olumsuz mânada etkilediği görülmektedir.¹² Ayrıca şiddet ihtiva eden dijital oyunların % 22 gibi bir oranda akran zorbalığı ve şiddet hususunda öğrencileri etkilediği neticesi çıkmaktadır.¹³

4. Değerlendirme

Yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgular göstermiştir ki ebeveynler akran zorbalığı ve şiddet vakalarının temel sebepleri olarak başta aileyi, sosyal medya ve tv dizilerini ve üçüncü olarak şiddet içerikli dijital oyunları¹⁴ görmektedir. Okulda yaşanabilecek zorbalık ve şiddet vakalarını çözmek için örneklemimizi oluşturan ebeveyn grubunun; aile çocuk ilişkisinin, okul öğretmen ve aile iş birliğinin lüzumu hususunda bilinçli olduklarını söylemek mümkündür. Diğer yandan ilk eğitim yuvası olan aile içinde yaşanan tartışma, kavga, şiddet, iletişimsizlik gibi sorunların, çocuklara yansıdığı, böyle bir aile ortamı içinde yetişen çocukların okullarında akran zorbalığına ve şiddete başvurmada öne çıktıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra sosyal medya, TV dizileri ve şiddet içerikli dijital oyunların da çocukların akranlarına zorbalık ve şiddet uygulamalarına sebep olduğu ya da bunu teşvik ettiği görülmektedir.

Örneklem grubumuzu oluşturan ebeveynler arasında dijital oyunlara müsaade edenlerin neredeyse tamamının içerikleri hakkında bilgi sahibi oldukları, dolayısıyla seçici davranabildikleri dikkate alındığında velilerin çocuklarının izledikleri programların ya mâhiyetini tam bilmedikleri ya da bu programların onların sandığı kadar masum olmadığı sonucu çıkmaktadır.

¹² Ayrıca bk. Vural Hoşgörür - Asil Orhan, “Okulda Zorbalık ve Şiddetin Nedenleri ve Önlenmesinin Yönetimi (Muğla Merkez İlçe Örneği)”, *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12/24 (2017), 866.

¹³ Ayrıca bk. Zekihan Hazar - Fatma Ekici, “Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Oyun Bağımlılığı ile Zorbalık Bilişleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* 26 /1 (2021), 11.

¹⁴ Craig A. Anderson - Leonard Berkowitz, vd. “The Influence of Media Violence on Youth”, *Psychological Science in the Public Interest*, 4/3 (2003), 81-110.; Abdullah Kuzu, *İnternet Kullanımı ve Aile Araştırması* (Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008), 7.

Dünyadaki gelişmeleri takip etmenin ve her geçen gün sayısı artan iletişim kurma kanallarına bağlı olarak ailenin çocuk üzerindeki kontrol gücü azalmaktadır. Sosyal medya ve diğer dijital dünyanın enstrümanları her ne kadar iletişimi ve bilgiye ulaşma imkân ve hızını artırsa da bunları kullananları çok meşgul ettiğinden ebeveynin çocuklarına, çocukların ailelerine ayırdığı zamanı giderek azaltmakta ve çocuğu artık sosyal medya ve dijital dünya eğitmektedir. Bu durum çocukların sosyal hayat içerisinde arkadaş etkisine daha açık ve olumsuz davranışları tecrübe etmekte ya da uygulamakta daha savunmasız kalmalarına sebep olabilmektedirler.

Bu sebeple ailelerin bu tehlikelere karşı farkındalık düzeylerinin artırılması, aile içi ilişkilerin güçlü tutulması, çocuklarla iletişimin devamlılığının sağlanması zaruret olarak gözükmektedir. Huzurlu bir aile ortamında yetişen, aileleriyle iletişimi güçlü, ilişkileri sağlıklı olan çocukların gerek okul ortamında gerekse toplumsal hayatta sosyal ilişkileri, özgüvenleri daha gelişmiş ve sağlıklı olacaktır. Hülâsa okullarda yaşanan akran zorbalığı ve şiddet konusu, sağlıklı ve huzurlu nesiller yetişmesi için önemle üzerinde durulması, buna karşı başta ailelerin, yetkililerin, okul idarecileri ve öğretmenlerin âcil tedbir almalarını gerektiren bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

- A. Anderson, Craig. - Berkowitz, Leonard vd. “The Influence of Media Violence on Youth”. *Psychological Science in the Public Interest* 4/3 (2003), 81-110.
- Farrington, David P. *Understanding and Preventing Bullying: In Crime and Justice* (Ed., M. Tonry). Chicago: University of Chicago Press, 1993.
- Farrington, David P. *Introduction to Integrated Developmental and Life Course Theories of Offending: In Advances in Criminological Theory* (Ed. DP. Farrington)., NJ: Transaction New Brunswick, 2005.
- Güler, Dursun. “Çocuklarda Sosyo-Ekonomik Düzeyin Fiziksel ve Fizyolojik Performanslarıyla İlişkisi”. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi* 4/3 (2019), 275-288.
- Hazar Zekihan - Ekici, Fatma. “Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Oyun Bağımlılığı ile Zorbalık Bilişleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* 26 /1 (2021), 1-15.

- Hazler, Richard J. *Breaking The Cycle of Violence: Interventions for Bullying And Victimization*. Washington, DC: Accelerated Development, Taylor & Francis, 1996.
- Hoşgörür, Vural. - Orhan, Asil. “Okulda Zorbalık ve Şiddetin Nedenleri ve Önlenmesinin Yönetimi (Muğla Merkez İlçe Örneği)”. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/24 (2017), 859-880.
- Kaya, Mevlüt . “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 / 9 (1997), 193-204 .
- Kuzu, Abdullah. *İnternet Kullanımı ve Aile Araştırması*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.
- Menesini, Ersilia - Salmivalli, Christina. “Bullying in Schools: The State of Knowledge and Effective Interventions”. *Psychol Health Med* 22 (2017), 240-253.
- Olweus, Dan. “Annotation-Bullying at School: Basic Facts and Effects of School Based Intervention Program”. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 35 (1994), 1171-1190.
- Reid, Philippa. – Monsen, Jeremy. - Rivers, Ian. “Psychology's Contribution to Understanding and Managing Bullying Within Schools”. *Education Psychology in Practice*. 20/3 (2004), 241-258.
- Sharp, Sonia. - Smith, Peter. *School Bullying: Insights and Perspectives*. Routledge, 2002.
- Smith, Peter. K. - Morita, Yohji vd. (Ed). *The nature of school bullying: A cross-national perspective*. London: Routledge,1999.
- Tanju, Ebru Hasibe. “Çocuklarda Kitap Okuma Alışkanlığına Genel Bir Bakış”. *Aile ve Toplum Dergisi*. 6 / 22 (2010), 30-39.
- Ural, Berfin. - Özteke, Nurcan. *Okulda Zorbalık*. Ankara: Kök Yayıncılık, 2007.
- World Health Organization (Who), *World Report on Violence and Health*. Ed: E. G Krug vd. Geneva: WHO, 2002.

DEĞERLERİN AKTARIMINDA VE YENİDEN ÜRETİMİNDE AİLE'NİN ETKİSİ

Sümeyye YILMAZ¹⁵

Değer konusu başlangıçta bizlere basit bir kavram olarak gelse de sosyal ilişkilerin toplum içerisinde değerler etrafında şekillendiğini görürüz. Toplum denilen sosyal ilişkilerin bütünü değerdir denilebilir. İnsan sosyal bir varlıktır, bu nedenle insanın bütün sosyal ve beşerî ilişkileri değerler üzerine kurulmaktadır. Değerden arındırılmış bir toplum imkânsızdır. İnsan, değerlerle örülmüş bir dünyaya gelmekte ve yaşamını değerler etrafında şekillendirmektedir. Sanat eserleri ortaya koyma, mizah yapma, estetik algısı, ölüm, yaşam arasındaki bağlantıyı kurma farkındalığı, kelimeler ve anlamlarından soyut düşünceler, şiirler, müzik veya ritim inşa etmek, bir yaşam tarzını belirlemek veya değiştirmek ve hayatın anlamını sorgulamak değer yüklü durumlardır. Ahlaki duyarlılığa sahip olma, inanma, güvenme, beğenme ve âşık olma gibi kavramlar da değer yüklüdür ve sadece insana özgüdür. En basit toplumsal meselelerde bile değer vardır. Değerler olmadan toplumda belirsizlikler, düzensizlikler ve kaotik bir ortam oluşmakta, inanç, ahlak ve toplumsal normlar anlamını yitirmekte, statüler-bireysel ve toplumsal kimlikler- ve toplumsal roller anlamsızlaşmaktadır.¹⁶

Değerler anlam dünyası inşa ederler ve insanların tercihleri sahip oldukları anlam dünyalarının birer mahsulüdür¹⁷. Değerlerin temellerinin atıldığı ilk kurum ise ailedir. Aile değerlerin aktarımında ve devamlılığında merkezde yer almakta en önemli

¹⁵ Sümeyye YILMAZ, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, MEB İHL Meslek Dersleri Öğretmeni. ylmzsumeyye@hotmail.com - ORCID ID 0000-0003-2053-6606

¹⁶ Murat Şahin, *Değerler Sosyolojisi* (Ankara: Net Kitaplık, 2022), 14.

¹⁷ Anton C. Zijderveld, *Kültür Sosyolojisi Kültür Sosyolojisine ve Metodolojisine Giriş*, çev. Kadir Canatan (İstanbul: Açılım Kitap, 2013.), 51-52.

misyonu bünyesinde taşımaktadır.¹⁸. Özellikle ailede yaşanan değişimler aktarılan değerlerin değişmesine neden olmaktadır. Bu anlamda çalışmamız toplumu anlama konusunda önemli bir unsur olan değerleri tanıtıcı anlamda değerler sosyolojisine ufak bir katkı yapmayı ve din sosyolojisi ile ilişkisi açısından “din ve değerler” arasındaki ilişkiyi günümüzün bakışından ve değişen yönleriyle ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öncelikle değer kavramı ve değerlerin kaynağının farklı disiplinlerin bakış açısından tanımı ele alınmıştır. Ardından din ve değerler arasındaki ilişki ve değerlerin öğrenilmesinde ailenin rolü üzerinde durulmuştur. Dini, kültürel ve toplumsal değerlerin aktarımında ve yeniden üretiminde ailenin rolü ortaya konulmuştur. Sonrasında batı toplumlarında değerlere yaklaşım değişen yönüyle ele alınarak, Türkiye’de ailede ve aile rollerinde yaşanan değişimlerin değer aktarımına etkisi ele alınarak çalışma nihayete erdirilmiştir.

1. Değer Kavramının Tanımlanması

Değer kavramı birçok alanda gündelik hayatın içinde kullanılmaktadır.¹⁹ Değer kavramı ilk defa 1918 yılında Florian Wiltold Znaniecki tarafından "valere" kökünden türetilmiş bir kelime olarak ve kıymetli olmak anlamında kullanılmıştır.²⁰ Değerler olgusu günlük yaşantımızın her alanında karşımıza çıkmakta ve kolektif olarak kazanılmaktadır. Bu kolektif yapı ilk olarak aile sonrasında da çevredir. Ülkemizde değerler genellikle ahlakla doğrudan ilişkili bir konu olarak nitelendirilmektedir.²¹

Değerler; olayları ve insanların eylemlerini değerlendirmede kullanılan bir ölçüttür.²² Arzu edilen ideal davranış biçimlerini ifade eden ve bize nasıl davranacağımızla ilgili, fiillerimizin çirkinliğini veya güzelliğini, ahlakiliğini veya yanlışlığını belirlemede yol gösteren genel ilkeler veya standartlardır.²³ İdeolojilerin, tutumların veya davranışların ve ahlaki yargıların belirleyicilerinden olan değerler, toplumsal fenomenlerin anlamlarını gösteren değerlendirmeler ve bir şeyin önemini

¹⁸ Erol Güngör, “Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar”, *Doktora Doçentlik ve Profesörlük Tezleri* (Ankara: Yer-Su, 2018), 217.

¹⁹ TDK, *Sözlük*, 2010, 607.

²⁰ Ersan Ersoy, “Sosyolojide Değerler ve Değer Araştırmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (2018), 356.

²¹ Nazmi Avcı, *Toplumsal Değerler ve Gençlik* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007), 13.

²² Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Ötüken yayınları, 1998), 27.

²³ Hayati Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 285.

ve kıymetini ifade etmeye yarayan ölçüdür.²⁴ Daha kompleks olarak değerler Schwartz'ın ifadesine göre, bireylerin diğer insanların davranışlarını değerlendirdiği, eylemlerini seçmesinde onları yönlendiren ve eylemlerini meşrulaştırıcı ölçütlerdir.²⁵

Ahlaki anlamda değerler, insanların davranışlarını değerlendirirken kullandığımız standartlar ve insanların isteklerini değerlendirmemize yardım eden ölçütler olarak tanımlanmıştır.²⁶ Değerler insan davranışlarına yön veren, insanların neyi yapıp neyi yapmamaları gerektiği konusunda yönlendiren ilkelerdir. İnsanın her davranışı bir değer yargısıyla bağlantılıdır. Erol Güngör'e göre, insanların pek çok değer yargısı bulunur ancak insanın temel ahlak normları birincil olarak ön plana çıkanlardır²⁷.

Sosyal anlamda değerler, toplumun bütünlüğünü ve devamlılığını sağlayan ve sürdüren, bireylerin zihinlerinde uygun ve gerekli gördüğü, ortak duygu, düşünce, amaç ve beklentileri ifade eden genel geçer inanç ve ilkelerdir.²⁸ Bu anlamda değerler toplumsal yaşamda uygun olan ve olmayanı, doğru olan ve olmayanı, beğenilen ve beğenilmeyeni, arzulanan ve arzu edilmeyeni belirleyen temel ölçütlerdir.²⁹ Değerler bireylerin tercih kıstaslarıdır. Bu bakımdan değerler toplumun uzlaşısı sağladığı ilkeler olmak zorundadır. Ancak böyle toplumun varlığına ve sürdürülebilirliğine hizmet edebilir. Bauman'ın ifade ettiği gibi değerler kültürel olarak ayırım yapma etkinliğidir.

Spanger, Allport ve arkadaşları, Rokeach, Güngör, Schwartz gibi düşünürler değer konusunu genel inanç çerçevesinde ele alınan psikolojik bir obje olarak değerlendirmiştir. Değerler sosyolojisi toplumların değerler konusunda evrensel ve kültürel anlamda meydana gelen değişimleri ve farklılaşmaları ele alan bir araştırma sahasıdır.³⁰

²⁴ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 193.

²⁵ Ertan Özensel, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 223.

²⁶ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, 28.

²⁷ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, 42.

²⁸ Recep Kaymakcan- Hasan Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 24.

²⁹ Özlem Doğan, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölativizm Tartışması Üzerine", ed. Şehabettin Yalçın, *Vadi Yayınları Bilgi ve Değer* (2002), 283.

³⁰ Özensel, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", 218.

2. Değerlerin Kaynağı Üzerine Tartışmalar

Değerlerle ilgili olarak yapılan pek çok araştırma olup genel anlamda değerler hakkında belirli sınıflandırmalar yapmaya odaklanıldığı görülecektir.³¹ Bu sınıflandırmalardan en çok bilinen ve kabul görenleri Schwartz, Spranger, Rokeach ve Nelson tarafından yapılmıştır.³² Değerler alanına ilişkin ilk felsefi bulgular Sokrates, Platon, Aristoteles ve Sofistler'e kadar dayandırılmaktadır. Psikolojide ilk defa değer testi uygulayan kişi ise Eduard Spranger'dır.³³ 1928 yılında Study of Values (insan tipleri) adlı çalışmasında Spranger, değerlerin içeriğini esas alarak bir sınıflandırma yapmış ve deneklerini sahip oldukları değer yönelimlerine göre temel kişilik tiplerine ayırmıştır.³⁴ Bunlar; bilimsel, ekonomik, estetik, sosyal, politik ve dinî olmak üzere 6 grup olarak ayrılmıştır.³⁵ Erol Güngör, Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar adlı çalışmasında bu gruplara "ahlakî değer" boyutunu da ekleyerek değerleri yedi grupta incelemiştir.³⁶ Rokeach "The Nature Of Human Values" adlı eserinde, değerleri araç ve amaç değerler olarak iki boyutta sınıflandırmıştır.³⁷ Nevzat Tarhan, Rokeach'ın tanımlamasına yakın bir tanımlama ile ayırmış ve değerleri amaç ve araç değerler olarak gruplandırmıştır. Tarhan'a göre: insanın hedeflerine götüren yol araç değerler; kişinin soyut hedefleri de amaç değerler olarak ifade edilmiştir. İnsanın içinde kötülük yapma ve iyiliğe yönelme duyguları bir arada bulunmaktadır.³⁸ Hayati Hökelekli'ye göre, değerler insanın içinde, tabiatında, fitratında doğuştan itibaren bulunan içkin bir olgudur.³⁹ Değerler insana özgüdür ve insan eliyle üretilmekte, ortaya çıkmakta ve uygulanmaktadır. Ayrıca değerler ve inançlar arasında bir bağ vardır. Kaynağı ne olursa olsun inançlar değerlerin başlangıcıdır. Ahlakta iyilik ideali olarak kendisini gösteren bu inanç dinde kutsallık olarak, görülmektedir.⁴⁰

Değerler insanın zihninde bulunan bu duygular arasında bir denge kurarlar. Eğer bu denge doğru bir şekilde kurulursa insanın yaşamı da doğru bir düzlemde

³¹ Emine Meliha Kurttaş, "Değerlerin Kaynağı ve Anlamlandırılması", *Journal of Turkish Studies*, 12 (2017), 350.

³² Kubilay Yazıcı, "Değerler Eğitime Genel Bir Bakış", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 19 (2006), 502-504.

³³ Eduard Spranger, *İnsan Tipleri*, çev. Ahmet Aydoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 198.

³⁴ Şalom H. Schwartz, "Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries", *Advances in Experimental Social Psychology* 25 (1992), 1-65.

³⁵ Şahin, *Değerler Sosyolojisi*, 17.

³⁶ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, 85.

³⁷ Milton Rokeach, *The Nature of Human Values* (New York: Free Press, 1973), 15.

³⁸ Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 21.

³⁹ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 194.

⁴⁰ Nurettin Topçu, *Ahlak* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), 91.

devam eder.⁴¹ Öte yandan, değerleri insanî ve İslamî olarak ayıranlar da olmuştur. İnsani değerler, yaralı bir insana yardım etmek gibi, evrensel olarak her insanın sahip olabileceği erdemlerdir. Dini emirlerden kaynaklanan erdemler de vardır. Bunlar kaynağını dini öğretilerden alan İslamî (dinî) erdemler denilmektedir.⁴²

Değerler ancak yaşanır ve aktarılırsa devamlılık arz edebilirler. İnsanların değerlere yönelik hassasiyeti ve samimiyeti bu konuda belirleyicidir. Değerlerin varlığı ve devamlılığı toplumda yaygınlaşması ve yaşatılabilmesiyle süregelen bir hal almaktadır.⁴³ İnsanların değere atfettikleri anlam yaşadıkları dönemde o değere verilen önemle alakalı bir durumdur. Yani toplumun merkezinde din veya ahlak ön planda ise değerlerin merkezinde de din ve ahlak olacaktır. İnsanların merkeze aldığı kaynak değerlerin de belirleyici kaynağı olur. Yani din toplumun merkezinden uzaklaşır ve önemi azalırsa dini değerler de toplumda azalacaktır.⁴⁴ İnsanlar, kültürler ve toplumlar değişmektedirler. Bu nedenle değerler ve ona dair algılar da zamanla kültürün ve toplumun değişmesiyle beraber değişmekte veya farklılaşmaktadır.⁴⁵

2.1. Felsefi ve Sosyolojik Açından Değer ve Değerlerin Kaynağı

MÖ 4. Yy.'da itibaren antik Yunan felsefesinde Sokrates, Platon ve öğrencisi Aristoteles başta olmak üzere pek çok filozof “değer nedir?” sorusuna cevap aramışlardır.⁴⁶ İlk kez insan aklıyla erişilebilecek evrensel değerlerin varlığından da bu dönemde bahsedilmiştir. Antikçağda dogmatik ve mutlak olguların varlığının yanında temelinde insanın tercih özgürlüğünün yer aldığı değerlerin rölatifliği de vardır. Özellikle sofistler, değerler rölativizminin ilk habercileri olmuşlardır. Sofistler genel geçer ve mutlak olanı önemsemeyen bir tavırla değerlerin sonradan insanın kendi eliyle ortaya konulduğunu savunurlar. Bunun aksine değerlerin nesnellliğini savunan farklı yaklaşımlar da mevcuttur. Aristoteles, Platon ve Sokrates, rasyonalist mutlakçı değer yaklaşımını savunanların başında gelmektedirler. Sokrates'te, insanlar arasında düşünce farklılıkları olabilmektedir. Fakat farklı fikirlerden temel uzlaşma noktaları çıkartacak ortak zeminler bulmak önemlidir. Sokrates'e göre bu ortak zemin

⁴¹ Enver Uysal, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler–İslâmî Erdemler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 66-67.

⁴² Doğan, “Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölativizm Tartışması Üzerine”, 284.

⁴³ Mustafa Turgut, *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması* (Ankara: TC. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010), 229.

⁴⁴ Turgut, *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması*, 18.

⁴⁵ Kaymakcan- Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 25.

⁴⁶ Kurttaş, “Değerlerin Kaynağı ve Anlamlandırılması”, 355.

evrensel değerlerdir. Hocası Socrates gibi Platon da sofistlerin ahlak ve değerler konusunda hiçbir mutlaklığı kabul etmeyen tavırlarına tepki göstermiş ve değerlerin nesnel olgular olduklarını savunmuştur.⁴⁷ Aristoteles'te olgunluk noktasına ulaşan bu fikirler ahlak problemi noktasında ele alınmıştır. Ahlakın temel konusu insanın kendi içinde bulduğu ve ona yönelerek sahip olduğu mutluluktur.⁴⁸

Kant insanın bu durumunu 'ergin olmayış durumundan kurtulması' olarak tanımlamaktadır. Kant'a göre, ahlak yasalarının ortaya koyduğu ahlaksal kavramlar bütünü ile 'apriori' bir temele sahiptir. Ancak bir kişi görev duygusu ile hareket ettiğinde ahlaksal değerler açığa çıkmaktadır.⁴⁹ Kant ahlâk yasalarından yüce ve aşkın varlığı çıkartmaya çalışırken, içimizdeki ahlâk yasasını metafizik bir varlığa bağlayarak duyular üstü bir anlam kazandırır.⁵⁰ Bu şekilde Tanrının varlığını zorunlu kılar. Kant'ta ahlaki buyruklar aşkın bir varlığa dayandırılmaktadır. Bu anlamda dinlerde aşkın Tanrı anlayışı zaten bulunan bir şeydir. Kant'ta ahlaki davranışlar kişinin bir dine mensup olup olmamasına bakılmaksızın var olabilir.⁵¹

Sosyolojide değerler insanlar arasındaki sosyal ilişkiler neticesinde ortaya çıkar. Değerler nasıl davranmaları gerektiği konusunda bireyleri yönlendirirken, aynı zamanda toplumsal ilişkileri düzenlemekte ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktadır. Sosyolojinin değerler üzerinde çalışmalar yapması, değerlerin sosyal gerçekliği olmadığı üzerinden eleştirilen bir konu olsa da değerlerin oluşumunda toplumun etkisi pek çok araştırmacı tarafından kabullenilmiş bir gerçektir. Mesela Durkheim, toplumu değerleri üreten kollektif bir bilinç olarak ifade etmiştir. Bireysel değerlerin oluşumunda toplumun önemli bir rolü vardır. Sosyal değer denilen bu alan bireysel bilincin dışında tahakküm edici bir güce sahiptir.⁵² İstese de istemese de bireye kendini dayatır. Weber "Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhunu" adlı eserinde bireysel değerlerden ve sosyal değerlerden bahsetmektedir.⁵³ Değer yargılarının kaynağının din olduğunu söyleyen Weber, konu ile alakalı iki temel tez ortaya koymuştur. Bunlardan ilki Protestanlık ile ekonomik bir kavram olarak kapitalizm arasında kurduğu bağıdır.

⁴⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer* (İstanbul: Doğubatı Yayınları, 2016), 190.

⁴⁸ Ülken, *Bilgi ve Değer*, 69.

⁴⁹ Russell Bertrant, *Eğitim Üzerine*, çev. Nail Bezel (İstanbul: Say Yayınları, 1993), 697.

⁵⁰ Doğan, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölativizm Tartışması Üzerine", 303-304.

⁵¹ Ömer Naci Soykan, "*Genel Geçer Bir Ahlâk Olanaklı mıdır?*" *Değerler ve Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007), 47.

⁵² Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, çev. Enver Aytekin (İstanbul: Pozitif, 2021), 36.

⁵³ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla (İstanbul: Metis Yayınları, 2019), 246.

İkincisi ise toplumsal yapı ile din ve değerler arasındaki ilişkiyi değer farklılaşması bağlamında ele almasıdır.⁵⁴ Weber burada dini değerlerin ekonomi ve toplumsal bir eylemi belirlemede nasıl itici bir güç olduğunu ortaya koymuştur. Weber'e göre değerler toplumsal değişimde önemli bir güçtür.⁵⁵

Toplumsal bütünleşme ve uyum üzerinde çokça duran Parsons da toplumsal düzen ve uyum üzerinde değerlerin etkisini vurgulayan başka bir sosyologdur. Parsons her sosyal sistemin kendi içinde bütünlük arz eden kültürel değerler, norm ve rollerden oluşan bir sisteme sahip olduğunu söyler. Bu sosyal sistemler, değerlerin korunması, toplumsal bütünlüğü sağlaması ve kültürel araçların amaca uygunluğunun sağlanmasına imkân verir.⁵⁶ Toplumsal sistem sağlıklı bir şekilde devam etmek için toplumsal bütünlüğe ihtiyaç duyar. Toplumsal bütünleşmenin olamaması, toplumda uyumsuzluğa ve toplumsal-sosyal yapıda sorunlarına yol açar. Parsons bu noktada bütünleşmenin sağlanması için değerlere vurgu yapar. Çünkü değerler bireyler arası iletişimleri ve bütünleşmeyi sağlayan bir tutkal gibidir. Bu da sosyal yapının devamını mümkün kılmaktadır.⁵⁷

Din, değerlerin en önem kaynaklarından biri olmakla beraber tüm evrensel değerlerin de koruyucusudur. Değerlerin oluşumunda dinin rolü yadsınamaz. Dinin toplum içerisinde görünürlük kazandığı alan ahlaki tutum ve davranışlardır. Din, bizlere toplumsal ve evrensel ahlak değerleri sunmaktadır. Bu değerler teolojide genel anlamda mutlak olarak görülmektedir. Tarih boyunca bütün dinlerde mutlak değerlerin ne olduğu ve insanların buna neden uymaları gerektiği konusu üzerinde durulmuştur.⁵⁸ Bu anlamda din, ahlak ve değer arasında kuvvetli bir bağlantı bulunmaktadır.

2.2. Batı Medeniyetinde Değer Algısı ve Aileye Etkileri

Her medeniyetin, her toplumun kendinden neşet ettiği ve beslendiği bir değerler havzası vardır. Batı medeniyetinin değer havzasını da Yunan felsefesi, Roma hukuku ve Hristiyanlık oluşturmaktadır. Bu üç anlayışın sağladığı kültür hüzmesi batı medeniyetinin kültürel yapısını ve zihnini şekillendirmiştir. Batı değerlerini bir bütün olarak göremeyiz ancak farklı değer yaklaşımlarına sahip olsa da dışavurumda belirgin

⁵⁴ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Murat Demir (Ankara: Nilüfer, 2017), 156.

⁵⁵ Arif Korkmaz, "Değerler Sosyolojisi", *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013), 68.

⁵⁶ Parsons Talcott, *The Social System* (Francis E Library, 1951.), 47.

⁵⁷ Doğan, "Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölativizm Tartışması Üzerine", 283.

⁵⁸ Korkmaz, "Değerler Sosyolojisi", *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/11 (2013), 53.

bazı değer yaklaşımlarının öne çıktığını görebiliriz. Bunlar; bireysellik, pozitivizm ve sekülerlik olarak ifade edilebilir.⁵⁹ Bu olgular, batı değerlerinin ruhunu ifade edebilecek en temel olgulardır. Ancak her bir husus/olgu bugün pozitif bilimlerin üzerine çokça yazıp çizdiği derin ve kapsamlı konulardır. Ve bu hususu detaylandırmak çalışmamızın boyutlarını aşar niteliktedir. Biz burada sadece genel bir değerlendirme yapmakla iktifa edeceğiz.

Grek felsefesinin önde gelen filozoflarında Platon ve Aristoteles orta çağ Hristiyan ve İslam felsefesini de etkilemiştir. Aydınlanma ile varlık ve değerlerin bir tutulması ve bilginin değer atfedilen bir olgu olması şiddetle eleştirilmiştir. Daha önce de bahsedilen natüralizm yaklaşımında da olduğu gibi aydınlanma çağında bilimsel olanda metafiziğin yeri yoktur. Aydınlanma çağında değerler felsefeden fersah fersah uzak tutulmuştur. Bu çağ geçmişle tüm bağlarını ortadan kaldırmaya çalışarak bilimde metafizik olana yer olmadığı düşüncesiyle dine ve deizme karşı savaş açmıştır diyebiliriz.⁶⁰

Jean-Jacques Rousseau'nun toplum sözleşmesi (Social Contract) adlı eserinde de işaret ettiği gibi batı toplumları ferdidir. Onlar tekil yaşamayı tercih eden bir anlaşma veya sözleşme etrafında toplanmış insanlardır. Bu da temelinde barbarlığın yattığı bir gerçektir.⁶¹ Türk toplumu ise medeni bir toplum olması nedeniyle kan bağı ilişkilerinin olduğu, aile ve sosyal ilişkilerinin çok sıkı ve yaygın olduğu bir toplumdur.⁶² Türk toplumu tarihi gelişimi yönüyle şehir toplumdur. Bu durum John Locke, Immanuel Kant gibi ahlak ve hükümet üzerine eser kaleme alan yazarların eserlerinde işaret ettikleri bir durumdur. Batı toplumlarında bireysellik George Simmel'in ifade ettiği gibi kilisenin paslı zincirlerinden kurtulmaktır.⁶³ Burada batı toplumlarında bireysellik ile laiklik arasında sıkı bir ilişki olduğunu da ifade etmek yanlış olmayacaktır. 1930'lu yıllarda bireysellik kavramını kullanan Alexis de Tocqueville, kitlelerden yalıtılmış bireyleri ifade ederken bireyselliğiyle öne çıkan, önemli bir nüve olarak bireye dikkat çekmektedir. Hümanizmin şemsiyesinde gelişen ve bugünlerine ulaşan batı toplumları, bireyselliği modern toplumların temelinde görürler. Bireysel ahlakı benimseyen ve kilisenin cemaatçi anlayışına karşı çıkmış olan

⁵⁹ Şakir Gözütok, "Değerler Eğitimi ve Batı Değerleri Üzerine Bir Analiz", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6/2 (2021), 660.

⁶⁰ Gözütok, "Değerler Eğitimi ve Batı Değerleri Üzerine Bir Analiz", 640.

⁶¹ Jean Jacques Rousseau, *The Social Contract and Discourses* (Indiana: Liberty Fund, Inc., 2010), 45.

⁶² İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007), 262.

⁶³ Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis, 2020), 218.

Martin Luther, Jean-Jacques Rousseau, Friedrich Hegel'in omuz verdiği bu düşünceyi günümüzde Zygmunt Bauman "Bireyselleşmiş Toplum" olarak ifade etmektedir.⁶⁴

Avrupa'da uzun yıllar süren savaşların ardından yaşanan toplumsal acıların bitmesi, siyasi düzenin ve sosyal birlikteliğin sağlanması için-artık bunun din ile sağlanamayacağına karar verilmiştir- dinin yerine koyabilecekleri bir unsur arayışına girmişlerdir. Son tahlilde bu duruma natüralizm çıkış kapısı olarak görülmüştür. Değerlerden arınmış bir toplumsal düzenin inşası doğanın Tanrının yerini alması ve Tanrının kanunları ve dinin öğretilerinin yerini de doğanın kanunlarınının alması hedeflenmiştir.⁶⁵ Aslında natüralizm orta çağda Tanrıya açılmış bir savaşın adıdır. Ancak bu pek çok çelişkiyi ve ikilemi de beraberinde getiren bir durumdur. İnsanın yapısını tanımlarken, onun doğası ve tarihi mi baz alınmalı yoksa biyolojik güdülerinden mi yola çıkılmalıdır? Natüralizm gerçek bilgiyi sadece gözle görülen ve tecrübi olarak elde edilen bilgiye dayandırmasıyla, insanın dilini, tarihini, kültürünü ve değerlerini ikinci plana atarak tek tip insan modelini hedefleyen bir yaklaşım sergilemiştir.⁶⁶ Değerleri reddeden bu yaklaşım ile insanın tek boyutlu bir varlık olarak değerlendirilmesi insan ilişkileri ve bu ilişkilerin nesnel dünyasında bir karşılık bulamayışıyla nafile bir çaba olarak durmaktadır.⁶⁷ İnsan sosyal bir varlıktır ve insanın toplumla ilişkisi her iki tarafın da var olmasını sağlayan bir diyalektiktir.

Pozitivist felsefenin temelinde yatan realist anlayış, bilimi merkeze alan bir yaklaşım sergilemiştir. Değerleri ve anlam dünyasını yeniden dizayn eden bu yaklaşım, değerlerden soyutlamış bir bilim anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu anlayışa göre değerler objektif değil subjektiftir. Objektif olmayan herhangi bir bilginin bilim alanına girmesi mümkün değildir. Ahlakla beraber inançlar da değer hükmünde olduğundan aynı kategoride ele alınmıştır. Her geçen gün daha da pozitivist bir ton kazanan bilimin gelişmesiyle sosyoloji ve sosyal antropolojinin içerisinde ahlak problemi yeniden ele alınmaya başlamıştır.⁶⁸ Realistler ve onların ardından sahneye çıkan pozitivistler, ahlakı subjektif bir olgu olarak görmeye devam etmişlerdir. Ancak "insanlık dini" ifadesiyle Auguste Comte, ahlakı/dini ilimler sınıfında ele almıştır. Onu takip eden Morley, Durkheim, Spencer gibi sosyolog ve filozoflar da ondan

⁶⁴ Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Ayrıntı, 2005), 25.

⁶⁵ S. Bryan Turner, *Din ve Modern Toplum*, çev. Arzu Tüfekçi (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2017), 25.

⁶⁶ Kurttaş, "Değerlerin Kaynağı ve Anlamlandırılması", 353.

⁶⁷ Nesrin Kale, *Ben-Öteki ve İletişimsel Etik, Bilgi ve Değerler*, ed. Şehabettin Yalçın (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 152.

⁶⁸ Korkmaz, "Değerler Sosyolojisi", 2013, 57.

etkilenmişlerdir.⁶⁹ Aslında batı toplumlarında reform ve rönesans hareketleriyle orta çağın değerlerinin kökten bir değişikliğe uğradığını görmekteyiz. Materyalizm ve pozitivistimin el ele verdiği bu süreçte dini ve ahlaki normların insan hayatından çekilmesi büyük bir boşluk ortaya çıkarmıştır.⁷⁰ Bu değişimler aile değerlerine de yansımıştır.

Dogma olarak nitelenen ve yıkılan değerlerin, dinin ve ahlakın yerine onun yerini dolduracak yeni bir şey koymak gerekecektir. Bu konuda batılı toplumların ikame ettiği şey “bilim”dir. Spekülatif ve görünmeyen (metafizik) dünyaya karşı görünen dünyaya davet eden bu çağrı insanın estetik, maneviyata dayalı yaşantısını da dışlamıştır. Bu nedendir ki; subjektif olarak nitelediği değerler sistemini de itibarsızlaştırmıştır. Sekülerleşme olarak adlandırılan bu süreç insan hayatının her yönünü kuşatan bir hal almıştır. Dinden kurtulma ve insanın özgürleşmesi olarak nitelenen bu süreç Weber’in ifadesiyle büyüdü bozulan dünyayı, kutsallıktan soyutlanan siyaseti, değerlerin kutsallıktan arındırılmasını, dini bilgi ve görüşlerin değersizleşmesini ortaya çıkarmıştır.⁷¹

Günümüzde tüketim üzerine kurulu bir kültürün var olması, modernizm ve postmodernizmin yaygınlaşan etkisi, hayatı anlamlandırma biçimlerimizi değiştirmiştir.⁷² Sekülerleşmenin vadettiği sınırsız özgürlüğün ve modernleşmenin sunduğu bireyselliğin değer yargılarımızı yeniden inşa ettiği kaçınılmaz bir gerçektir.⁷³ Ancak değerler ve onunla doğrudan ilişkili ahlak ve dini öğretiler şekil değiştirse de var olmaya devam etmiştir. Günümüzün dünyasında insanlar giderek bireyselleşirken değerlerin önemi de ortaya çıkmaktadır. Değerler toplumsal hayat değiştikçe değişmektedir.⁷⁴ Modernite yeni değer yargıları takdim ederken Postmodernite akışkan değer yargıları ile önümüzde yeni pencereler açmaktadır. Şu hâlde değerlerin kültürel ve tarihi bir boyutunun olduğu dikkate alınmadan yapılan değerlendirmeler objektiflikten uzak olacaktır.

⁶⁹ Erol GÜNGÖR, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk* (İstanbul: Ötüken yayımları, 1997), 20.

⁷⁰ Gözütok, “Değerler Eğitimi ve Batı Değerleri Üzerine Bir Analiz”, 648.

⁷¹ Erol GÜNGÖR, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* (İstanbul: Ötüken yayımları, 1989), 175.

⁷² Peter L. Berger- Brigitte Berger, *Sociology: A Biographical Approach* (USA: Penguin Books, 1976), 368.

⁷³ Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, çev. Ümit Tatlıcan (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 28.

⁷⁴ Sevim Atıla Demir, *Toplumsal Değişme ve Değerler* (Ankara: Nobel, 2020), 2.

Bugünün insanının alışkanlıkları ve kabulleri ile dünün insanının alışkanlıkları farklılaşırken, aile kurumu hala varlığını sürdürmektedir.⁷⁵ Şehirleşme ve sanayileşmeden, bireysellik, pozitivizm ve sekülerlik akımlarından şüphesiz aile de nasibini almıştır. Türkiye’de aile yapısı son yüz yıl içerisinde değişmiş ve farklılaşmıştır. Bugün aile kurumu, işlevselliği ve etkinliği üzerinde çeşitli tartışmalar yapılan, zaman zaman çatışmaların yaşandığı bir alan olarak durmaktadır. Geleneksel aile yapısının değişmesi ailenin toplumsal rolünde de değişimler ve dönüşümler yaşanmasına neden olmuştur.⁷⁶ Kadınların erkekler kadar iş ve eğitim ortamlarında yer almaya başlaması siyaset sanat gibi diğer alanlarda varlık göstermeleri ve varlıklarının giderek artan bir oranla devam etmesiyle gelenen noktada aile içerisindeki roller geleneksel yaklaşımdan uzaklaşmış ve değişime zorlanmıştır. Kadın ve erkeğin toplumsal hayattaki rollerinde değişimler yaşanmasıyla beraber aile içi rollerde değişimler yaşanmaya başlamış, aile yapısı değişmiştir. Bugün ailedeki kadın ve erkek çocuklar, bireysellik, bağımsızlık ve özgürlüğe teşvik eden söylemlerin rüzgarıyla savrulmuştur. İnsanların statüleri, zevkleri ve keyiflerinin ön planda olduğu günümüz toplumlarında haz ve hız odaklı yaşam benimsenmeye başlamıştır. Aile yapısındaki değişimler çocukların eğitimi ve terbiyesine de yansımış, çocukların eğitimi ahlaki ve dini olmaktan uzaklaşmış, bireysellik, pozitivizm ve sekülerleşmenin etkisiyle çoğunlukla bedensel ve psikolojik gelişim üzerinde yoğunlaşmıştır. Modern dünyanın getirdiklerine ayak uyduran geleneksel aile yapısı her geçen gün biraz daha değişmektedir. Gelişen kitle iletişim araçları aile içi ilişkileri azaltırken, bu araçlar insanların aile içerisinde birbirlerine karşı davranış modellerini belirler hale gelmiştir. Sosyal medya araçları insanların gece gündüz her saatlerini istila etmiş insanlara kendi kendilerine kalacak ve aileleriyle vakit geçirecek bir alan bırakmamıştır. Kendi evinde yalnız anne baba ve çocuklar maddi ve manevi paylaşımından yoksunlaşmıştır.⁷⁷ Bu nedenle günümüz ailelerinde aile içi ilişkiler azalmıştır.

3. Değerlerin Öğrenilmesinde Ve Aktarımında Ailenin Rolü

Çocuğun ilk eğitim aldığı ve sosyalleştiği kurum ailedir. Ailenin vereceği eğitimi hiçbir kurum veremezken, ailenin boşluğunu dolduracak bir kurum da mevcut değildir. Burada ailenin önemi bir kere daha ortaya çıkmaktadır. Türk toplumunda aile;

⁷⁵ Şahin, *Değerler Sosyolojisi*, 14.

⁷⁶ Ümit Meriç, *Türkiye Kanatlarının Altında* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 101.

⁷⁷ Meriç, *Türkiye Kanatlarının Altında*, 102.

dini ve kültürel değerlerin korunmasında ve aktarımında belirleyici bir role ve etkiye sahiptir. Nitekim ilk eğitim ailede başlamakta ve ilk değer aktarımları ailede olmaktadır. Ailedeki değer aktarımı ne kadar sağlıklı olursa toplumun geleceği de o oranda sağlıklı olacaktır. Bu nedenle ailenin değerler eğitimindeki rolü büyüktür. Değerler eğitiminin ilk ve en önemli aktörleri ise başta anne baba olmak üzere bireyin aile fertleridir. Aile kendisi bizatihi bir değer ifadesi olarak kuşaklar arası bağların kurulması ve sürdürülmesinde, inanç, düşünce kalıpları ve aile içi rollerin öğrenilmesinde ve aktarılmasında önemli bir görev üstlenmektedir.⁷⁸

İnsan yaşamı boyunca formel ya da informel olarak değerler eğitiminin içinde yer alır. İnsanın ailede başlayan değer eğitimi gizli ya da açık biçimde ömür boyu devam etmektedir. Kişinin kendini tanıması, kendiyle barışması, davranış ve fikirlerinin bir bütünlük içerisinde tutarlılık göstermesi değerler eğitiminin amaçlarındandır. Değerler eğitimi bir bilgi aktarımı değil bir davranış kazandırma eğitimidir.⁷⁹ Çocukluk dönemi değerler eğitiminin başladığı dönemdir. Çocuklar kahramanları gördükleri kişileri taklit etme eğilimindedirler. Çoğunlukla değerler eğitimi sözel olmayan bir biçimde gözlem ve taklit yoluyla öğrenilmektedir.⁸⁰ Değer eğitimi bireyin aktif bir şekilde farkında olduğu ve bilinçli bir eğitim süreci olmalıdır. Ancak retorik⁸¹ tanımlamalar değerlerin içselleştirilmesinde yeterli olamamaktadır. Değerlerin öğrenilmesi ve aktarımında en önemli nokta okul, aile ve çevre iş birliğidir. Aile ve eğitimciler tarafından benimsenmemiş değerlerin aktarımı başarılı olamayacaktır. Aynı şekilde evde öğrenilen değerler, okulda veya çevrede pekiştirilmiyorsa ya da okulda öğrenilen değerler evde veya çevrede pekiştirilmiyorsa değer aktarımı başarılı ve istikrarlı bir şekilde devam edemez.⁸² Bu da göstermektedir ki değerler eğitimi aile, çevre, okul ve tüm toplumu kapsayan bir eğitim sürecinin adıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi değerlerin öğrenilmesi, anne karnında başlayan ölene kadar devam eden kapsamlı ve aktif bir süreçtir.⁸³

Okulda da evde de bunların dışındaki her alanda değerler bizimledir. Dolayısıyla değerlerin aslında pek çoğu okul dışında aktarılmaktadır. Çünkü insan

⁷⁸ Kaymakcan-Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 80.

⁷⁹ Sami Şener, *Sosyal İlim ve Değerler* (İstanbul: Strateji Danışmanlık, 2016), 230-238.

⁸⁰ Kaymakcan- Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 216.

⁸¹ "Retorik" için bk. Coşkun Baba, *Retoriğin İnkna Gücü* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018); Coşkun Baba, "Retorikte Ethosun Yeri", *Felsefe Dünyası* 67 (2018).

⁸² Salih Zeki Genç, "Değişen Değerler ve Yeni Eğitim Paradigması", *Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2007), 92.

⁸³ Demir, *Toplumsal Değişme ve Değerler*, 34.

sosyal bir varlık olarak gündelik yaşantısında pek çok sorunla karşılaşmakta ve pek çok konuda çözüm yöntemlerini gözlemlemekte ve kendisi çözümler üretmektedir. Bu anlamda pekiştirilmenin sağlandığı alan yine en çok informel alan olmaktadır. Sosyal ve kültürel olarak gerçek yaşamda aktarılan değerler bireylere etki etmekte ve bireyi yönlendirmektedir. Bu anlamda sadece aile ve okulda öğrenilen değerler sosyal çevre tarafından pekiştirilmediğinde değerler eğitimi amacına uygun çalışamayacaktır.

Aile kurumu değerlerin öğrenilmesinde, benimsenmesinde, bir sonraki kuşağa aktarılmasında ve yaygınlaştırılmasında önemli bir işleve sahiptir. Ancak insan ilişkilerinin ve insanların yaşam dinamiklerinin değişmesi sosyal ve ekonomik yaşamda meydana gelen değişimler ailede de değişimlere neden olmuştur. Bu aile kurumunun işlevinin ve fonksiyonunun da farklılaşmasına neden olmuştur. Gelenek, din ve ekonomik değişimler ailenin biçimlenmesinin ve değişiminin temelindeki faktörlerdir.⁸⁴ Çünkü insan ve toplum hayatı dinamik bir yapıdadır. Ailede meydana gelen değişimler ve çöküşler toplumun genelinde gözle görülür değişimlere neden olmaktadır. Bugünün çocukları üzerinde tek etki aile, çevre ve okul olarak görülememektedir. İnteraktif öğrenme alanları ile artık çocuklar sayısız bileşenle etkileşim halindedir. Bu sorunun pedagojik problemlere neden olması ayrı bir tartışma konusuyken sosyolojik olarak değer yargılarını kaybeden bireylerde toplumsal ölçekte değer bunalımı oluşturması kaçınılmaz bir gerçektir.⁸⁵ Her yeni durumla birlikte sosyal bir değişim de meydana gelmektedir ve bu değişimler toplumların değerlerinde de birtakım değişimlere neden olmaktadır. Sosyal değişimin dinamikleri kuşaktan kuşağa farklılaşmakta ve kuşakları aynı anda etkilemektedir. Her ne kadar günümüzün dijitalleşmiş yapısı sadece Z kuşağını etkilemiş gibi görünmekteyse de bu aynı zamanda X ve Y kuşaklarında etkileyen bir olgudur. Çünkü ortada bir değişim varsa bu değişimden toplumun tamamı etkilenmektedir. Sosyal değişim süreçleri ise günümüz toplumlarında çok hızlı yaşanmaktadır.⁸⁶ İlaveten günümüz teknoloji çağı ve hız çağı olduğundan sosyal medya ve kitle iletişim araçlarından aktarılan değerler

⁸⁴ Resul Duran, “Türkiye Aile Yapısının Geleceğine Yönelik Çıkarımların Değerlendirilmesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2022), 148.

⁸⁵ Abdullah Topçuoğlu, *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması* (Ankara: T.C. Basbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010), 16.

⁸⁶Sevde Düzgüner, “Değişen Dünyada Gençlik ve Değerler”, *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2015), 106-107.

bireylerde tutarsızlıklar ve çelişkiler doğurabilmektedir.⁸⁷ Bu açıdan değerler eğitiminin çok yönlü bir yapısı olduğu unutulmamalıdır.

Değer ve ahlakın aşılandığı, benimsendiği ve içselleştirildiği yer ailedir. Toplumun kültürünün benimsenmesi ailede şehirde çekirdek ailede dünyaya gözlerini açan çocuklar bir veya önceki nesillerle yeterli ilişki içerisine girememektedirler. Aile içerisinde yaşanan rol karmaşasından çocuklar da etkilenmektedir. Şefkat, merhamet, tevazu, dayanışma, muhabbet, paylaşma, sorumluluk, vefa, sadakat, kul hakkı gibi değerler çocuklara aileden geçmektedir. Aile ibadet, değer ve ahlakın temelidir. Bu değerlerin içselleştirilmesi aile çatısı altında gerçekleşmektedir. Anne babalar çocuklarına kendi toplumunun kültürünü, değerini aktaracak vakti çalışma hayatının yoğunluğu vb. nedenlerle bulamamaktadır. Değer, ahlak ve kültürün gelecek nesillere aktarılacağı en önemli alan böylece yok olmaktadır⁸⁸. Aile çatısı altında ve diğer kurumlarda öğretilen bu değerler birbirini tutmayan söz ve eylemlerle, çelişki içerisinde öğretilemez ve nesiller için bu ancak içi boş bir kelimelerden öteye geçemezler. Aile değer ve ahlakın nesillere aşılandığı/aktarıldığı yerdir. Ailede ahlaki davranışları, ibadetleri gözlemleyen çocuklar için ilerleyen zamanlarda kendilerinin aynı davranışları sergilemeleri daha da kolay olmaktadır. Davranış şekilleri, saygı, adap gibi ahlaki değerleri çocukların küçüklüğünden beri benimsemesi aile içerisinde olmaktadır⁸⁹. Değerler aile içerisinde içselleştirilmektedir.

Değer, ahlak, ibadet ve hayat tarzı açısından ailenin kılavuzluğu ve örnekliliği önemlidir. Gerekli eğitim ve bilgiyi⁹⁰ aileden alan yeni nesiller ömürleri boyunca bu yolculuğu sürdürecektir ve iyiliğin, ahlakın, doğru ve güzelin örneği kendileri olacaklardır.⁹¹ Toplumsal inşa sürecinin temelinde aile yer almaktadır. Toplumda istenilen her türlü değişimin sağlanması aileden başlayan bir bilinçlendirme süreciyle başlayabilir ve kadın, erkek, çocuk, yaşlı fark etmeksizin tüm insanları kuşatabilir. Korunması gereken pek çok değerimiz içerisinde aile listenin en başında yer

⁸⁷Şener, *Sosyal İlim ve Değerler*, 235.

⁸⁸ Meriç, *Türkiye Kanatlarımızın Altında*, 101.

⁸⁹ Halid Meşal, "Cihad Ruhu, Ailede Öğrenilir", *Aile Olmak* (İstanbul: Tirekitap, 2022), 65.

⁹⁰ "Bilgi" için bk. Coşkun Baba, "Bilgi Bağlamında Doğruluk ve Mantık İlişkisi", *Doğru Üzerine*, ed. Murat Kelikli (Ankara: Elis Yayınları, 2018).

⁹¹ Hayrettin Karaman, "İslam'ın Yenilikçi İradesi, Geleneğe Yenik Düştü", *Aile Olmak* (İstanbul: Tirekitap, 2022), 92-97.

almaktadır.⁹² Din, değerler ve aile toplumu ayakta tutan temel öğelerdir. Toplumun varlığını koruması ve sürdürmesi bunların ayakta kalmasıyla mümkündür.⁹³

Ailenin dönüşen yapısı modern dönemlerin sıcak gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Yeni dünyada kadın ve erkelerin geleneksel algı duvarları yıkılmış, hayat tarzları, güvenlik ve tüketim anlayışları kapitalist sistemin baskısıyla değişmiştir. Emek, iyilik, kötülük, mutluluk ve başarı anlayışları yeniden temellendirilmiştir.⁹⁴Günümüzde aileler kendilerine has bir ilkesellik ve korumacılık modeli ile modern ölçütlerde telkin edilen mutluluk ve başarı kriterlerine karşı koyabilir ve özgünlüğünü koruyabilirler. Tüketici bir hayat tarzı içerisine doğan gençlerin dikkatlerini hayatın farklı alanlarına çekmek için anne babaların da kendi zevklerini, gündem ve eylemlerini hatta söylemlerini yeniden şekillendirmesi gerekmektedir.⁹⁵ Aşağıdan yukarıya bütüncül bir yükselme, tabandan tavana yenilenme ile mümkün olabilecektir. Toplumun merkezi yapısı olarak aile, yenilenmeyi ve gelişmeyi, şimdiki zamanın bakış açısıyla yeniden ele alarak sağlayabilir. Bu şekilde aile kendi içerisindeki yaratıcı devinimi sağlayabilir. Nesilden nesile aktarılan aile ile ilgili değerlerin ve uygulamaların kuşakların birbirini anlama çabası içerisinde iletişimle belirlenmesi gerekmektedir. Aile bugünün toplumuna güven vermesi anlamında asla değişmemesi gereken bir yapı olarak görülmektedir. Ancak modern dünyada insanların zevkleri, merakları, ilgileri değişmişken⁹⁶ aile içerisinde değişimlerin olmaması mümkün müdür? Özellikle geleneksel söylemde ailenin kadının özverisiyle temellendirilmiş olması, aileyi ayakta tutan sadece kadıncı algısını yaratmakta, buna bağlı olarak da ailedeki değişimlerin top yekûn eleştirisi genellikle kadınlara yöneltilmektedir. Hâlbuki bugün Müslüman kadınlar kadar Müslüman erkekler de değişmiştir. Bu anlamda aile değerleri değişen zaman ve mekân düzleminde yeniden okunmalıdır. Değişen zaman ve mekândan kopuk bir okuma ifrat ve tefrite neden olmaktadır.⁹⁷

⁹² Mehmet Görmez, “Toplumun Temeli, Birey Değil Ailedir”, *Aile Olmak* (İstanbul: Tirekitap, 2022), 30-33.

⁹³ Gözütok, “Değerler Eğitimi ve Batı Değerleri Üzerine Bir Analiz”, 643.

⁹⁴ Ahmet Akın, “Gençliği ve Aileyi Tehdit Eden Trendler”, *Aile Kurumunun İfsadının Küresel ve Toplumsal Boyutta Bir Meta Analizi* (İstanbul: Kaknüs, 2023), 13.

⁹⁵ Cihan Aktaş, “Aile, Bir Hayat Okuludur”, *Aile Olmak* (İstanbul: Tirekitap, 2022), 128-132.

⁹⁶ Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı, Eleştirel Bir Giriş* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 148.

⁹⁷ Alev Erkilet, “Değişen Dünyada Kadın, Aile ve Sosyal Politikalara Dair Bazı Değerlendirmeler”, *Aile Olmak* (İstanbul: Tirekitap, 2022), 161.

Ailenin önemi sadece toplumsal yapıdaki önemli konumuyla değil, aynı zamanda dini değerlerin aktarımında bir başarının elde edilebilmesi ailenin dirençli bir şekilde ayakta kalabilmesine bağlıdır. Aileye dayanmayan birtakım çalışmalar, çabalamalar geçici başarılar elde edebilir ancak bu kısa süreli olacaktır. Değerlerin aktarımında başarılı olabilmek aile ile mümkün olabilmektedir. Aile bir hayat okuludur. İnsanlara yaşadıkları hayatın temel kodları ailede atılmaktadır. Eğer bir toplum, değerlerini aktarabildiği bir nesil arzuluyorsa buna uyumlu bir aile inşa etmek zorundadır. Nitekim bugün toplumun lehine çalışmalar yapan insanların başarılı olmaları onların çalışmalarını devam ettirecek çocukların yetişmesi ile süreklilik kazanabilir. Ailede ortaya çıkan aksaklıklar, bozulmalar toplumda da aynı düzensizliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.⁹⁸ Bugün aile modernizmin etkisiyle bir tüketim merkezi haline gelip, kapitalizmin bir pazarı olmaktan kurtulamamıştır. Batı medeniyeti ailenin öldüğünü ilan etmişken İslam medeniyeti batının nüfuz edemediği son kale olarak aile kurumunu görmektedir. İslam medeniyetinde ailede meydana değişimlere, yaşanan erozyonlara rağmen toplumun yeniden inşası yine de ailede görülmektedir.⁹⁹

4. Değerlendirme

Değerler, insanların ve toplumların düşüncelerine, davranışlarına ve tutumlarına yön veren ve insanın hayatını anlamlandırmasında yardımcı olan bir olgudur. İnsan değerleriyle vardır. Kişi hayatını sahip olduğu değer yargıları üzerine oturtmaktadır. Bu anlamda din değerlerin önemli bir belirleyicisi konumundadır. Din ve değerler arasında sıkı bir ilişkinin olması bu alanı din sosyolojisi için ilgi çeken bir saha kılmaktadır. Değerler, insan davranışlarını şekillendiren eylemlerini organize etmelerinde belirleyici yönüyle sosyal bilimlerin önemli araştırma sahalarından biridir.

“Bilimsel” zamanlarına ulaşan batı dünyası onun nimeti olarak gördüğü modernliğin sarhoşluğunda adeta bir rüya içerisinde. Ancak modernizm ve sekülerizmin ilham aldığı hümanizmin bireysellik ve insanın özgürleşmesi adına yaptığı tahribat, değerleri tükenmiş bir toplum vücuda getirmiştir. Ancak bu süreç bugün eşcinsellik, kürtaj, ailenin yıkılması gibi ahlaki dejenerasyonlara neden olmakla suçlanmıştır. Bu süreç kolay kolay kapanmayacak yıkımlara neden olmuş, insanların

⁹⁸ Aktaş, “Aile, Bir Hayat Okuludur”, 135.

⁹⁹ Kemal Sayar, “İnsanlaşma Aile Ortamında Gelişir”, *Aile Olmak* (İstanbul: Tirekitap, 2022), 150.

ve toplumların geldikleri hal insanı dehşete düşüren boyutlara ulaşmıştır. Tüm bu nedenlerle günümüzde değerlere yapılan vurgu ve değerlere olan ihtiyaç bir hayli fazlalaşmıştır. Anlaşılan odur ki, insanlık kaçtığı limana tekrar sığınmıştır. Ailesiz ve değersiz(leşmiş), insan ve toplumun var olup olamayacağı konusu bizce cevabını almıştır.

Endüstri devrimiyle her kurum gibi aile de değişmiştir. Kök salamayan duyguları, derine inemeyen algıları ve istekleri hızla değişen bu modern zamanların insanları aile kurmak ve çocuk yetiştirmek konusunda da çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Geniş ailelerin azaldığı, çekirdek ailelerin özendirildiği ve yaygınlaştırıldığı bu çağlarda kadının ve erkeğin aile içerisindeki rolleri de değişmiştir. Babalar çalışma hayatına sıkışırken kendi değer mirasını çocuklarına aktaramamakta bu konuda sorumluluğu anneye devretmektedir. Anne ise kadim değerlerini aktarırken çeşitli eleştirilere maruz kalan kadim bilgilerin yerini yeni eğitim kurumları ve üçüncü şahısların talimatlarına uyarak aktarmayı yeğler olmuştur. Bu da anne ve babanın rol model olarak çocuğa aktardığı pek çok değeri sekteye uğratmıştır. Yeni anne babalık ve çocukluk öğretileri Instagram anne-babalığı, medyatik-fenomen ebeveynlerin “Baby Shower” kutlamalarında şekillenen aile ilişkileri, tüketim kültürünün çarklarında öğütülüp, her şeyi çok özel ve çok hassas kılarken, haz-merkezli beklentileri pekiştirir hal almıştır. Anne ve baba rollerinde yaşanan değişimler, daha doğrusu anne babanın alması gereken her sorumluluğu ve değer aktarımı bağlamında rol model olmasını, aile ve ilişki uzmanlarına, eğitimcilere veya başka üçüncü şahıslara devredilmesi aileyi yozlaştırmaktadır. Televizyon ve medyanın sunduğu aile örnekleri bu yozlaşmanın hızını artıran faktörlerden biridir. Değer algılarımız üzerinde yozlaşmalara neden olan din, değerler ve medya arasındaki ilişkide değer temelli medya okuryazarlığının önemi de ortaya çıkmaktadır. Aile içerisinde görülen bu değişime direnmek ne kadar mümkündür bilinmez ancak bizler her dönemde çeşitli gelişmelerin ortasında doğru bir hayat sürmenin imtihanını vermekteyiz. Bu noktada önce kendimizden başlayarak toplumda yolunda gitmeyen aile ilişkilerini, değişim ekseninde yeniden gözden geçirmek gerekmektedir.

Bireyi merkeze alan yaklaşımların girdabında kalan insanlık, anlık arzularının ve bireysel menfaatlerinin peşinde mutluluğu elde edebilecek bir varlık değildir. Bireyseliğin insanın hakikatine uymayan ve mutluluğu sağlayamayacak olmasının insanlar tarafından anlaşılması gerekmektedir. Çıkarsız, hesapsız sevme ve sevilme

ihtiyacını karşılayabilen-ki bunun yegâne kaynağı ailedir-insan mutlu olma arzusuna yaklaşabilmektedir. Günümüz toplumlarının özellikle de gittikçe güvensizleşen ve değersizleşen insan ilişkileri içerisinde aradığı huzur ve mutluluğu bulabileceği sığınak ve yuva yine ailedir. Günümüzde değerleri destekleme konusunda zayıf kalan toplumsal yapı aileye düşen bu misyonu daha da artırmıştır. Eskiden toplum pratikleri içerisinde çocuğa değerler aktarılmaktayken günümüzde bu aktarımının zayıflaması ile bu konuda ailelere daha fazla rol düştüğünü söyleyebiliriz. Günümüz ebeveynlerinin bilinçli bir çaba içerisinde değerlerini çocuklarına aktarmaları bir gereklilik halini almıştır. Bu konuda devlet kurumlarının ve toplumun aileye vereceği destek önem arz etmektedir. Sadece anne ve babaların çabası mevcut durumu düzeltmeye yetemeyecektir.

Kaynakça

- Akın, Ahmet. “Gençliği ve Aileyi Tehdit Eden Trendler”. *Aile Kurumunun İfsadının Küresel ve Toplumsal Boyutta Bir Meta Analizi*. İstanbul: Kaknüs, 2023.
- Aktaş, Cihan. “Aile, Bir Hayat Okuludur”. *Aile Olmak*. 125-143. İstanbul: Tirekitap, 2022.
- Altun, Fahrettin. *Modernleşme Kuramı, Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Avcı, Nazmi. *Toplumsal Değerler ve Gençlik*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007.
- Baba, Coşkun. *Retoriğin İkna Gücü*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Baba, Coşkun. “Bilgi Bağlamında Doğruluk ve Mantık İlişkisi”, *Doğru Üzerine*. ed. Murat Kelikli. 35-75. Ankara: Elis Yayınları, 2018.
- Baba, Coşkun. “Retorikte Ethosun Yeri”. *Felsefe Dünyası* 67 (2018), 203-219.
- Bauman, Zygmunt. *Bireyselleşmiş Toplum*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Ayrıntı, 2005.
- Berger, Peter L. - Berger, Brigitte. *Sociology: A Biographical Approach*. USA: Penguin Books, 1976.
- Bertrant, Russell. *Eğitim Üzerine*. çev. Nail Bezel. İstanbul: Say Yayınları, 1993.
- Demir, Sevim Atila. *Toplumsal Değişme ve Değerler*. Ankara: Nobel, 2020.

- Doğan, Özlem. “Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine”. ed. Şehabettin Yalçın. *Vadi Yayınları Bilgi ve Değer* (2002).
- Duran, Resul. “Türkiye Aile Yapısının Geleceğine Yönelik Çıkarımların Değerlendirilmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2022), 147-164.
- Durkheim, Emile. *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. çev. Enver Aytekin. İstanbul: Pozitif, 2021.
- Düzgüner, Sevde. “Değişen Dünyada Gençlik ve Değerler”. *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2015), 105-126.
- Erkilet, Alev. “Değişen Dünyada Kadın, Aile ve Sosyal Politikalara Dair Bazı Değerlendirmeler”. *Aile Olmak*. 157-169. İstanbul: Tirekitap, 2022.
- Ersoy, Ersan. “Sosyolojide Değerler ve Değer Araştırmaları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (2018), 356-357.
- Genç, Salih Zeki. “Değişen Değerler ve Yeni Eğitim Paradigması”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2007), 89-102.
- Giddens, Anthony. *Modernite ve Bireysel Kimlik*. çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Görmez, Mehmet. “Toplumun Temeli, Birey Değil Ailedir”. *Aile Olmak*. 19-33. İstanbul: Tirekitap, 2022.
- Gözütok, Şakir. “Değerler Eğitimi ve Batı Değerleri Üzerine Bir Analiz”. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6/2 (2021), 629-660.
- Güngör, Erol. *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. İstanbul: Ötüken yayınları, 1997.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken yayınları, 1998.
- Güngör, Erol. “Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar”. *Doktora Doçentlik ve Profesörlük Tezleri*. Ankara: Yer-Su, 2018.
- Güngör, Erol. *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken yayınları, 1989.
- Hökelekli, Hayati. *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

- Kale, Nesrin. *Ben-Öteki ve İletişimsel Etik, Bilgi ve Değerler*. ed. Şehabettin Yalçın. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Karaman, Hayrettin. “İslam’ın Yenilikçi İradesi, Geleneğe Yenik Düştü”. *Aile Olmak*. İstanbul: Tirekitap, 2022.
- Kaymakcan, Recep - Meydan, Hasan. *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Korkmaz. “Değerler Sosyolojisi”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/11 (2013), 51-78.
- Korkmaz, Arif. “Değerler Sosyolojisi”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013), 51-78.
- Kurtdaş, Emine Meliha. “Değerlerin Kaynağı ve Anlamlandırılması”. *Journal of Turkish Studies* 12 (2017), 349-366.
- Meriç, Ümit. *Türkiye Kanatlarınızın Altında*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Meşal, Halid. “Cihad Ruhu, Ailede Öğrenilir”. *Aile Olmak*. 61-76. İstanbul: Tirekitap, 2022.
- Ortaylı, İlber. *Avrupa ve Biz*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007.
- Özensel, Ertan. “Sosyolojik Bir Olgunun Olarak Değer”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 217-240.
- Rokeach, Milton. *The Nature of Human Values*. New York: Free Press, 1973.
- Rousseau, Jean Jacques. *The Social Contract and Discourses*. Indiana: Liberty Fund, Inc., 2010.
- Sayar, Kemal. “İnsanlaşma Aile Ortamında Gelişir”. *Aile Olmak*. 145-156. İstanbul: Tirekitap, 2022.
- Schwartz, Şalom H. “Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries”. *Advances in Experimental Social Psychology* 25 (1992), 1-65.
- Simmel, Georg. *Bireysellik ve Kültür*. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis, 2020.
- Soykan, Ömer Naci. “Genel Geçer Bir Ahlâk Olanaklı mıdır?”. *Değerler ve Eğitimi*. ed. Recep Kaymakcan. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007.
- Spranger, Eduart. *İnsan Tipleri*. çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Şahin, Murat. *Değerler Sosyolojisi*. Ankara: Net Kitaplık, 2022.

- Şener, Sami. *Sosyal İlim ve Değerler*. İstanbul: Strateji Danışmanlık, 2016.
- Talcott, Parsons. *The Social System*. Francis E Library, 1951.
- Tarhan, Nevzat. *Güzel İnsan Modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- TDK. *Sözlük*, 2010.
- Topçu, Nurettin. *Ahlak*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Topçuoğlu, Abdullah. *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması*. Ankara: T.C. Basbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010.
- Turgut, Mustafa. *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması*. Ankara: TC. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010.
- Turner, S. Bryan. *Din ve Modern Toplum*. çev. Arzu Tüfekçi. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2017.
- Uysal, Enver. “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler–İslâmî Erdemler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003).
- Ülken, Hilmi Ziya. *Bilgi ve Değer*. İstanbul: Doğubatı Yayınları, 3. baskı., 2016.
- Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. çev. Murat Demir. Ankara: Nilüfer, 2017.
- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. çev. Taha Parla. İstanbul: Metis Yayınları, 2019.
- Yazıcı, Kubilay. “Değerler Eğitimine Genel Bir Bakış”. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 19 (2006), 499-522.
- Zijderveld, Anton C. *Kültür Sosyolojisi Kültür Sosyolojisine ve Metodolojisine Giriş*. çev. Kadir Canatan. İstanbul: Açılım Kitap, 2013.

BARINDIRDIĞI MANEVİ DEĞERLER BAĞLAMINDA TÜRKiYE'DE TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİNDE AİLE

(Dünya değerler araştırmaları verilerinden boylamsal bir inceleme)

Maide YILMAZ¹

Aile iki farklı bireyin evlenmesi ile kurulur. Nevzat Tarhan'ın ifadesiyle evlilik bir su gibidir, iki farklı elementin bir araya gelmesiyle oluşur. Ancak bu iki farklı element kendi yapılarından fedakârlık yaparak su gibi yaşam kaynağına dönüşür.²

Ailede bulunan dil ve din gibi toplumsal normlar, insan hayatını kuşatıcı bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla aile sosyal değerlerin aktarımında hayati bir öneme sahiptir.³ Dini değerlerin hayat üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda aileye, bireye dini değerleri aktarma rolü düşmektedir. Sosyolojik olarak bakıldığında tüm dinler aileye önem vermekte aile din ve değerler vurgusu tüm semavi dinlerde karşımıza çıkmaktadır. Dindarlığın ilk tezahürleri aile içerisinde yaşanmaktadır. EŞler arasındaki adalet, hakkaniyet, çocuklar arasındaki sevgi, Şefkat, merhamet, hürmet gibi duygular veya dini değerler ailenin bir arada durmasını sağlayan değerlerdir.⁴ Bu değerler aynı zamanda toplumun da bir arada durmasını sağlayan, toplumsal çözümlenin önüne geçen değerlerdir.

Tüm semavi dinlerde aile kavramı vardır ve aile kurmaya tüm dinler teşvik eder. Dini değerlerin ilk pratikleri ailede öğrenilir ve uygulanır. Yahudi toplumu Kenan

¹ Maide YILMAZ, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. maideyilmaz05@gmail.com - ORCID ID 0000-0001-8279-0314

² Nevzat Tarhan, *Son Sığınak Aile* (Ankara: Nesil, 2018), 26.

³ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Attila Kitapevi, 1996), 135.

⁴ Mustafa Aydın, "Aile ve Din/İslam", *Sistemantik Aile Sosyolojisi*, ed. Mustafa Aydın (Konya: Çizgi Yayınevi, 2013), 317.

diyarına yerleştikten sonra tarım ve ziraatle uğraşmış ve büyük köyler oluşturmuştur. Bir idarecinin etrafında toplanma mantığı bu dönemde oluşmuş ve bu durum zamanla yerini dedenin nenenin ve anne babanın yanında toplanmaya bırakmıştır. Geniş aile yapısının görüldüğü Yahudilerde ataerkil aile sistemine rastlanır. Egemenlik ve idare yetkisi erkeğe yüklenmiştir. Ailenin bu şekilde teşekkül etmesini sadece şartların getirdiği birliktelik olarak açıklamak zor gözükmemektedir. Çünkü ailenin oluşmasından kuruluş aşamasına kadar bakıldığında dini öğretilerin etkili olduğunu görmekteyiz. Dini metinlerde evlenmenin öneminden hatta bunun bir statü ifade etmesinden bahsedilmekte ve ayrıca akrabalarla birlikte oturma öğütlenmektedir.⁵

Hristiyanlık Eski Ahit olarak Zebur ve Tevrat'ı da kutsal kitap olarak saymaktadır. Dolayısıyla Tevrat'taki aile kurmaya yönelik emirler Hristiyanlar için de geçerlidir. Yeni Ahit içerisinde de Hz. İsa'nın insanları evlenmeye yönlendirmesini, insanların tek nefisten yaratıldığını ve Tanrı'nın buyruğuna uyarak evlenip yine tek olmalarını öğütlediğini görüyoruz.

İslamiyet için aile çok önemli bir değere sahiptir. Aile kurmaya teşvik diğer semavi dinlerde olduğu gibi İslamiyet'te de vardır. Eşler birbirine sevgi ve saygı bağı ile bağlanır. Şefkat temelli kurulan yuvalarda özellikle çocuk eğitiminde manevi değerlerin aktarımı ve ilk dini pratiklerin uygulandığı, çocukların bir birey olarak kabul edilip fikirlerine başvurulduğu aile bir istişare meclisidir. Toplumun en küçük birimi aile kurumudur. Ailedeki bozulmalar tüm toplumu etkiler ve aile ne kadar sağlam olursa toplum da o kadar sağlam olur. Toplumsal yozlaşma veya bozulma oranı azalır.

Aile Müslüman Türk toplumunda her zaman saygı duyulan değer verilen ve kutsal kabul edilen bir kurum olmuştur. Dini referanslarımız itibari ile aile ve annelik kutsal kabul edilmektedir. "Cennet annelerin ayakları altındadır."⁶ hadisi aile kurmaya ve çocuk yetiştirmeye verilen önem anlatılmaktadır.

Aile bir sosyal sermaye kaynağıdır. Sosyal sermaye kavramından ilk bahseden kişi James Coleman'dır. Ancak o da Emile Durkheim'in sosyal entegrasyon kavramından etkilenmiştir.⁷ Bu kavramı popüler hale getiren kişi ise Robert

⁵ Süleyman Turan - Asife Ünal (ed.), *Dinlerde Aile* (İstanbul: Metamorfoz, 2021), 57-58.

⁶ İmam Nesai, *Sünen 'ün Nesai*, çev. Mehmet Türk (Konya: Kitap Dünyası, 2020), Cihat, 6.

⁷ Frank F. Furstenberg - Sarah B. Kaplan, "Sosyal Sermaye ve Aile", çev. Gamze Aksan, *Aile Sosyolojisi Yazıları*, ed. Mustafa Aydın (İstanbul: Açılım Kitap, 2014), 159.

Putnam'dır. Putnam'a göre sosyal sermaye "karşılıklı faydayı koordine eden, iş birliği oluşturan ağlar, sosyal güven ve normlar gibi sosyal organizasyonların özellikleri" olarak tanımlanır.⁸ Aile yapısı içerisinde görülen akrabalık sistemi ile üretilen bu sosyal değer, norm ve ağları bireyler çocuklarına aktarırlar. Geleceğin bireyleri olan çocuklarda toplumsal sosyalizasyon bu değerler ile gerçekleşir. Dolayısıyla sağlıklı ve huzur içinde yaşayan, geleceğe umutla bakan, yarınlarından emin bir toplum için aile başrodedir. Toplumsal olarak gelişip kalkınmamız aileye bağlıdır. Son yıllarda modernleşen toplumla değişen aile yapısına ya da aileye dair oluşturulan komplo teorilerine rağmen aile halen geleneklerimizin ve kültürümüzün sosyal sermaye döngüsünün kaynağıdır.

Çalışmamızın amacı Türkiye'de aileye yüklenen anlamın, ailenin işlevinin ve toplumsal anlamda aileye yüklenen misyonun ve değerlerin zaman içerisinde değişikliğe uğrayıp uğramadığını boylamsal olarak analiz etmek olacaktır. Çalışmamız bir sosyal sermaye değeri olan aile ve din, aileye duyulan güven bu değerlerin toplumsal yansımaları üzerinden sosyolojik bir değerlendirme yapmayı hedef edinerek literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmamız ailenin manevi değer aktarımdaki rolü üzerine temellendirilmiştir. Aile ve değer ilişkisini boylamsal veriler ışığında incelemeyi hedef edinmiştir. Literatürde, aile, güven ve değerler, aile içi güven ve sadakat ile birlikte değerlendirilmektedir. Psikolojik olarak güvenli aile ortamında çocuk yetiştirmenin önemi işlenmektedir. Çalışmamız güven duygusunun beslendiği aile kurumunun temel manevi değer üssü olduğu ve toplumda aile mefhumun yansımalarını analiz edecektir. Çünkü ailesinde güven duygusunu elde eden bireyler beraberinde eklenen manevi değerlerle toplumsal anlamda dayanışmayı tesis edecek ve insanlarla olan ilişkilerinde iyi niyetli ve dürüst olacaktır. Bu anlamda toplumsal kalkınmanın altında yatan temel faktör aile kurumudur.

Dünya değerler araştırmaları ilk olarak 1981 yılında 25 ülkede gerçekleştirilmiştir. Bu ilk araştırmanın yapıldığı ülkeler içerisinde Türkiye bulunmamaktadır. Dünya Değerler araştırmaları ülkeler içindeki kültürel değişimleri haritalamak ve değerlere yönelik faktörlerin yıllar içindeki değişimini analiz etmektedir. Şu an yaklaşık 100 ülkeyi içine alacak şekilde çalışmaların yürütülmesi bu araştırmaları dünyanın en kapsamlı araştırması olarak nitelendirilmesine sebep

⁸ Robert D. Putnam, "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", *Journal of Democracy* 6 (1995), 67.

olmaktadır.⁹ 1991 yılında aralarında Türkiye'nin de bulunduğu dünya nüfusunun yaklaşık %70'ine tekabül edecek şekilde yürütülen araştırmalar 4-5 yıl arayla tekrarlanmaktadır. Şu ana kadar 7 dalga halinde yapılmıştır. Verileri kendi sitesinden ücretsiz olarak erişime açıktır ve kullanılabilir durumdadır. 2017-2020 yılları arasında yürütülen 7. Dalga verileri 2020'de yayımlanmıştır.¹⁰

Dünya Değerler Araştırmalarıyla dünya ülkelerinde yaşayan insanların inançları, değerleri, değerlerine atfettikleri anlamalar, değer yargıları, bireylerin “öteki” olarak nitelediklerine karşı yaklaşımları ölçülmekte bu vesileyle de ülkelerin demokrasi ve hoşgörü seviyesi analiz edilmektedir. Bu araştırmada her dalgada farklı ülkelere eklenen sorular olmakla birlikte her dalgada aynı sorular tekrarlanmakta ve boylamsal olarak değer yargılarındaki değişim ortaya konmaktadır. Bu sorular içerisinde din ve dindarlık olgusuna yüklenen anlamlar, bireylerin çocuklarında görmek istedikleri davranışlar, aile, günlük hayat, komşuluk ilişkileri, geleceğe dair değerlendirmeleri, güven kavramı, göç, yolsuzluk, ekonomi ve siyasete olan güven, güvenlik gibi konular boylamsal olarak incelemeye tabi tutulmaktadır. Bu açıdan sosyal bilimciler için kapsamlı bir veri içeriği sunmaktadır. Amerikan Siyaset Bilimi Derneği tarafından “en değerli veri tabanı” ödülü verilmiştir.¹¹ Bu araştırmanın Türkiye’de temsilcisi Bahçeşehir Üniversitesi’nden Prof. Dr. Yılmaz Esmer’dir.

Bu çalışma aile ve aileye verilen değer, aile içindeki değer aktarımı ve toplumsal yansımalarını ve aileye karşı duyulan güvenin yıllar içindeki değişim analizini yapmak üzere hazırlanmıştır. Bunun için son 30 yılın bilimsel verilerine ulaşabilmek adına World Values Survey (Dünya Değerler Araştırması) verileri esas alınmıştır. Dünya değerler araştırmaları soruları içerisinde aileyle alakalı sorular incelenerek bu sorular iki kategoride toplanmıştır. Türkiye’de aile evreni içerisinde aileye verilen değer ve aileye yüklenen misyon bağlamında çalışmamızı yaptık. Bu sorular çerçevesinde yıllar içerisindeki değişimi analiz edebilmek için dünya değerler araştırmalarının soruları içerisinde “aile hayatınızda ne kadar önemlidir”, “evlilik modası geçmiş bir kurum mudur” sorusu, “tek ebeveyn olarak kadın”, “çocuğun anne ve babasıyla birlikte bir eve olan ihtiyacı”, “aileye güven” ve “ailenin bireyin

⁹ Ayşe Selin Dokur vd., “Türkiye’de Dindarlığın Görünümü: Dünya Değerler Araştırması Verileri Üzerine Boylamsal Bir Analiz”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/2 (30 Eylül 2021), 733-768, 740.

¹⁰ *World Values Survey WVS* (Erişim 01 Mart 2023).

¹¹ WVS.

hayatında daha fazla ön planda olmasına” dair anket sorularına verilen cevaplar incelenmiştir. Bu sorular içerisinde dünya değerler araştırmalarının tüm dalgalar boyunca çalışmış olduğu sorular da vardır. Birkaç dalga içerisinde stabil çalışılmış ancak tüm dalgalarda da incelemeye tabi tutulmamış sorular da vardır. Bu soruları dünya değerler araştırmaları kapsamında aynı sorunun Türkiye’de çalışıldığı tüm yılların anket sonuçları alınarak incelemeye tabi tutulmuştur. Bunun dışında Dünya değerler araştırmaları soruları içerisinde “son on iki ayda siz veya aileniz ne kadar ilaç kullandınız”, yine aynı şekilde “son on iki ayda ne kadar siz veya aileniz başınızda bir ev olamadan kaldınız” ya da “ailenin yıllık ekonomik geliri ne kadardır” gibi sorular her ne kadar aileyle alakalı olsa da ailenin ve dolayısıyla ülkelerin ekonomik durumunu ve sosyal refahını ölçmeye yönelik olduğu için konumuz olan aile, din, değerler ve aileye güven konularının dışında kalması nedeniyle bu sorular ve sonuçları araştırmamıza dahil edilmemiştir. Çalışmamız bu sınırlılıklar içinde şekillendirilmiştir.

1. Aile Kavramı

Ailenin tarihi, ilk insan olan Hz. Âdem ve Havva'dan itibaren başlar. Günümüze kadar aile pek çok değişikliğe uğramış ancak en ilkel toplumlardan modern toplumlara kadar toplumun en küçük birimini oluşturan unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.¹² Aile içerisinde bulunduğu toplumdan etkilenirken bulunduğu toplumu etkileyen de bir yapıya sahiptir.

Toplumsal bir yapı olan aile kavramı pek çok araştırma alanının konusudur. Aile üzerine sayısız tanım yapmak mümkündür. Her bir ihtisas alanına göre ailenin nasıl tanımlanabileceği bakış açısı itibariyle farklılık arz etmektedir. Bunun aile içerisinde kurulan biyolojik ilişkilerle türün devamlılığını sağlayan, toplumsallığın temelini oluşturan, karşılıklı ilişkilerle sosyal kuralların oluştuğu, sosyal, ruhsal, fizyolojik donanımlarını nesilden nesile aktaran, ahlaki, dinsel, ekonomik, hukuksal vb. görünümlere sahip dinamik bir grup olarak tanımlanmaktadır.¹³ Marshall aileyi kan, cinsel ilişki ya da yasal bağlarla birbirine bağlanan mahrem ilişkilerle örülü, zaman içinde değişikliklere uyum sağlayabilen toplumsal bir birim olarak tanımlar.¹⁴ Giddens ve Sutton ise çocukları yetiştirmekle sorumlu olan yetişkin bireylerin sosyo-

¹² Aygen Erdentuğ, “Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri”, *T.C. Aile Araştırmaları Kurumu* 12 (1990), 319.

¹³ Önal Sayın, *Aile Sosyolojisi* (Ankara: Doğu Batı, 2020), 33.

¹⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akinhay - Kömürcü Derya (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 7.

ekonomik birimi olan aileyi evlilik ya da kan bağıyla birbirine bağlı bir grup olarak tanımlar.¹⁵ Sembolik ve işlevsel olarak da aileyi tanımlamak mümkündür. İngilizceden gelen “family” kavramının “famele” (kadın), ve “male” (erkek) kelimelerinin birleşimi olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda Türkçede nişanlanmak için kullanılan “alyans” kelimesi Fransızca “alliance” Türkçe anlamıyla ittifak etmek, birleşmek manasında kullanılmaktadır. Eski Osmanlıca eserlerde “familya” sözcüğünün aile yerine kullanıldığı da görülmektedir.¹⁶

Bu tanımlar çerçevesinde aile biyolojik, psikolojik ekonomik politik pek çok ihtiyacın karşılandığı merkezi noktadır. Aile en temelde anne ve baba ile oluşturulur ve devamında en azından bir çocuğun oluşturduğu çekirdek bir yapıdır denebilir. Aile birbirine yakın olan, birbiriyle yaşayan, aynı ortamı birlikte kuran, sonrasında paylaşımlarla devamlılığını sağlayan, üye sayısı iki veya daha fazla olan, duygusal anlamda aralarında bağ oluşturmuş, birbiriyle alakalı sosyal bağlar ve rollere uyum sağlayan, görevlerin herkesçe üstlenildiği, sevgi, bağlılık ve ait olma duygularının paylaşıldığı hem fikir olunduğu toplumsal bir yapıdır şeklinde tanımlanabilir.¹⁷

Aile küçük bir toplumdur. Sağlıklı bir toplum, sağlıklı bir ailenin oluşumu ile mümkün olabilecektir. Aile insanların duygusal anlamda gereksinimlerini karşılayan işlevsel bir kurumdur. Ekonomik, biyolojik, sosyolojik, psikolojik birtakım işlevlere sahiptir. Aile ilk insandan beri var olan, geçmişi çok eskilere dayanan, kadim bir kurumdur.¹⁸ Bu tanımlama bize aile ile toplum arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Aile toplumsallığın gerçekleştiği ilk ortamdır.

Bir aile işlevsel olarak, aile içerisinde bireysel ve duygusal ihtiyaçların karşılıklı karşılandığı ve aynı zamanda sürdürüldüğü, aktiviteler ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır.¹⁹ Bu işlevlerinin algılanması dönemden döneme farklılık arz etmektedir. Dönemin siyasi, politik, sosyolojik ve ekonomik değerlerine göre anlam farklılaşabilmektedir. Aile değeri, ilkeleri, sağlık uygulamalarını da içine alan yaşam tarzıdır. Toplumsal anlamda ailenin bireyinin sağlıklı olması, diğer aile üyelerinizi etkileyecek, aynı zamanda aile dışındaki toplumla olan ilişkilerini de etkileyecek bir

¹⁵ Anthony Giddens - W. Sutton Philip, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. Ali Esgin (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018), 233.

¹⁶ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2018), 111.

¹⁷ Kadir Canatan - Ergün Yıldırım, *Aile Sosyolojisi* (İstanbul: Açılım Kitap, 2018), 25.

¹⁸ Canatan - Yıldırım, *Aile Sosyolojisi*, 21.

¹⁹ Canatan - Yıldırım, *Aile Sosyolojisi*, 27.

durumdur.²⁰ Aile kültürel boyutlarıyla sosyal bir sistemdir. Biyolojik olarak akrabalarla, sosyal olarak seçimler ile bağlıdır.

2. Semavi Dinlerde Aile

Semavi dinlerin ortak özelliği Allah inancının olması ve bu yapıları itibariyle de önem verilen hususların ilahilik ve kutsiyet kazanmasıdır. Bu da insanoğlunun kitleler halinde bu hükümlere boyun eğerek uygulamasına olanak sağlarken ancak bu yolla da kurtuluşa erileceğini öğütlemektedir. Aile kurma tüm semavi dinlerde üzerinde durulan bir husustur. Yahudilikte Eski Ahit insanın yaratılışıyla başlar ve Tanrı Yehova alemi ve içindekileri yarattıktan sonra ilk insanı (Âdem) yaratır.²¹ Yaratılan ilk insan erkektir. Bundan sonra da “Adamın yalnız olması iyi değildir”²² diyerek erkekten aldığı kemiklerle eşini (kadını) yaratır. Kadın görevi eşini yalnızlıktan kurtarmak ve ona yardımcı olmaktır. Tanrı kadını erkeği tamamlamak üzere yaratmıştır. Bu iki cinsin birlikte olmasının meşru yolu ise evliliğdir.²³

Tanah'ta evliliğin bir zorunluluk olduğunu işaret eden “evler yapıp oturun...Karılar alın...Oğullarınıza karılar alın ve kızlarınız kocaya verin.”²⁴ Emri karşımıza çıkmaktadır. Bu kutsal emir de evliliğin yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk olduğunu öğütlemektedir. Yine Talmud'ta kız babalarına “çocuğun ergenlik yaşına ulaştığında, varsa köleni bile azat et ve kızını bir an önce evlendir.”²⁵ denilmektedir. Bu durum da evliliğin bekarlığa tercih edildiğini, aile kurmak için gayret gösterilmesi gerektiğini öğütlemektedir.²⁶ Yahudilikte evlilik dışı ilişki yasaklanmış ve yapanlara da ağır yaptırımlar uygulanmıştır. İnsanın kendini tamamlaması olarak görülen evliliğe teşvik edilmiş hatta tek yol olarak aile kurumu öne çıkarılmıştır. “Hanımı olmayan bir erkek neşeden, iyilikten, kendisini koruyacak bir kalkandan, huzurdan...Tora'dan mahrum bir şekilde yaşar... Hanımı olmayan erkek tam bir erkek değildir.” denilerek erkeğin evlenip bir aile kurmaması durumunda uğrayacağı mahrumiyet sıralanmış ve bekar erkek için “yarım adam” söylemi

²⁰ Mahmut Hakkı Akın, *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik –Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma-* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009), 65.

²¹ Tekvin, 2:5,7, *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi Yeni Yaşam Yayınları, 2011).

²² Tekvin, 2:18, 21:23.

²³ Turan - Ünal, *Dinlerde Aile*, 59.

²⁴ Yeremya, 29:5-6.

²⁵ *Talmud Bavli. Vilna* (Room Family Publications, 1908), 113.

²⁶ Turan - Ünal, *Dinlerde Aile*, 59.

kullanılmıştır. Aynı şekilde kadını da evliliğe teşvik etmek için “ne kadının erkeksiz ne de erkeğin kadınsız yaşaması mümkün değildir.”²⁷ denilmiştir. Aileye verilen önem ailenin fonksiyonundan kaynaklanır. Yahudilikte çocuğa ve çoğalmaya çok önem verilir. Örneğin Yeremya’da “Evlenin, oğullarımız, kızlarımız olsun; oğullarımızı, kızlarımızı evlendirin. Onların da oğulları, kızları olsun. Orada çoğalın, azalmayın.”²⁸ Denilmektedir. Yahudilikte aile bir ihtiyaç olarak görülür ve din meşru ilişki olan evlenerek aile kurmayı açıkça teşvik eder.

Hristiyanlar bilindiği üzere Yahudiliğin kutsal kitabı Tanah’ı Eski Ahit olarak kendi kutsal kitaplarına dahil etmektedirler. Bu bakımdan Tanah’ın evlilikle ilgili tüm hükümleri Hristiyanlık için de geçerlidir. Burada Yeni Ahit’teki ifadelere yer vermek yerinde olacaktır. Boşanma ve evlilikle ilgili Hz. İsa’ya “İsa’nın yanına gelen bazı Ferisiler, Onu denemek amacıyla: ‘bir adam herhangi bir sebeple karısını boşaması Kutsal Yasa’ya uygun mudur?’ diye sordular. İsa şu karşılığı verdi: ‘kutsal yazıları okumadınız mı?’ Yaradan başlangıçtan ‘İnsanları erkek ve dişi olarak yarattı’ ve şöyle dedi: ‘Adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak.’ Şöyle ki onlar artık iki değil tek bedendir. O hâlde Tanrı’nın birleştirdiğini, insan ayırmasın. Ferisiler İsa’ya ‘Öyleyse’ dediler, Musa neden erkeğin boşanma belgesini verip karısını boşayabileceğini söyledi?’ İsa onlara ‘İnatçı olduğunuz için Musa karılarınızı boşamanıza izin verdi’ dedi. ‘Başlangıçta bu böyle değildi. Ben size şunu söyleyeyim, karısını fuhuştan başka bir nedenle boşayıp başkasıyla evlenen, zina etmiş olur. Boşanan kadınla evlenen de zina etmiş olur.’”²⁹ Hristiyanlıkta aileye verilen önemin ve aynı zamanda da boşanmanın hoş bir eylem olarak karşılanmadığını görmekteyiz. Hristiyanlıkta da ailenin amacı neslin devamlılığıdır. Yaratılış’ta “Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrının suretinde yarattı. Onları kutsayarak ‘verimli olun, çoğalın’ dedi.”³⁰ Denilmektedir. Her iki semavi din için de evlilik ve aile Tanrının emrettiği, kurduğu sistemin bir parçasıdır.

İslam’da ailenin teşekkülünün ilk aşaması evliliktir. Evlilik ise Allah’ın emri peygamberin sünneti olarak değerlendirilmektedir. Kur’an’da “misak- galiz (sağlam bir sözleşme)”³¹ olarak nitelendirilirken hadislerde “Evlenmek benim sünnetimdir.

²⁷ Turan - Ünal, *Dinlerde Aile*, 60.

²⁸ Yeremya, 29:6.

²⁹ Matta 19:3-9.

³⁰ Yaratılış, 1:27-28.

³¹ Nisâ 4/21.

Evlenmeyen benden değildir.”³² Buyrulmaktadır. İslam’da evliliğin amacı maddi manevi ihtiyaçların karşılanması yanında neslin devamlılığıdır. Aile huzur bulunan yerdir. Ailede sevgi ve merhametin sağlıklı nesiller yetiştirmek için hem eşler arasında oluşturulması hem de çocuklara bu duyguların aktarılması öğütlenir. Kur’an’da Rûm Suresinde “Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda, düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”³³ Buyrulmaktadır. Sevgi ve merhamet Allah’ın kullarına bizzat varlığının ikramıdır. Bu aynı zamanda Allah’ın sevgi ve merhamet odaklı aileye verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Semavi dinlerin bahsettiği tek nefisten yaratılma ve eşlerin bir olması bahsi İslam’ın da temel bir düsturudur. A’râf suresindeki “Sizi tek nefisten yaratan ve gönlünün huzura kavuşacağı eşini de ondan var eden Allah’tır.”³⁴ Ayeti eşler arasındaki bağlılığı, eşlerin birbirleriyle sevgi ve huzura kavuşmalarını, ailenin ülfet ve muhabbetin kaynağı olduğunu vurgulamaktadır.

İslam’da aile çok boyutlu olarak değerlendirilmektedir. Erkek ve kadının eş olmasıyla başlayan bu serüven çocukların maddi ve manevi olarak sağlıklı yetiştirilme süreciyle devam eder. Aile manevi değerlerin aktarıldığı, dini pratiklerin ilk uygulamalarının yapıldığı yerdir. Çocuğun bir birey olarak topluma kazandırılması sürecinde aktif rol alan, toplumda “ümme” yani bir bütün olma şuurunun aşılandığı ilk basamaktır aile. Bunun yanında yaşlılık dönemi gibi pek çok ihtiyacın geride kaldığı bir dönemde eşler birbirine yol arkadaşı, dost ve yarendir.

3. Dini Sosyalleşmede Ailenin Rolü

Birey dünyaya geldiğinde ilk olarak ailesine ihtiyaç duyar. Bir bebeğin ailesi olmadan yaşaması mümkün değildir. Fiziksel ihtiyaçları karşılanırsa dahi her insanın sevgi, şefkat, merhamet gibi manevi ihtiyaçlarının giderilmesi için aileye ve aile ortamına ihtiyacı vardır.³⁵ Çocukluk döneminden ilerleyen yaşlara kadar toplumsal sosyalleşmenin sağlanması için yine aileye ihtiyaç vardır. Aile toplumsallığın bir

³² Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce el-Kazvinî, *Sünen (Daru İhyai’l- Kütübü’l-Arabiyye 1952)*.“Nikah”, 1.

³³ Rûm, 30/21.

³⁴ A’râf, 7/198.

³⁵ F. Beylü Dilekçigil, “Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 8/31 (2012), 38.

gereğidir. İşlevsel olarak aileye bakıldığında aile sosyalizasyon zinciri kuran bir yapıdır.³⁶ Her birey ailesinde mevcut bulunan donanımları, yetki ve yetenekleri toplumdaki maharetlerini öğrenerek yaşamını sürdürecektir. Böylelikle yaşadığı toplumu benimseyip uygun bir yaşam standardı sergileyebilecektir.³⁷ Dolayısıyla aile, toplum ve birey olduğu müddetçe var olmaya devam edecek ve işlevini yerine getirmek durumunda olacak bir kurumdur.

Ailede bulunan dil ve din gibi toplumsal normlar insan hayatını kuşatıcı bir yapıya sahiptir Dolayısıyla aile sosyal değerlerin aktarımında hayati bir öneme sahiptir.³⁸ Dini değerlerin hayat üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda ailede bireye dini değerlerin aktarılması rolü düşmektedir. Dinler bireyin gelişmesi için çaba sarf ederken diğer taraftan da dini değerlerin aile içerisinde öğrenilip ilk pratiklerinin gerçekleştiği yer olarak da aile karşımıza çıkmaktadır. Yine dindarlığın ilk tezahürleri aile içerisinde yaşanmaktadır. Eşler arasındaki adalet, hakkaniyet çocuklar arasındaki sevgi, şefkat, merhamet, hürmet gibi duygular veya dini değerler ailenin bir arada durmasını sağlayan değerlerdir.³⁹ Bu değerler aynı zamanda toplumun da bir arada durmasını sağlayan değerlerdir. Değerler toplumsal çözülmenin önüne geçmektedir.

Dini inançlar insanların hem bireysel yaşantısına hem de kültürel yaşantısına yön veren bir yapıya sahiptir. Birey aile içerisinde dini toplumsal temelleri aldığı sürece birey olmaya devam eder. Dinin bireyin toplumsal yaşantısı üzerindeki etkilerini inceleyen pek çok araştırma bulunmaktadır.⁴⁰ Araştırmalar dini sosyalleşmede ailenin, akran grubunun ve medyanın etkisine dikkat çekmektedirler. Bireyin dini sosyalleşmesinde bu üç etki grubuna odaklanılmaktadır. Bunlar içerisinde de en önemli sosyalleşme unsurunun aile olduğu ortaya çıkmaktadır. Dinsel kurumlar ve dini eğitimlerin de kişinin dini sosyalleşmesinde etkisi olduğu açıktır. Ancak bunların bireyin hayatında ikincil roller olarak kaldığı ortaya çıkmaktadır.⁴¹

³⁶ Nihat Nirun, *Sistemik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınlar, 1994), 69.

³⁷ Nephân Saran, "Aile Hayatı ve Toplum", Derleyen: Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Aile Yazıları III* (1991), 136.

³⁸ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, 135.

³⁹ Aydın, "Aile ve Din/İslam", 317.

⁴⁰ Mustafa Arslan, "Dini Toplumsallaşma ve Temel Etkenleri: Türk Geç Ergenleri Arasında Uygulamalı Bir Araştırma", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 31 (2006), 62.

⁴¹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan Aile Kültür* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1990), 63-64.

Din beşerî bir tecrübe olmanın yanında toplumsal ilişkiler içerisinde de bir takım karşılıklı etki ve etkileşime sahne olmaktadır. Bu yönüyle din insanı aşip insanüstü bir yapıya sahip olurken aynı zamanda insanı içerisine alan bir yapıya da sahiptir. İnsan davranış biçimlerini öncelikle ailede sonra da toplumda kazanır. Dini değerler, dini yaşantı biçimi sonradan öğrenilen bir yapıya sahiptir. Bu da yaşadığımız toplum içerisinde birey olmamız noktasında bize şekil verirken yaşantımıza da şekil verdiği anlamına gelmektedir.⁴²

Ailenin sosyalleşmede temel bir unsur olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Çünkü insan ailesinden öğrendiklerini sonra arkadaş grubunda yahut dini pratiklerini gerçekleştirdiği mekânda uygulamaya koymaktadır. Hatta ileride eş seçiminde ahlaki değerliliklerindeki tutarlılıkta ve mensup bulunduğu etnik grup içerisinde aileden öğrendiği değerler üzere eylemde bulunmaktadır.⁴³

Aile temel bir sosyal grup olmasının yanında aynı zamanda bir dini grup olarak da karşımıza çıkmaktadır. Watch ve Mensching gibi din bilimcilerine göre dini gruplar iki sınıfa ayrılır. Doğal dini gruplar ve sırf dini gruplardır. Doğal dini gruplar içerisinde aile en üst sırada gelmektedir. İlkel toplumlarda kan bağı ile kurulan grup sistemine doğal dini grup denmektedir. Sırf dini gruplar ise; sonradan çıkan, dini temel alan gruplardır. Yani aile bağı ilk ilkel gruplardan bu yana sosyal bağıın oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Hatta kutsal bir özelliğe sahiptir. Bu durum ilk toplumlarda neslin devamının yanında dayanışmayı sağlaması işlevini yerine getirmek suretiyle karşımıza çıkarken, modern toplumlarda da sosyalleşme işlevini yerine getirmektedir.⁴⁴

Gündelik yaşantıda dini ritüellerin pek çoğu aile içerisinde icra edilmektedir. Bununla birlikte yenen yemekler esnasında yapılan dualar, adaklar ya da günlük olarak yerine getirilen pek çok dini ritüel örnek olarak verilebilir. Geleneksel aile yapısında ocak, kurbanlarının kesildiği mahal olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca aile grubu içerisinde doğum, çocukluk, gençlik, evlenme, ölüm gibi olaylar ya da çocuğun sünnet merasimi dini bir ritüel olarak yaşanmaktadır.⁴⁵

⁴² Arslan, “Dini Toplumsallaşma ve Temel Etkenleri: Türk Genç Ergenleri Arasında Uygulamalı Bir Araştırma”, 62.

⁴³ Özcan Güngör, “1.5 ve 2. Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dini Sosyalleşmeleri: New Jersey, USA örneği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 87.

⁴⁴ Mehmet Birekul, “Aile ve Dini Sosyalleşme”, *Aile Sosyolojisi Yazıları*, ed. Mustafa Aydın (İstanbul: Açılım Kitap, 2014), 148.

⁴⁵ Birekul, “Aile ve Dini Sosyalleşme”, 271.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere aile dini ögeler barındıran bir kurumsal yapıdır. Biyolojik yapısının yanı sıra dini temellerin dayandığı en küçük sosyal birimdir. Bir yuva ve ocak olarak taşıdığı dini anlam çocuğun sosyalleşme sürecinde en önemli etkilerdendir. Bilindiği üzere çocuğun 2-6 yaş dönemi akrilik dönemidir. Bilinçsiz olarak bu dönemde ailede gördüğü her şeyi taklit eder. Dolayısıyla ibadetler, dini değerler bu süre içerisinde çocuğun sosyalizasyona temelden işlenmiş olur. Özellikle ibadetler, dua çocuklukta boy gösteren temel dini davranışlar arasındadır. Anne babasını ibadet ederken gören çocuk ilerleyen yaşlarında da ibadet eden bir birey olma yolunda adım atmaya başlayacaktır. Okunan dualar bu dönemde zihinde yerleşir ve çocuğun mekanik hareketleri içerisinde yer alır. Dini hayat aile içerisinde mekanik olarak başlar ve zamanla anlamı zihinde yerleşir. Çocuğun hayatında devamlılığı bu şekilde sağlanır.⁴⁶ Burada aile dini değerlerin aktarıldığı bir iletişim kanalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu besleyen temel bir duygu da elbette ki çocuğun fitratında getirdiği temel bir duygu olan inanma, yaratıcıya bağlanma duygusudur. Bu duygu da anne babanın çocuğa karşı tutum ve davranışlarıyla gelişir. Anne babanın konuşma ve davranış modelleri çocuğun karakter ve ahlaki yapısına işlemektedir, dini tutum ve şahsiyetini etkilemektedir. “Her çocuk fitrat üzere doğar, sonradan anne babası onu Yahudi Hristiyan ve veya Mecusi yapar.”⁴⁷ hadisi çocuğun inanma kodlarıyla dünyaya geldiğini ve inanma eğilimine de ailedeki tutum ve davranışların yön verdiğini ortaya koymaktadır.⁴⁸ buradan ailenin bireyin dini sosyalleşme sürecinde neden etkili olduğunu ve hayatı anlamlandırma biçiminde nasıl etkili olabileceği görülmektedir.

Çocuğun ailede aldığı din eğitiminden derin bir şekilde etkilenmesi ailenin dini değerler ve alışkanlıklarda rol model olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır ve bu alışkanlıkların çok küçük yaşlarda edinilmiş olması ilerleyen süreçlerde bireyin dini yaşantısının kalitesini de ortaya koymaktadır.⁴⁹ Din duygusu fitri bir duygudur. Dolayısıyla dinin varlığından insanlık alemi var olduğu müddetçe söz edilecektir. Marksist teorilerin öne sürdüğü gibi sanayileşme toplumuyla ailelerin ortadan kalkması gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Bu da aile içerisindeki değerlerin

⁴⁶ Halil Apaydın, “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (2001), 328.

⁴⁷ Buhari, Cenaiz, 93.

⁴⁸ Osman Kara, “Kuran’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (2012), 14.

⁴⁹ Güngör, “1.5 ve 2. Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dini Sosyalleşmeleri: New Jersey, USA örneği”, 87.

aktarımının insanlık alemi boyunca devam edeceği anlamına gelmektedir ki bu da olağan ve sağlıklı bir durumdur.⁵⁰

4. Bir Sosyal Sermaye Kaynağı Olarak Aile

Sosyal sermayeye en genel anlamıyla toplumun ortak hedeflerini ve beklentilerini gerçekleştirmek üzere aktive edilebilir, potansiyel güç denilebilir.⁵¹ İnsanlar arası ilişkilerde olduğu gibi bu potansiyel gücü, kurumlar arası iş birliği, bireyler arası danışma ve güven yani ortak bir benlik inşa eden her türlü değer olarak değerlendirmek mümkündür. Bu anlamda toplum, değerleri ile bir arada duran ve ortak değerler inşa eden sorunların çözümünde de ortak hareket edebilme kabiliyetine sahip olan bireylerin oluşturduğu bir topluluktur.⁵² Toplumu bir arada tutan bu değerler toplumsal çözülmenin önüne geçerken aynı zamanda toplumdaki suç oranlarını da asgari düzeye indiren temel doğal ahlaki unsurlardır.

Coleman ailelerin bozulmamışlarsa yani tek ebeveynli aile değilse, yüksek sosyal sermayeye sahip olduklarını söylemektedir. Bölge kilisesine bağlı okullara giden çocuklardaki sosyal sermaye birikiminin çok daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.⁵³ Bununla beraber sosyal sermayesi yüksek olan bireylerin istihdam, sivil katılım hatta evlilik istikrarı gibi hayatlarında olumlu sonuçları olabileceği gibi çeşitli psikolojik fizyolojik sağlık problemlerine de olumlu sonuçlarının olabileceği unutulmamalıdır.⁵⁴ Buradan hareketle bireylerin hayatında pek çok açıdan uzun süreli bir refahın oluşması için ailesiyle sağlam bir sosyal sermaye ağı oluşturmalıdır.

İnsanlar yapıları gereği kendi içerisinde ahlak kurallarını oluşturabilen sosyal varlıklardır. Fukuyama'ya göre aile çok sayıda ahlak kuralına dayanan düzenli sivil bir toplumdur.⁵⁵ İnsanlar arası karşılıklı ilişkilerde ortak birtakım ilkeler konulmak zorundadır. Bu ortak birtakım ilişkiler de sosyal sermaye birikimini oluşturmaktadır.

⁵⁰ Necdet Subaşı, "Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, ed. Mustafa Aydın (İstanbul: Açılım Kitap, 2014), 101.

⁵¹ Mehmet Ali Aydemir - Erhan Tecim, "Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, ed. Mustafa Aydın (İstanbul: Açılım Kitap, 2014), 193.

⁵² Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, çev. İhsan Sezal - Fatoş Dilber (İstanbul: Yetkin Yayınları, 1994), 25.

⁵³ Birekul, "Aile ve Dini Sosyalleşme", 171.

⁵⁴ Furstenberg - Kaplan, "Sosyal Sermaye ve Aile", 174.

⁵⁵ Francis Fukuyama, *Büyük Çözülme: İnsan Doğası ve Toplumun Yeniden Oluşturulması*, çev. Hasan Kaya (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009), 21.

Bu değerlere örnek olarak genel ve bireysel güven, sivil siyasal katılım, toplumsal değerler ve aile, kolektif eylem gibi konu başlıkları sıralanabilir.

Sosyal sermaye kavramına ilişkin iki tür sermayeden bahsedilmektedir. Birincisi aile merkezli; ikincisi ise sosyal ilişkiler merkezlidir. Özellikle ailedeki ve dini değerlerdeki kopuşlar, komşuluk ilişkileri ve eğitim ilişkileri gibi geniş ölçekli problemlere neden olabilecektir. Sosyal sermayedeki kopuş olarak ifade edilen din ve aile değerlerindeki zlmeler, sosyal ilişkilerde erozyona ve sosyal kontrol mekanizmalarında bozulmalara neden olacaktır.⁵⁶ İşlevsel olarak sosyal sermaye ve toplumdaki bu sosyal ağlar dinamik bir toplumun varlığına işarettir.

Değerler bireylere doğru ve yanlışın, iyi ve kötünün seçeneklerini sunarak bir toplum tasavvuru inşa ederler. Din de aynı şekilde inananlarına sunduğu iyiyi, kötüyü, günahı ve sevabı veya en genel anlamda sakınılması gereken şeyleri vaaz ederek belirli bir eksenin içerisine çekmeye çalışır. Bu açıdan din kendi gerçeklerini ve dolayısıyla toplumu ve aileyi korumayı hedefler. Böylelikle de toplumu inşa eden unsurların ilk kaynağı aile ve din olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile bir nevi değerlerin barınağıdır.⁵⁷

Güven inşa etme kapasitesi ailenin özünde vardır. Bir aile içerisinde bireylerin bu güven duygusundan mahrum kalmaları toplumsal problemlerin kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile ve sosyal sermaye dediğimizde karşımıza çıkan Bourdieu aileyi “kolektif özne” olarak görür. Ona göre aile basit anlamıyla bireyler toplamı değildir, aksine üyeleriyle tek vücut hareket eden bir yapıya sahiptir.⁵⁸ Bourdieu aileyi toplumsal bir aktör olarak görür ve ailenin toplum içerisindeki önemini vurgular.

Bireyin toplumsal eylemlerine referans kaynağı ailedir. Kolektif bir özne olarak aile dayanışma, ortak hareket etme, iş birliği gibi sosyal ağlar geliştirme potansiyeline sahiptir. Aile bizzat sosyal sermayenin kaynağıdır ve taşıyıcı rolünü de üstlenir. Aile, kimliğin üretilmesinde önemli bir unsurdur. Temel bir sosyal sermaye kaynağı olan aile, üyelerinin hedeflerini ve ihtiyaçlarını karşılamanın yanında, sorunlarının giderilmesinde de önemli bir işleve sahiptir. Aile üzerinden eğitim, siyaset, eğlence gibi kurumsal anlamda ortaya çıkan yeni meselelere zmler üretilir,

⁵⁶ Aydemir - Tecim, “Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli”, 195.

⁵⁷ Dilekçigil, “Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu”, 24.

⁵⁸ Furstenberg - Kaplan, “Sosyal Sermaye ve Aile”, 57.

inisiyatif alınır, hayata geçirilir. Dayanışma ve birlikteliğin sağlanması gerçekleştirilir.⁵⁹

Toplumlarda meydana gelen çözümlerin ve çöküşün iki nedeni vardır. Bunlar ailede meydana gelen deformasyonlar ve dini değerlerin kayıplarıdır. Din ve aile iki sosyal sosyal sermaye değeridir.⁶⁰ Din kurumunun en doğal işlevi toplumsal yapılandırmayı sağlıyor olmasıdır. Örneğin gençlerin sağlığı üzerine yapılan bir araştırmada gençlerin uyuşturucu alışkanlığının düşürülmesinde dini katılımın olumlu etkisi olduğunu ortaya konmuştur. Afrika ve Amerika'daki siyahi gençlerin suça katılma oranının düşük olmasının nedeni kiliseye katılma oranının yüksek olmasıyla ilişkilendirilmektedir.⁶¹ Bu araştırmalar göstermektedir ki din toplum kurumunun deformasyonunu engellemektedir grup içi güveni artırmaktadır ve doğal bir sosyal sermaye kaynağıdır. Din bireyin hayatına sadece dindarlık katmayıp başkalarıyla etkileşimi açısından da sosyal ağlar oluşturmakta ve bir kolektifleşme bilinci sağlamaktadır. Sağladığı güven duygusuyla toplum içerisinde bir arada olabilmeyi, iş birliğini, aynı zamanda da topluluk duygusunu açığa çıkarmaktadır. Ayrıca toplum içerisinde ortak bir hafızayı oluştururken pek çok suçun da önüne geçmektedir. Bu anlamda dinin toplum üzerinde bütünleştirici bir gücü vardır.

Bu açıklamalar doğrultusunda Müslüman Türk toplumunda din ve aile iki sosyal sermaye değeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de son 30 yıl içinde aileye verilen değerde bir azalma olup olmadığını dünya değerler araştırmalarının verileri ile açıklamak yerinde olacaktır.

5. Dünya Değerler Araştırmaları Verilerine Göre Türk Toplumunu ve Aile

Tablo 1: Aile hayatımızda ne kadar önemlidir? ⁶²	EVS-WVS dalgalarının kronolojisi						
	1989-1993	1994-1998	1999-2004	2005-2009	2010-2014	2017-2022	TOPLAM
Temel=11.705 Ağırlıklı sonuçlar							
Çok önemli	%87,1	%96,6	%97,3	%97,7	%95,4	%91,8	%94,9
Oldukça önemli	%11,9	%3,0	%2,1	%2,1	%4,3	%7,4	%4,5
Çok önemli değil	%0,8	%0,2	%0,3	%0,1	%0,1	%0,6	%0,3

⁵⁹ Tocqueville, *Amerika’da Demokrasi*, 36.

⁶⁰ Aydemir - Tecim, “Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli”, 192.

⁶¹ Aydemir - Tecim, “Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli”, 201.

⁶² <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSEVSjoint2017.jsp> erişim tarihi: 03.10.2023. Tüm tablolar için açık erişim adresidir. Her tablo için ayrıca dipnot verilmeyecektir.

Hiç önemli değil	%0,1	%0,1	%0,2	%0,1	%0,1	%0,2	%0,2
Bilmiyorum	%0,1	%0,0	-	-	%0,1	-	%0,0
Cevapsız	-	-	%0,1	-	-	%0,0	%0,0
Eksik; Müsait değil	-	-	-	%0,1	-	-	%0,0
(N)	1.030	1.907	3.401	1.346	1.605	2.415	11.705

Dünya Değerler araştırmasının 7. Dalgası Türkiye’de 2018 yılında uygulanmış bu araştırmanın ilk çeyreği de kendi internet sitelerinde yayınlanmıştır. “Aile hayatınızda ne kadar önemlidir?” sorusu 2. Dalgayla Türkiye’nin diğer ülkeler gibi araştırmaya dahil edilmesiyle başlamaktadır. Son dalgada Türkiye’de anket 2.216 kişiye uygulanmış ve bunlardan yaklaşık %92’si ailenin hayatlarında çok önemli bir yeri olduğunu, yaklaşık %7,5’i ise önemli olduğunu ifade etmiştir.

Türkiye’de “aile hayatınızda ne kadar önemli” sorusuna Dünya Değerler Araştırmalarının diğer dalgalarındaki verilere bakıldığında benzer bir orana rastlanmaktadır. Aile son otuz yılın verileri itibariyle değerini hiç yitirmemiştir. 1989-1993 yılları arasında uygulana ikinci dalgada aile hayatımda çok önemli diyenlerin oranı %87’dir. 1994-1998 yılları arasında uygulanan ankette verilen cevaplara göre ailenin hayatında çok önemli olduğunu belirtenlerin oranı yaklaşık %97’dir. 1999-2004 yılları arasında uygulanan dalgada ailenin hayatımda çok önemli bir yeri var diyenlerin oranı yaklaşık %97’dir. 2005-2009 yılları arasında uygulanan ankette bu oran yaklaşık %98’dir. 2010-2014 yılları arasında uygulanan altıncı dalgada ailenin hayatında çok önemli olduğunu söyleyenlerin oranı yaklaşık %95’dir. 2018 yılında uygulana ve ilk çeyreği yayınlanan son dalgada da bu oran yaklaşık %92’dir. Son dalgada aile hayatımda çok önemlidir diyenlerin oranında ufak bir azalma olsa da bunların yaklaşık %7’si ailenin hayatlarında oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 2: Evlilik modası geçmiş bir kurumdur.	EVS-WVS dalgalarının kronolojisi				
	1989-1993	1994-1998	1999-2004	2005-2009	TOPLAM
Temel=7.685 Ağırlıklı sonuçlar					
Aynı fikirde değilim	%87,7	%90,7	%90,4	%94,5	%90,8
Aynı fikirdeyim	%11,2	%7,5	%8,4	%4,7	%7,9
Bilmiyorum	%1,2	%0,9	%0,7	%0,7	%0,8
Cevapsız	-	%0,9	%0,5	%0,1	%0,4
(N)	1.030	1.907	3.401	1.346	7.685

Dünya değerler araştırmalarının aileyi ilgilendiren diğer bir sorusu da “evlilik modası geçmiş bir kurum mudur” sorusudur. Son iki dalgada bu anket Türkiye’de uygulanmamıştır, dolayısıyla verileri bulunmamaktadır. Ancak 1989-1993 yılları arasında uygulanan ikinci dalgada anket uygulanan kişilerden %87’si evliliği modası geçmiş bir kurum olarak görmediklerini söylemiştir. 1994-1998 yılları arasında uygulanan üçüncü dalgada insanların yaklaşık %91’i, 199-2002 yılları arasında uygulanan dördüncü dalgada bireylerin yaklaşık %90’ı ve 2005- 2009 yılları arasında uygulanan beşinci dalgada ise Türk vatandaşlarının yaklaşık %94’ü evliliğin modası geçmiş bir kurum olduğu fikrine katılmamıştır.

Toplumumuz aileyi temel bir yapı taşı olarak görmekte ve evliliği bir gereklilik olarak değerlendirirken evlilik dışı ilişkileri de bu anket sonuçlarına göre reddetmektedir. Aile sadece neslin devamlılığı için değildir. Aile bireylerin pek çok psiko-sosyal ihtiyacının da karşılandığı bir kurumdur. Sağlıklı bireyler ancak sağlıklı aile ortamında yetişir ve toplumların kalkınması da o topluma bireyleri yetiştiren sağlıklı aile yapısıyla mümkün olacaktır.

Tablo 3: Tek ebeveyn olarak kadın	EVS-WVS dalgalarının kronolojisi				
	1989-1993	1994-1998	1999-2004	2005-2009	TOPLAM
Temel=7.685 Ağırlıklı sonuçlar					
Onaylamıyorum	%10,4	%5,5	%88,6	%87,8	%57,4
Onaylıyorum	%6,4	%10,9	%5,7	%8,4	%7,6
şartlara bağlı olmak	%82,5	%82,2	%4,7	%2,2	%33,9
Cevapsız	-	%1,4	%0,2	%0,2	%0,5
Bilmiyorum	%0,7	-	%0,7	%1,4	%0,7
(N)	1.030	1.907	3.401	1.346	7.685

“Bir Kadın çocuk sahibi olmak istiyor ancak bir erkekle istikrarlı bir ilişki istemiyorsa bu durumu onaylıyor musunuz? diye sorulan soru Türkiye’de tüm dalgalarda sorulmamış ancak 2. Dalgadan 5. Dalgaya kadar Türkiye’de incelemeye tabi tutulmuş. Bunu Türkiye şartlarında boşanmış annelere ülkenin bakışı olarak yorumlamak mümkün gözükmektedir. İkinci ve üçüncü dalgada şartlara bağlı diyenlerin oranı yaklaşık %82’dir. Bunu bir olumsuzluk olarak değerlendirmek tablonun geneli için bir tutarsızlık oluşturmaktadır. Ancak bu durumu şöyle yorumlamak mümkündür. Evlilik kadın ve erkek olmak üzere iki eş ile kurulur. Bu

eşlerin iletişim ve ilişkilerinin kalitesiyle doğru orantılı olarak da devam eder. Ancak bazen anlaşmazlıklar taraflara ve çocuklara zarar vermeye başlarsa boşanmalar gerçekleşir. Bu dinimizin haram saydığı bir husus değildir. Ancak boşanma için Allah'ın en sevmediği helal denilmektedir. Burada esas olan devamlılığı olabilecek evlilikler kurmak ve bundan daha da önemlisi devam ettirmeye niyetli olarak yuvalar oluşturmaktır. Hayatımızın tüm aşamalarında olduğu gibi aile içinde de problemlerin olması kaçınılmazdır. Ancak bu problemleri çözerek geçinmeye niyetli olarak kurulan yuvaların devamlılığını sağlamak esastır. Ancak boşanma vuku bulduğunda bunu bir olumsuzluk olarak değerlendirmemek kendi şartları içinde değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü İslamiyet'te boşanma imkânsız görülen bir durum değildir. Her ne olursa olsun evlilik devam etmelidir kanaati de yoktur. Aile içerisinde meydana gelen her türlü problem de ailenin tüm fertlerini etkilemektedir. Her çocuk anneli ve babalı bir evde büyüme hakkına sahiptir. Çocuğun gelişimi açısından annenin rolü kadar babanın rolü de önemlidir. Ebeveynlerden birinin veya ikisinin ölmesi gibi olağan üstü halleri istisna edersek çocuk hem anneye hem de babaya ihtiyaç duyar. Tek ebeveyn olarak anne, babanın boşluğunu dolduramayacağı gibi tek ebeveyn olarak baba da annenin boşluğunu dolduramaz, eksikliğini kapatamaz. Gerek çocuk yetiştirmede gerekse de hayatın yükünü sırtlanmada eşlerin birbirine de ihtiyacı vardır. Bu açıdan bakıldığında geleneksel Türk aile yapısı da tüm aile üyelerinin bir arada olduğu bir aile modeli öngörür. Bu zihni alt yapıdan olsa gerek dördüncü dalgada tek ebeveyn olarak anne fikrine Türkiye'de katılmayanların oranı yaklaşık %87 iken beşinci dalgada bu oran yaklaşık %88'dir.

Tablo 4: Çocuğun anne ve babasıyla birlikte bir eve ihtiyacı var.	EVS-WVS dalgalarının kronolojisi				
	1989-1993	1994-1998	1999-2004	2005-2009	TOPLAM
Temel=7.685 Ağırlıklı sonuçlar					
Aynı fikirde değilim	%4,3	%2,5	%2,9	%3,5	%3,1
Aynı fikirdeyim	%94,6	%96,4	%94,9	%96,2	%95,4
Cevapsız	-	%0,6	%1,3	-	%0,7
Bilmiyorum	%1,2	%0,4	%1,0	%0,3	%0,7
(N)	1.030	1.907	3.401	1.346	7.685

“Birisini bir çocuğun mutlu bir şekilde büyümesi için hem anne hem de babanın olduğu bir eve ihtiyacı olduğunu söylerse, buna katılır mısınız, yoksa katılmaz mısınız?” diye sorulan soruya Türkiye’de aynı fikirdeyim diyenlerin oranı ikinci dalgada yaklaşık %95, üçüncü dalgada yine yaklaşık %96, dördüncü dalgada yaklaşık %95, beşinci dalgada ise yine %96 olmuştur. Bu iki soruyu birlikte değerlendirmek verilen cevapların tutarlılığını ortaya koymanın yanında aile denilince Türk insanın kafasındaki profili de ortaya koymaktadır. Çünkü bu oranlar çok yüksek olmasının yanında yıllar içinde de oransal olarak ciddi anlamda bir değişikliğe uğramamıştır. Türkiye’de insanlar tüm ailenin aile üyelerinin bir arada olmasını bir ihtiyaç olarak değerlendirmektedir.

Tablo 5: Ailenize ne kadar güveniyorsunuz?	EVS-WVS dalgalarının kronolojisi			
	2005-2009	2010-2014	2017-2022	TOPLAM
Temel=5.366 Ağırlıklı sonuçlar				
Tamamen güvenirim	%95,6	%93,7	%82,6	%89,2
Biraz güvenirim	%3,8	%5,0	%14,3	%8,9
Çok güvenmem	%0,6	%0,4	%2,7	%1,5
Hiç güvenmem	-	%0,4	%0,3	%0,3
Bilmiyorum	%0,1	%0,0	-	%0,0
Cevapsız	-	%0,5	%0,1	%0,2
(N)	1.346	1.605	2.415	5.366

“Ailenize ne kadar güvenirsiniz? Sorusu dünya değerler araştırmalarında son üç dalgada sorulmuştur. Bunlar içerisinde ilk iki dalgaya nazaran son dalgaın verilerine göre oranda düşüş vardır. 2005-2009 yılları arasında uygulanan ankette insanların yaklaşık %96’sı ailesine çok güvendiğini ifade etmiştir. 2010-2011 yılları arasında yapılan 6. Dalgada insanların yaklaşık %94’ü aileme çok güvenirim diye yanıt vermiştir. 2017-2022 yılları arasında yapılan 7. Dalga anket çalışmasında aileme çok güvenirim diyenlerin sayısı yaklaşık %83’e düşmüştür. Bu son yapılan çalışmaya göre yaklaşık %9 da ailesine biraz güvendiğini ifade etmiştir.

Tablo 6: Gelecekteki aile hayatınızın daha fazla ön planda olmasını nasıl değerlendirirsiniz?	EVS-WVS dalgalarının kronolojisi				
	1989-1993	1994-1998	1999-2004	2005-2009	TOPLAM
Temel=7.685 Ağırlıklı sonuçlar					

İyi bir şey	%91,3	%95,3	%96,9	%87,5	%94,1
Umursamıyorum	%4,2	%0,8	%2,2	%9,4	%3,4
Kötü bir şey	%0,8	%1,9	%0,7	%0,9	%1,0
Cevapsız	-	%0,8	%0,0	%0,2	%0,2
Bilmiyorum	%3,8	%1,2	%0,2	%2,0	%1,2
(N)	1.030	1.907	3.401	1.346	7.685

“Gelecekte ailenizin ön planda olmasını nasıl değerlendiriyorsunuz, bu sizin için iyi bir durum mu yoksa kötü bir durum mu?” şeklinde sorulan anket sorusuna 1989-1993 yılları arasında yapılan ikinci dalgada %91 oranında bunun iyi bir durum olduğu cevabı verilmiştir. 1994-1998 yılları arasında yapılan üçüncü dalgada yaklaşık %95 oranında Türkiye durumu olumlu olarak değerlendirmiştir. 1999-2004 yılları arasında yapılan dördüncü dalga anket çalışmasında bu oran yaklaşık %97 ye yükselmiştir. 2005-2009 yılları arasında yapılan ankette bu soru yayınlanan veriler itibariyle bakıldığında son kez sorulmuş ve oranın yaklaşık %87 olarak biraz düştüğü görülmektedir. Bu düşüşü aileye verilen değerde bir azalma olarak yorumlamak mümkün gözükmemektedir. Bu orandaki düşüşü dönemin modernizm algısına ve buna bağlı bireysellik anlayışına bağlamak mümkündür. Kişiler aileleriyle ön planda olmak yerine bireysel olarak toplumsal anlamda görünür olmayı tercih etmişlerdir. Özellikle medya ve sosyal medyanın aile ve aile mahremiyetine yönelik negatif etkileri kişilerin ailelerin toplumsal anlamda görünür olmalarını arzu etmeme yönünde bir tavır sergilemelerine neden olmuştur.

6. Değerlendirme

Aileyi sosyal sermaye bağlamında değerlendirdiğimizde aile üyelerinin birbirlerine desteği, aidiyet bilincinde yatmaktadır. Din kurumu açısından da dini organizasyonun örgütlenmesi, etkinliği, yardımlaşma ve dayanışmaya sunduğu katkı aile içerisindeki düzeni sağlamlaştırırken topluma da pozitif anlamda etki etmektedir ve sosyal sermaye rezervlerimizi ciddi anlamda artırmaktadır. Buradan da şu sonuca varmak mümkündür aile ve dini değerler söz konusu olduğunda dini değer yargılarımızın ve referans kodlarımızın sosyal sermaye için çok yüksek bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir.

Aile toplumsallaşma sürecinin ilk aşaması olması yanında toplumsal değerlerin topluma aktarılması ve uygulanmasında da temel bir basamağı oluşturmaktadır. İnsan bu kuşatmanın etkisini hayatı boyunca hisseder pek çok sosyal bilincini aile sayesinde

kazanır. Aile topluma nesiller kazandırma çabasıdır. Din ile birlikte değerlendirildiğinde toplumun devamlılığı için aile sürdürülebilir değerler ağı oluşturan bir yapıya sahiptir. Din ve aile toplumun dayandığı temel bir kaledir. Aile yapısında meydana gelen bozulmalar bu kalenin hasar almasına neden olacak ve surda açılan her bir delik de toplumsal bozulmalara ve anarşiye neden olacaktır.

Dünya değerler araştırmasının verilerine göre ailenin önemi söz konusu olduğunda Türkiye'nin aileye verdiği önem ortaya çıkmakta ve ülkemiz üst sıralarda yer almaktadır. Aileye önemin dünya ölçeği ile kıyaslandığında Türkiye'de oldukça yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Aile etrafında mevzu bahis edilen güven duygusu söz konusu olduğunda dünya değerler araştırmalarının yaptığı araştırmalarda “ailenize ne kadar güvenirsiniz” sorusuna verilen cevap aile ve güvenilirliğini ortaya koymaktadır. Bu cevabın %95 oranında olması aileye olan güveni ortaya koymaktadır. Bu veriler diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye üst sıralarda yer almaktadır. Avrupa ülkelerinde aile içi bağlarının nispeten kopuk olması Türkiye'de aileye atfedilen anlamı daha da görünür hale getirmektedir. Aile söz konusu olduğunda toplumun kültür örf ve anelerinin gelenekten kopmadığı modern zamanlarda da varlığını bir fiil koruduğu karşımıza çıkmaktadır. Özellikle tek ebeveynli ailelerin de oldukça yüksek olduğu batı toplumu ile Türk aile modeli kıyaslandığında ülkemizin aile yapısı ve dolayısıyla çocuklara aktarabileceği sosyal sermaye potansiyeli Türk toplumu için bir bütünleştirici bir rol oynamaktadır.

Yaşadığımız toplumun sorunlarına gerçekçi çözümler üretmek için oluşturulan kavram ve teorilerin birleştiği nokta aile kurumu olmaktadır. Ailenin yitimi ve aile içerisindeki değerlerin yeterince sonraki nesillere aktarılamaması toplumsal problemleri de beraberinde getirmektedir.

Türkiye'de aile dini geleneksel bir yapıya sahiptir. Bu açıdan bakıldığında toplumsal bozulmaların önündeki bir kalkan olarak veya modern bir maymuncuk olarak aile ön plana çıkmaktadır. Aile içerisinde güven ve inanç temelli oluşturulan birey yetiştirme sistemi, toplumun kendi öz dinamikleri çerçevesinde ele alındığında sosyal güveni inşa etmekte ve değerler sistemi içerisinde düşünüldüğünde de dindar bireyler ortaya çıkarmaktadır. Din ve dini değerler merkeze alınarak oluşturulan bir aile yapısı, inşa edilen toplumsallığın da temelini oluşturmaktadır.

Sosyal sermaye indeksi içerisinde aile ve aile içi ilişkiler aile üyelerinin birbirine olan desteği aynı zamanda bir aidiyet bilinci oluşturmaktadır. Ailenin inanç temelli örgütlenmesinin özellikle yardımlaşma ve dayanışmaya sunduğu katkı, inanç temelli olmayan benzer yapılanmaları geride bırakmaktadır. Bu durum da inanç temelli değerler sistemi ile kurulan ailelerin toplumsallaşmaya katkısını ortaya koymakta ve aynı zamanda çözülmesinin önünde koruyucu bir kalkan olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Ailede meydana gelen bozulmalar, ailenin toplumun en küçük birimi olduğu düşünüldüğünde toplumsal bozulmaları da beraberinde getirecektir. Bu bozulmaların önüne geçmek için ailedeki manevi değerler sisteminin etkin bir şekilde bireyin hayatında aktive edilmesinin sağlanması gerekmektedir. Türkiye'de dünya değerli araştırmalarının verilerine bakıldığında ailenin hayatınızdaki önemi nedir sorusuna verilen cevabın ortalamasının yaklaşık %95 olması Türk halkının ailenin ne kadar önemli olduğunu farkında olduğunu gözler önüne sermektedir.

Müslüman Türk toplumunun geleneksel yapısı gereği aile denilince tanımladığı değer bir anne ve babadan oluşan zamanla çocuklarla gelişip büyüyen bir aile yapısıdır ve bunun için evlilik dışı ilişkiler toplumsal olarak hoş karşılanmamaktadır. Çalışmamızdaki anketlerde evlilik modası geçmiş bir kurum mudur sorusuna yönelik yapılan anket çalışmasının ortalamasına bakıldığında bu durumun yaklaşık yüzde 91 oranında ailenin modası geçtiği fikrine katılmayanların oluşturduğu görülmektedir. Hem aileye verilen değer hem de evliliğin ilkel bir kurum olarak düşünülmemesi birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'de yapılan çalışmalar itibariyle bakıldığında aile Türkiye'de önemini koruyan bir yapıdadır.

Tek ebeveyn olarak kadın sorusuna verilen cevaplara bakıldığında Müslüman Türk gelenekleri boşanmaya karşı olmamakla birlikte aileyi bir bütün olarak değerlendirmekte ve çocuğun anne babalı bir evde büyümesi gerektiğini öngörmektedir. Her çocuk için hem annenin hem babanın ayrı ayrı birer değer ve ihtiyaç olduğu kanaati Türk insanının aile kurumunu bir bütün olarak değerlendirdiğini de ortaya koymaktadır.

Türkiye'de toplumsal anlamda ailenin ön planda olması ülkenin içerisinde yetiştiği medeniyetin kodlarıyla yaşadığını ortaya koymaktadır. Bütün bu analizler neticesinde Türkiye'de toplumun aile denilince bir erkek bir kadından ve çocuklardan

oluşan bir aile tasvir ettiği ve bu ailenin bireylerin hayatlarında her zaman ön planda olması gerektiği kanaatinin toplumsal anlamda zihinlere yerleştiği ortaya çıkmaktadır. Aileye verilen değer bağlamında bakıldığında ailenin toplumsal olarak vazgeçilmez bir yapı taşı olduğu ortaya çıkmaktadır. Dünya değerler araştırmalarının anket sorularının sonuçları itibariyle değerlendirildiğinde yıllar içerisinde ufak tefek değişimler de olsa ailenin Türkiye'de önemini koruyan ve bundan sonra da koruyacak bir yapı olduğu ortaya çıkmaktadır. Toplumun aileye atfettiği değerlerin %90'ların altına düşmemesi bunun bir göstergesidir.

Kaynakça

- Akın, Mahmut Hakkı. *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik –Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma-*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009.
- Apaydın, Halil. “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (2001), 319-337. <https://doi.org/10.17120/omuifd.43994>
- Arslan, Mustafa. “Dini Toplumsallaşma ve Temel Etkenleri: Türk Genç Ergenleri Arasında Uygulamalı Bir Araştırma”. *Akademik Araştırmalar Dergisi* 31 (2006), 61-78.
- Aydemir, Mehmet Ali - Tecim, Erhan. “Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli”. *Aile Sosyolojisi Yazıları*. ed. Mustafa Aydın. 191-217. İstanbul: Açılım Kitap, 2014.
- Aydın, Mustafa. “Aile ve Din/İslam”. *Sistemik Aile Sosyolojisi*. ed. Mustafa Aydın. 315-333. Konya: Çizgi Yayınevi, 2013.
- Birekul, Mehmet. “Aile ve Dini Sosyalleşme”. *Aile Sosyolojisi Yazıları*. ed. Mustafa Aydın. 141-156. İstanbul: Açılım Kitap, 2014.
- Canatan, Kadir - Yıldırım, Ergün. *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap, 2018.
- Dilekçigil, F. Beylü. “Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu”. *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 8/31 (2012), 21-52.
- Dokur, Ayşe Selin vd. “Türkiye’de Dindarlığın Görünümü: Dünya Değerler Araştırması Verileri Üzerine Boylamsal Bir Analiz”. *Dinbilimleri Akademik*

Araştırma Dergisi 21/2 (30 Eylül 2021), 733-768.
<https://doi.org/10.33415/daad.948559>

Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce el-Kazvinî. *Sünen (Darü İhyai'l-Kütübü'l-Arabiyye 1952)*, ts.

Erdentuğ, Aygen. “Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri”. *T.C. Aile Araştırmaları Kurumu* 12 (1990), 319-357.

Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir?* çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Attila Kitapevi, 1996.

Fukuyama, Francis. *Büyük Çözülme: İnsan Doğası ve Toplumun Yeniden Oluşturulması*. çev. Hasan Kaya. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2. Baskı., 2009.

Furstenberg, Frank F. - Kaplan, Sarah B. “Sosyal Sermaye ve Aile”. çev. Gamze Aksan. *Aile Sosyolojisi Yazıları*. ed. Mustafa Aydın. 157-180. İstanbul: Açılım Kitap, 2014.

Giddens, Anthony- Philip, W. Sutton. *Sosyolojide Temel Kavramlar*. çev. Ali Esgin. Ankara: Phoenix Yayınevi, 3. Baskı., 2018.

Güngör, Özcan. “1.5 ve 2. Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dini Sosyalleşmeleri: New Jersey, USA örneği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 36-71.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan Aile Kültürü*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1990.

Kara, Osman. “Kuran’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (2012), 1-24.

Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 17. Baskı., 2018.

Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Kömürcü Derya. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

Nesai, İmam. *Sünen'ün Nesai*. çev. Mehmet Türk. Konya: Kitap Dünyası, 2020.

Nirun, Nihat. *Sistemik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınlar, 1994.

Putnam, Robert D. “Bowling Alone: America’s Declining Social Capital”. *Journal of Democracy* 6 (1995), 65-78.

- Saran, Nephane. "Aile Hayatı ve Toplum". *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Aile Yazıları III* (1991), 135-142.
- Sayın, Önal. *Aile Sosyolojisi*. Ankara: Doğu Batı, 2020.
- Subaşı, Necdet. "Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları". *Aile Sosyolojisi Yazıları*. ed. Mustafa Aydın. 101-117. İstanbul: Açılım Kitap, 2014.
- Tarhan, Nevzat. *Son Sığınak Aile*. Ankara: Nesil, 2018.
- Tocqueville, Alexis de. *Amerika'da Demokrasi*. çev. İhsan Sezal - Fatoş Dilber. İstanbul: Yetkin Yayınları, 1994.
- Turan, Süleyman - Asife Ünal (ed.). *Dinlerde Aile*. İstanbul: Metamorfoz, 2021.
- Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi Yeni Yaşam Yayınları, 2011.
- Talmud Bavli. Vilna*. Room Family Publications, 1908.

AİLE VE DİNİ REHBERLİK BÜROLARI'NIN GÖREVLERİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Abdurrahman AKBOLAT¹

Mustafa BİLGİLİ²

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 15 Nisan 2002 tarih ve 199 sayılı oluru ile Aile ve Dini Rehberlik Büroları kurulmuştur. 31.07.2017 tarihli ve E.66202 sayılı Başkanlık onayı ile yürürlüğe giren "Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi'nin 8 inci maddesiyle Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı'nın görevleri günümüzdeki son şeklini kavuşturulmuştur. Bu görevler arasında, kültürel ve sosyal etkinliklerle aile kurumunu desteklemek ve korumak, aile sorunlarına yönelik dini danışmanlık ve rehberlik sunmak, ailenin ve aile bireylerinin karşı karşıya kaldığı riskler ve yeni sorunlar karşısında aileyi güçlendirmek için aile bireylerine manevi destek hizmeti sağlamak, sevgi evleri, huzurevleri, yetiştirme yurtları, kadın konuk evleri gibi sosyal hizmet kurumlarında dini rehberlik hizmeti sunulmasını sağlamak, aileye ilişkin yazılı ve görsel materyaller hazırlanmasını sağlamak, yukarıda bahsedilen konularda projeler hazırlamak ve projeleri yürütmek gibi aile ve aile bireylerini doğrudan ilgilendiren vazifeleri vardır. Türkiye'de resmi kurumlar tarafından ailenin sorunlarına yönelik dini ve manevi çözüm arayışına yardım sunması açısından bir ilk olan Aile ve Dini Rehberlik büroları bu yönüyle ayrı bir öneme sahiptir. Fakat toplumun temel birimi olan ailenin ve aile bireylerinin yeri doldurulamaz olan maneviyatına (resmi) kurumsal desteğin bu denli geç olması da aile

¹ Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman AKBOLAT, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri / Din Psikolojisi Anabilim Dalı. abdurrahman.akbolat@ikcu.edu.tr – ORCID ID 0000-0002-2679-3702

² Mustafa BİLGİLİ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri / Din Psikolojisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Din Hizmetleri Uzmanı, mustafa.bilgili@diyanet.gov.tr -ORCID ID 0009-0006-2645-9292

kurumunun ayrı bir kaybı olarak nitelenebilir. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının 20 yıllık bir geçmişe sahip olması göz önüne alındığında belli başlı eksikliklerinin olması da mazur karşılanabilir. Bu çalışmada, Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının görevleri, çalışma alanlarıyla ilgili yapıcı eleştiriler öneriler eşliğinde verilecektir. Böylelikle ülke ve toplum için böylesine faydalı bir kurumun daha fonksiyonel olmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

1. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının Tarihçesi

Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının kuruluşunun temeli II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri doğrultusunda, 27 Ocak 2000’de oluşturulan komisyon, “Dini Danışma ve Rehberlik Merkezi’nin “Din Hizmetlerini Geliştirme ve Rehberlik Şubesi Müdürlüğü” adı altında Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığı’na bağlı ayrı bir şube olarak kurulmasını karara bağlamıştır. 13 Nisan 2002’de bir onay alınarak “Aile Komisyonu” oluşturulmuş, 15 Nisan 2002’de komisyon için “olur” çıkmıştır. Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 15 Nisan 2002 tarih ve 199 sayılı oluru ile Aile ve Dini Rehberlik Büroları kurulmuş ve faaliyetine başlamıştır(Aybey, 2015, 146).

Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dini Rehberlik Büroları projesine önem vermiş, pilot uygulama amacıyla 2003 yılında açılan İstanbul, Ankara, İzmir, Samsun, Elazığ ve Adana bürolarında çalışmalar olumlu neticeler vermiş ve halkın yoğun ilgisinden dolayı bütün illerde büroların açılması hedeflenmiştir (Kılınçer, 2023, 199). Diyanet İşleri Başkanlığı, bireylerin dinle ilgili sorunlarıyla daha yakından ilgilenme ve çözüm bulabilmek amacıyla öncelikle “Alo Fetva” hattı kurmuştur. Sonrasında ise din hizmetleri uzmanlığı kadrosu oluşturan Diyanet, ailenin kurulması, devamlılığı ve ailedeki mevcut sorunların çözümü için 15.04.2002 tarih ve 199 sayılı oluru ile 2003 yılında il müftülüklerinde “Aile Büroları”ni açmıştır (Söylev, 2014, 40. Şen, 2010, 18).

Aile Bürolarının ismi 2007 yılında “Aile İrşat ve Dini Rehberlik Bürosu” (ADRB) olarak değiştirilmiştir. 2009 yılında Aile İrşat Bürolarının sayısı 52’si il merkezinde olmak üzere 120’yi aşmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının 2008 yılı faaliyet raporuna göre Din Hizmetleri Yüksek Kurulu ve müftülüklere 52173 soru sorulması ve soruların büyük ölçüde evlenme, aile içi ilişkiler, boşanma, aile içi hak ve görevler olması Aile İrşat Bürolarına olan ihtiyacı ortaya koymuştur (Balıkçı, 2015, 30. Kılınçer, 2023, 199).

2. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının Görevleri

Aile ve Dinî Rehberlik Büro/Merkezleri ailenin sahih dini ve ahlaki temeller üzerine kurulması, korunması ve tüm aile bireylerinin aralarındaki bağlarının güçlendirilerek korunmasını sağlamaya yönelik hizmetler sunmaktadır. Dinî ve manevi rehberliğin yanında toplumda aile olmanın öneminin bilincinde olan, ailesine ve çevresine karşı sorumluluk bilincine sahip bireylerin oluşturduğu sağlıklı aile yapısının meydana gelmesine ve modern zamanın getirdiği aileyi ve aile fertlerine yönelik sorunların  z m ne katkı sağlamayı ama   edinmiştir (D B, 2021, 130).

31.07.2017 tarihli ve E.66202 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı onayı ile yürürlüğe giren 16.03.2023 tarihli ve 3439410 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı onayı ile son haline kavuşan ‘‘Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve  alışma Yönergesi’’nin sekizinci maddesinde Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı’nın görevleri şu şekilde sıralanmaktadır (D BGV  Y, 2023):

a) *Ailenin kurulması, korunması ve güçlendirilmesi hususunda toplumsal farkındalık oluşturmak amacıyla dini, sosyal ve kültürel i  erikli etkinlikler düzenlemek/düzenlenmesini sağlamak.*

b) *Sosyal ve kültürel değişimler sonucu oluşan riskler ve sorunlar karşısında aileyi güçlendirmeye ve aile ile ilgili sorunların  z m ne yönelik manevi danışmanlık ve dini rehberlik hizmeti sunulmasını sağlamak.*

c) *Aile ve aile bireyelerine yönelik dini konularda projeler geliştirmek, program ve çalışmalar yapmak.*

 ) *Aile ve dini rehberlik bürolarında görevlendirilen personele gerekli eğitimlerin verilmesini sağlamak.*

d) *İlgili kurumlarla iş birliği yaparak  ocuk evleri,  ocuk evleri sitesi,  ocuk destek merkezleri, huzurevleri, kadın konukevleri gibi sosyal hizmet kurumlarında manevi danışmanlık ve dini rehberlik hizmeti sunulmasını sağlamak*

e) Aileye ilişkin yazılı ve görsel materyaller hazırlanmasını sağlamak.

f) Görev alanı ile ilgili ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla yapılacak işbirliğine yönelik iş ve işlemleri yürütmek.

g) Aile ve dini rehberlik bürolarının açılmasını ve bu büroların koordineli olarak çalışmasını sağlamak.

ğ) Görev alanı ile ilgili konularda verilen diğer görevleri yapmak.

1.07.2017 tarihli ve E.66202 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı onayı ile yürürlüğe giren "Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi ve 16.03.2023 tarihli ve 3439410 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı onayı ile son haline kavuşan "Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi"nin sekizinci maddesine bakıldığında birtakım değişiklikler görülmektedir(DİBĞVÇY, 2017- DİBĞVÇY, 2023).

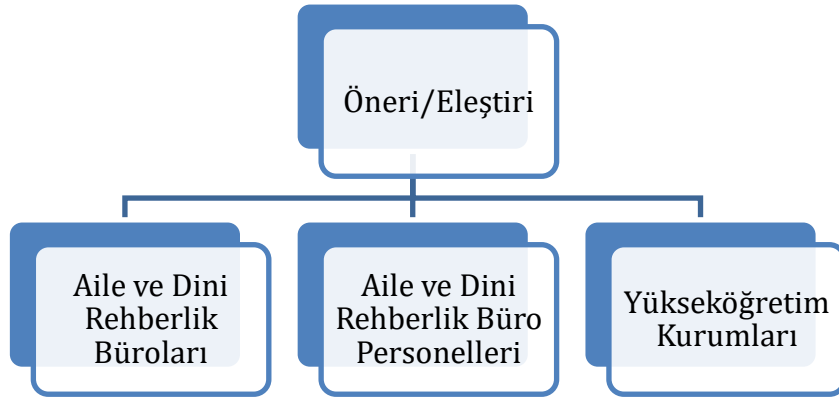
Yukarıda bahsi geçen maddenin *aile sorunlarının çözümüne yönelik dini danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunulmasını sağlamak* fıkrasına *sosyal ve kültürel değişimler sonucu oluşan riskler ve sorunlar karşısında aileyi güçlendirme* ibaresi eklenmiştir. Aile yapısının sosyal değişimlerden etkileneceği dinamik özelliği düşünüldüğünde (Bayber, 2013, 102) aile bireylerini olumsuz etkilenmelere karşı güçlendirerek meydana gelebilecek risklerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Aile ve aile bireyelerine yönelik dini konularda program ve çalışmalar yapmak fıkrasına *projeler geliştirmek* ibaresi eklenmiştir. ADRB de görev yapan personel, farklı aile ve aile bireyelerinin problemleriyle ilgilendiği için, aileyi etkileyen sorunların önüne geçilmesi adına ADRB görevlilerine projeler geliştirme sorumluluğunun verildiği söylenebilir.

Sevgi evleri, huzurevleri, yetiştirme yurtları, kadın konuk evleri gibi sosyal hizmet kurumlarında dini rehberlik hizmeti sunulmasını sağlamak maddesine *ilgili kurumlarla iş birliği yaparak manevi danışmanlık hizmetinin sunulması* ibaresi eklenmiştir. Güncellenen bu fıkra ile belirtilen yerlerdeki bireylerin problemlerine yönelik manevi danışmanlık hizmeti sunulmaya başlanmış, danışmanlıkla birlikte daha sağlıklı bir rehberlik hizmeti verilmeye çalışılmıştır.

Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının hizmet alanları ve çeşitliliği dikkate alındığında görülecektir ki Diyanet İşleri Başkanlığı toplumu aile konusunda sahih dinî bilgi ile aydınlatma görevini sistematik bir şekilde, plan ve program dâhilinde resmi ve sivil kuruluşlarla işbirliği içinde yürütmektedir(Karagöz-Böke, 2020, 12). Bu bağlamda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Üniversiteler, Emniyet Genel Müdürlüğü, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapılmaktadır (Düzgüner-Ayten, 2021, 60).

Aile ve Dini Rehberlik bürolarının faaliyetlerine yönelteceğimiz eleştiri ve önerileri üç kategoriye ayırmak mümkündür. Bu üç kategori; Aile ve Dini Rehberlik Büroları merkezli eleştiri ve öneriler, Aile ve Dini Rehberlik Büro Personeline yönelik eleştiri ve öneriler, Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının destek aldığı kurumlar olarak yükseköğretim kurumlarına yönelik öneri ve eleştirilerdir.

3. Aile ve Dini Rehberlik Büroları

Faaliyet amaçları ve kapsamaları açısından toplum açısından çok önemli bir misyon ve vizyona sahip olan Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının toplumun geçmişten bugüne kadar olan ihtiyaçları göz önüne alındığında geç kalınmış bir oluşum olduğunu ifade etmek çok iddialı bir söylem değildir. Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığının 16.03.2023 tarihli ve 3439410 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı onayı ile günümüzdeki haline kavuştuğunu tekrar hatırlatarak burada zikredilen görevlere eleştirel bir bakışla önerileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığının birincil görevi olan ailenin kurulmasına, güçlendirilmesine ve korunmasına yönelik dini ve sosyo-kültürel

etkinliklerin düzenlenmesinin görev sıralamasında ilk maddede yer alması Diyanet İşleri Başkanlığı'nın aile verdiği değeri ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığının ilk görevinde yer alan ailenin kurulmasına yönelik danışmanlık ve sosyo-kültürel faaliyetler gibi hizmetlere daha çok önem vermeleri gerekmektedir. TÜİK raporlarına bakıldığında son 20 yılda evlenme hızındaki düşüş toplumun evliliğe bakışının değiştiğine bir işaret olarak yorumlanabilir (TÜİK/data.tuik.gov.tr,10.08.2023). Bu negatif yönlü değişimle mücadele de sosyo-kültürel ve dini merkezli eğitimlerle yapılabilir. Genelde tüm dinlerin özelde İslam Dinin evliliği teşvik ediciliğinden (Demircan, 2019, 86) yararlanarak bu etkinliklere başvurulabilir. Elbette bu tarz bir amaç başkanlığın gündeminde bulunmaktadır. Ancak eleştiri getirilecek husus, sistemli bir yaklaşımın olmamasıdır. Her ne kadar evlilik eğitiminin ne zaman başlayacağına dair bilimsel çalışmalar henüz ele alınmamış olsa da bireylerin bilişsel gelişim çağları göz önünde bulundurularak faaliyetler yapılması gerekmektedir. Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığının ilk görevi olan “ailenin kurulması, korunması ve güçlendirilmesi” her biri ayrı bir öneme sahiptir. Bu hizmet sayesinde ailenin ve dolayısıyla toplumun ve ailenin bir ferdi olarak bireylerin bugüne dair sorunlarına kalıcı çözümler sunulabileceği gibi yarının sağlıklı aile ve sağlıklı toplumunun da temellerinin oluşturulmasında önemli katkılarda bulunabilecektir. Bundan dolayı, bu görevlerin (ailenin kurulması, ailenin korunması ve ailenin güçlendirilmesi) her birinin ayrı maddeler halinde daha detaylı bir şekilde sıralanması da başkanlığın bu hususa verdiği önemi topluma, diğer kuruluşlara ve personeline sergilemiş olacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın son dönemlerde personellerinin meslekî yetkinliğinin artırılması için ciddi bir gayreti olduğu görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak Diyanet Akademisi vb. faaliyetlerle Diyanet İşleri Başkanlık personeli mesleki olarak kendini geliştirmektedir. Benzer şekilde Aile ve Dini Rehberlik Büro personellerine de yükseköğretim kurumları bünyesindeki İlahiyat Fakültelerinde, Psikoloji Bölümlerinde, sosyal hizmet bölümlerinde görev yapmakta olan öğretim üyelerinin önerileriyle mesleki yetkinliği arttırıcı eğitimler ve faaliyetler düzenlenebilir.

Aile ve Dini Rehberlik Büroları, iletişim ve etkileşimin dijitalleştiği bir çağda hizmet vermektir. İsbetli ve sağlıklı sonuçlar elde edebilmek için zamanının ruhunu iyi anlamak, hizmet sunulacak kuşakların ilgi alanlarını ve geliştirilen/ uyarlanan

iletişim araçlarını, iletişimin dilini keşfetmekle mümkündür. Bu bağlamda Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının özellikle genç kuşakla daha başarılı iletişim tesis etmek için günümüzün en yaygın kullanılan kitle iletişim araçları olan sosyal medyaya daha hâkim olması gerekmektedir. Bu hâkimiyeti sağlayabilmesi için de Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında hizmet veren personelin sosyal medya okuryazarlığı gibi teknik eğitimler alarak dijital dünyadaki verileri okuyabilme analiz edebilme ve dahi yeni içerikler oluşturabilmesi gerekmektedir. Bu hedef doğrultusunda Aile ve Dini Rehberlik Dairesi yükseköğretim kurumlarını Medya ve İletişim bölümlerinden destek alabilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın son yıllarda birçok kamu kurum ve kuruluşlarıyla başarıyla yürüttüğü manevi danışmanlık hizmetleri dikkatleri üstüne çeken bir girişimdir. Benzer şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Aile Dini Danışmanlığı için de yükseköğretim kurumlarıyla iş birlikleri yaparak Aile Dini Danışmanlık hizmetlerini farklı kurumlar bünyesinde gerçekleştirebilir.

Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı'nın görev tanımları arasındaki d maddesi (İlgili kurumlarla iş birliği yaparak çocuk evleri, çocuk evleri sitesi, çocuk destek merkezleri, huzurevleri, kadın konukevleri gibi sosyal hizmet kurumlarında manevi danışmanlık ve dini rehberlik hizmeti sunulmasını sağlamak) aile dini danışmanlığı ile manevi danışmanlığın aynı anda yapılabileceği şeklinde yorumlanabilecektir. Modern danışmanlık yaklaşımları dikkate alındığında danışmanlıklar danışmanlık hizmeti sunulacak birey sayısına ve konusuna göre farklı alt dallarda ele alınmaktadır. Manevi danışmanlık ile aile dini danışmanlığının birbirinden ayrılması Aile ve Dini Rehberlik Büro Personellerine fazla iş yükü altında sunulacak hizmetin kalitesinin düşmesine engel olabilecektir. Modern danışmanlık yaklaşımlarıyla uyumlu olan bu tutumla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı hem bilimsel yenilikleri yakından takip ettiğini hem de aileye ve ailenin korunmasına verdiği önemi bir kez daha vurgulamış olacaktır.

Aile ve Dini Rehberlik bürolarında çalışan personelin sunduğu hizmet esnasında zorlandığı veya çözümsüz kaldığı durumlarda yardım alacağı bir süpervizörün olması gerekmektedir. Böylesi bir açıklığın giderilmesi sunulan hizmetin kalitesinin ve süpervizörden destek alan personelin mesleki yetkinliğinin artmasına katkı sağlayacaktır.

Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının genellikle müftülük binasında bulunduğu gözlenmektedir. Dini danışmanlık hizmetinin verildiği bu mekanlarda ayrı bir görüşme odası olsa bile, bu odaların fiziksel açıdan ideal danışma ortamını tam olarak karşılamadığı bilinmektedir. Bu açıdan büroların görüşme odasının fiziksel koşullarının yeniden düzenlenmesi ve resmi devlet binası olan müftülük dışındaki sivil yapılarda konumlandırılması gibi çalışmalarla standardizasyonunun sağlanmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz (Angın-Altaş, 2018 72).

4. Aile ve Dini Rehberlik Büro Personelleri

Hâlihazırda Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına personel seçilirken herhangi bir kıstasın resmi sayfalarda tespit edilememektedir. Toplumun en temel birimi olan aileye hizmet vermesi beklenen personellerin Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bulunan diğer personellerden farklı olarak birtakım eğitimler alması ya da almış olması gerekmektedir. Bu konudaki önerileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Aile ve Dini Rehberlik Büro personelinin medeni durumu, başkanlık bünyesinde personellerden seçilen bu görevlilerin öncelikle evli olanların öncelenmesi daha isabetli olacaktır. Bu hususun anlaşılması için İslam'ın öncü alimlerinden İmam Azam'ın yeni bal yediği için şeker yemenin iyi bir şey olmadığını söylemek amacıyla vücudundaki balın tesirinin geçmesini beklemesi örnek olarak göstermek mümkündür. Bizim dinimizin ve öncü âlimlerimizin danışmanlığa ve danışmanın temsilindeki inceliklere bakacak olursak, önerilen durum ve eylemin öncelikle temsil (danışman) tarafından yapılmasının istendiği karşımıza çıkmaktadır. Bu minvalde yaratıcı tarafından Bakara Suresi 44. Ayette "...kendinizi unutup da insanlara iyiliği mi emrediyorsunuz?..." cümlesiyle tebliğcinin (danışmanın) eylemle öncülük etmesine işaret edilmektedir.

İlgili personelin danışmanlık eğitimi almış olması gerekmektedir. Günümüzde manevi danışmanlık ve aile danışmanlığı gibi yakın ilgi alanlarına farklı perspektiflerden hizmet sunmak için personel yetkinliğini artırıcı eğitimler yükseköğretim kurumları ve dahi özel kurum ve kuruluşlar tarafından sunulmaktadır. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına personelin bu imkânlardan yararlanarak mesleki yetkinliğini arttırması, sunulacak hizmetten daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesi açısından önem arz etmektedir. Ülkemizde dini danışmanlık adı altında bir hizmet bulunmamakta, dini danışman adıyla da herhangi bir istihdam yapılmamaktadır. Aile

ve Dini Rehberlik Bürolarına bu işin eğitimini almış, alanında uzman kişilerin istihdam edilmesi halinde daha sağlıklı bir danışmanlık hizmeti verilecektir(Aybey, 2015 244).

5. Yükseköğretim Kurumları

Ülkemizdeki diğer resmi ve özel kurumlarda olduğu gibi Diyanet İşleri Başkanlığı da bilimsel yenilikleri takip etmekte, birimlerinin sunduğu hizmetin kalitesini arttırmak için personellerin mesleki yetkinlikleri için bilimsel gerçeklikleri ve yenilikleri göz önünde bulundurarak hizmet içi eğitimler düzenlemektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki birimlerinde birtakım eksikliklerin olmasının temel nedenleri arasında şüphesiz ki yeterli bilimsel desteği bulamaması ve/veya ilgili hizmetlerle alakalı bilimsel dayanakların araştırmacılar tarafından yapılmaması sıralanabilir. Topluma dolaysız bir şekilde hizmet götüren Diyanet İşleri Başkanlığı sunduğu bu hizmetler sırasında en tabii referans noktalarından birisi de bilimsel bulgulardır. Örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığı her yıl manevi danışmanlık vazifesiyle görevlendirdiği personelinin yeterliliğini arttırmak için ilgili personellerine hizmet içi eğitimler vermektedir. Bu eğitimlerde yükseköğretim kurumlarından konuyla ilgili araştırmalar yapan akademisyenlerden yardım almaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın özellikle yükseköğretim kurumlarından gelecek desteklere açık olmasına karşın kimi zaman akademisyenlerden beklenen desteği göremediği gibi kimi zaman da danışmanlık merkezli kurum ve kuruluşlardan da haksız eleştiriler alabilmektedir. Din görevlilerinin sadece cami ve Kur'an Kurslarında olması gerektiği gibi sığ ve mesnetsiz iddialar salt gayesi toplumun bireylerinin yaşadıkları zorlu süreçlerde anlam bulma ve hayata tutunmalarına bir nebze de olsa yarar sağlamak olan bu sosyal hizmete gölge düşürmek çabasından öte gitmemektedir. Bu tarz olumsuzluklar bir kısır döngüden başka bir şey oluşturmamaktadır.

Aile ve Dini Rehberlik Büro personellerinin mesleki yeterliliğinin artırılması için hâlihazırda ülkemizde hizmet vermeye devam eden Manevi Destek ve Danışmanlık tezsiz ve tezli yüksek lisans eğitimleri gibi Aile ve Dini Danışmanlık lisansüstü programlarının açılması gerekmektedir. Böylesi bir girişim Aile ve Dini Rehberlik Büro personellerinin hem mesleki gelişimine hem de Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının kurumsal gelişimine olumlu katkılar sağlayacaktır. Bu bağlamda bir hususun vurgusunu yapmak gerekmektedir. Yükseköğretim kurumlarında Aile

Danışmanlığı lisansüstü programı mevcuttur. Bu programın varlığı üzerinden konuya yaklaşacak olursak yükseköğretim kurumlarınca kabul edilen husus, aile danışmanlığının normal danışmanlıktan farklı bir uzmanlık gerektirdiğidir. Bundan dolayı yükseköğretim kurumlarındaki manevi danışmanlık lisansüstü programlarının Aile ve Dini Rehberlik hizmetlerine hedeflenen katkıyı tam olarak sağlamasının mümkün olmayacağı ifade edilebilir. Teklif ettiğimiz lisansüstü programda farklı kültürlerde aile, farklı dinlerde aile, aile kuramları, sosyal bilimler perspektifinden aileye yaklaşım, ailede din ve maneviyat gibi başlıca konuları kapsayan derslerin olması gerekmektedir.

Yükseköğretim kurumlarında psikoloji, sosyoloji, medya ve iletişim bölümlerinin ve İlahiyat fakültelerinin üzerinde fikir birliğine varacağı bir eğitim modülü, toplumun bireylerine ulaşmada ve bu hizmetin başarılı olmasında yadsınamaz bir katkısı olacağı sugötürmez bir gerçekliktir. Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında istihdam edilmek üzere, dini bilimlerin dışında temel danışmanlık bilgi ve süreçlerinden psikoterapi teknikleri ve aile danışmanlığına kadar seküler bilimlerde de yeterli donanımı olan dini danışmanların yetiştirilmesi için lisans ve lisansüstü eğitim programlarının oluşturulmasının ve buralarda yetişen dini danışmanların bu bürolarda görevlendirilmesinin, söz konusu hizmetin profesyonelleşmesi adına yararlı olacağı kanaatindeyiz(Angın-Altaş, 2018 685).

6. Değerlendirme

Netice itibariyle bu çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığına, başkanlık personeline ve yükseköğretim kurumlarına, Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının geliştirilmesi ve hedeflenen hizmetlerini daha iyi sunması için birtakım öneriler sıraladık. Değişen dünya şartlarında ve farklı alanlarda dezenformasyonlara maruz kalınan bu çağda, toplumun temel birimi olan ailenin kurulması, korunması ve sağlıklı bir şekilde varlığını devam ettirmesi için merkeze din ve maneviyatı olarak aile müessesesinin tesis edilmesi ve devamının sağlıklı bir şekilde devam etmesini hedefleyen Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının geliştirilmesi ve daha aktif bir hale getirilmesi sadece Diyanet İşleri Başkanlığının sorumluluğunda olmayıp yükseköğretim kurumları, yerel yönetimler gibi topluma doğrudan ve dolaylı hizmetler sunan kurum ve kuruluşların desteğini de almak zorundadır.

Kaynakça

- Angın, Yasemin. Altaş, Nurullah. “Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Görevlilerinin Karşılaştıkları Psikososyal Sorunlara Yaklaşımlarının Dini Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (12.2018), 661-689.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/41842/433365>
- Aybey, Salih. “*Diyanet İşleri Başkanlığı Aile Ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Soruların Analiz Ve Değerlendirilmesi (Ege Bölgesi Örneği)*”. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Aybey, Salih. “Dini Danışmanlık Bağlamında Aile ve Dini Rehberlik Büroları”. *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2015), 137-152.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/guifd/issue/29295/313631>
- Balıkçı, Ayşe Betül. *Konya’da Aile içi Sorunların Din Sosyolojisi Perspektifinden Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Bayber, Ali, “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2013), 101-129.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sirnakifd/issue/11320/135278>
- Demircan, Adnan. “Cahiliyeden İslam’a Ailenin Kuruluşunda Değişim”. *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*. ed. Abdullah KARTAL. 75-90. Şanlıurfa, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2019.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı, *Din Hizmetleri Raporu 2021*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- DİBGVÇY, Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi. Türkiye: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2023. 12.10.2023. <https://hukukmusavirligi.diyamet.gov.tr/>
- DİBGVÇY, Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi. Türkiye: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017. 10.09.2023. <https://hukukmusavirligi.diyamet.gov.tr/>
- Düzgüner, Sevde-Ayten, Ali, *Manevi danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 3. Basım, 2021.
- Karagöz, Sema-Böke, Emine Gümüş, *Aile ve Dini Rehberlik Merkezlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 2. Basım, 2020.

- Kılınçer, Hatice. “Ailelere Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Aile ve Dini Rehberlik Büroları”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 21/45 (2023), 193-217.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/78085/1265651>
- Söylev, Sena. *Aileye Yönelik manevi Destek Hizmetlerinin Aile ve Din Rehberlik Bürosu Personeli Tarafından Değerlendirilmesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Şen, Bilge. *İstanbul Müftülüğü Aile İrşat ve Rehberlik Bürosuna Sorulan Sorular Işığında İstanbul’da Aile Hayatının Sosyolojik Analizi*. Bursa:Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Türkiye İstatistik Kurumu/data.tuik.gov.tr, Türkiye İstatistik Kurumu/<https://data.tuik.gov.tr>. “Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Boşanma-İstatistikleri-2022-49437&dil=1”,
7.09.2023.<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bo%C5%9Fanma-%C4%B0statistikleri-2022-49437&dil=1>

Aile; evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birliktir. Toplumun temel birimi olarak kabul edilen aile, milli varlık ve ahlakın bekası, toplumun düzeni için kilit bir role sahiptir.

Dini inancın ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde, aile ilk ve en etkili kurumdur. Aile, olumlu bir ortam sağlayarak çocuğun dini ve ahlaki gelişimine olumlu bir etki yapar. Araştırmalar, çocukluk döneminde edinilen tutum ve davranışların büyük bir kısmının, yetişkinlikte bireyin kişiliğini, alışkanlıklarını ve inançlarını şekillendirdiğini göstermektedir. Bu dönemdeki gelişimi etkileyen en önemli faktörlerden biri de ailedir.

Sosyal ilişkiler, toplum içindeki değerler etrafında şekillenir. Aile, sadece kendi başına bir değer olmanın ötesinde, pek çok değer koruması ve yaşatılmasındaki önemli bir rolü üstlenir. Aile, toplum ile birey arasında bir köprü oluşturarak, toplumsal hayatın devamlılığını sağlar. Din ise bu değerlerin kaynağı ve koruyucusu olarak ailenin yanında durur. Bu nedenle aile ve din arasında uzun bir tarihsel ilişki vardır.

Düşünce ve duygu dünyasının oluşumunda ailenin büyük bir etkisi vardır. Bu etki; felsefeden bilime, dinden ahlaka ve siyasete kadar geniş bir yelpazede gözlemlenebilir. Aile ile ilgili yapılan çalışmaların devam ettirilmesi, bu alana katkı sağlamak ve aile yapısının derinlemesine anlaşılmasını sağlamak açısından önemlidir. Ailenin önemi açıkça ortadadır, bu konuda birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmaların devam etmesi, bir sorumluluk olarak görülmekte ve güncel bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir. Bu düşünce ile çalışmamızda felsefe ve din bilimleri perspektifinden aile konusunu ele alarak, bu alandaki çalışmalara mütevazı bir katkı sunma amaçlanmaktadır.

SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48
İskitler 06070 ANKARA
T: (312) 341 36 67
soncagyayincilik@gmail.com
www.soncagyayincilik.com.tr

